

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIÓGRÁFIA, MŰVÉSZET

Bogdán László: Utak Kolozsvárra

Grendel Lajos: Bukott angyalok

Márai Sándor: „...hat Habsburg
meg egy vak zongorista”

Mészáros Tibor: A publicista Márai

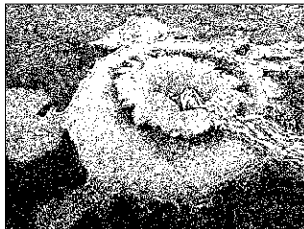
Sümei György: Szalay Lajos háborúja
Szalay Lajos grafikái

2016

SZEPTEMBER

forrás

48. ÉVFOLYAM 2016. 9. SZÁM

Bogdán László	3	Vaszilij Bogdanov: Utak Kolozsvárra <i>(versciklus)</i>
Grendel Lajos	10	Bukott angyalok
Péter Márta	18	álomjárás <i>(versciklus)</i>
Zelei Miklós	24	Halálpróba; Szabad tüdős merülés; Kabátátültetés; A Mester; Szegény Magidovics; Kamionos, 2016. január; Kolbászfeszt; Egy csikk búcsúszavai
Murányi Sándor Olivér	30	Migránsok
Kiss Benedek	32	Élettöredékek
Mohai V. Lajos	55	Hádész parancsa <i>(vers)</i>
Márai Sándor	57	Levél a Dunántúlról; Vasárnapi krónika. Cselédek
Mészáros Tibor	62	„...az újságírás nem árt az írónak; kitűnő iskola és gyakorlat” <i>(A publicista Márai)</i>
Sümegei György	113	Szalay Lajos háborúja <i>(A fegyverek közt /sem/ hallgatnak a múzsák)</i>
		Szalay Lajos grafikái <i>(Hungart©)</i>

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei
Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Kecskeméti

Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét,
Kápolna u. 11.; Telefonszám: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Print2000
Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes**
(szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Dobozi Eszter**,
Komáromi Attila • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefon: 76/482-223.
Levélcím és a szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11. • A borítón Benes József
Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem
őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. •
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél. E-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu;
Faxon: 303-3440 • Előfizetési díj egy évre 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Bogdán László

Vaszilij Bogdanov: Utak Kolozsvárra

„Mint egy bolond – púpjáról költve élcet –,
bús árvaságomról éppúgy beszélek.”

Marina Cvetajeva: Roland kürtje

I. Kékesen derengő hegyormok

A dobrudzsai örömtenger és a baragani pusztaság sivár egyhangúsága után a Kárpátok igazi meglepetés, kanyargó serpentinjeivel, óriás erdősegeivel, a kékesen derengő, távoli hegyormokkal, a hatalmas sziklafalakkal, valamiképpen a Kaukázusra emlékeztet, bár nyilván zsugorított méreteken. A suhanó kocsiból elképesztően közel kerülnek a szikrázó csúcsok – az egyiken hatalmas keresztet látni –, azt hinnénk, kinyújtott kezünkkel meg is érinthetjük a májusban is hótól fehérülő, bumfordi hegyormokat. A hegyi patakok kis völgyeiben juhnyájak fehérlenek, olyan az egész, mint egy giccses romantikus piktór váratlanul sikerült festménye, a patakok, a völgyek, és a juhnyájak leporellószerűen nyílnak egymásba, mintha egymás tükörképei volnának, óhatatlanul is egymást folytatják, sokszorozzák...

A másik ott marad

*A Kárpátokban egy tisztáson,
köröttem öröködnék a tölgyfák,
önmagam régi mását látom,*

*csábítja már az égi ország,
miközben lenn a betonúton,
örök önbecsapás, botorság,*

*a hegyormokat bámulom,
kéken villog a napsütésben,
a májusi hó és fájdalom*

*a Volga tovaröpít innen,
s önmagam rég volt képe-mása,*

*kinek egykor mindent elhittem,
mert szeme nem volt csak sírásra
itt marad ős tölgyfák között,
elhalkul gúnyos kacagása,*

*elnyelik havas esők, ködök,
felszívja majd a tomboló nap,
nem káromol, nem könyörög,*

elválik tőlem, itt marad!

* Az újabb, romániai utazásaikat felelevenítő ciklus szerkezete világos: áttekinthető, naplószerű prózaversek rögzítik az utazás eseményeit, felvezetve az egyes verseket. Már az első pár darab pontosan jelzi, miről is van szó: feleleveníti a Kárpátok, számára, ha „zsugorított méreteken is”, de a Kaukázusra emlékeztető vidékét, az elvarázsolt tájat, majd az ezt követő versben – mintha csak a Bogdanovot egész nyughatatlan életében kísértő doppelgänger-motívum térne vissza! – egyik éneke elválik tőle (?) és itt marad, mintegy egyesülve a természettel, beleolvadva a tájba. – *Tatjana Bogdanova*

II. A színajai katonatemető

Színaján állunk meg, sokáig járkalunk a királyi kastélyban, a románság egykori német királyainak volt rezidenciája, a maga éremlyítő stílusgyögyelegével, nem bűvöl el – ráadásul ismeretlenek össze is kavarták a termek berendezését, semmi sem olyan, amilyen valaha lehetett –, aztán megállunk egy katonatemetőben, s Johannes, némi visszafogott malíciával mutat meg egy sírt. A felirat legalábbis bizarr: itt nyugszik tizenhárom magyar hős, akik meghaltak a saját hazájukért, de nem kevésbé különös, mint a hrisztiai romváros felirata: 2500 éves román kikötő! Bulatra nézek, szemében villognak a balsejtelem lüktető pontocskáái, de egyelőre nem kommentálja a bizarr sírfeliratot. Sorsokat, életrajzokat képzelünk el a tömegsírokban nyugvó ismeretlen, magyar, német, román katonáknak. Megejtően süt a nap.

Áttűnés

*Mikor estek el e magyar hősök,
mért itt haltak meg a hazájukért,
egyáltalán mit kereshettek itt,
ezeréves határaikon túl?
Csontjaik közös sírban porladnak,
de halhatatlan lelkükkel mi lett?
Hol üzekedik, hol bujkál, hol bolyong,
a test halála után a lélek?
Vagy fénnyé válva suhan, csak suhan,
nem érdekli egykori porhüvelye?
Kiszabadulván testéből, szabad lett?
Nem izgatja már senki háborúja,
haza, helytállás, erkölcs, becsület,
szabadság, szerelem, senki, semmi?
Kék fénybe öltözik a földeken,
és az élőket csalfán megkísérti.
Szerelmei előtt megjelenik,
ezt is megunja, mélán tovalebben.
Siet a végső gyülekezőre,
megidézik a titokzatos őrzők,
és megtudhatja végre, hogy ki lesz?
Hogy folytatódik, mi el sem kezdődött?
Többé már nem izgatják az élők,
emlékei elhibbant porszemek,
saját hazája is haldoklik benne,
hiába halt meg egykor ő is érte,
a zord világűr hideg mélyébe vész.*

* Itt a naplószerű, színajai katonatemetőben történő látogatásukat felelevenítő prózaversben már megjelenik ama bizarr sírfelirat (itt nyugszanak a magyar hősök, akik meghaltak a saját hazájukért...), s a költői képzeletet épp ez indítja be, miért történt mindez, s mi lesz a halál után, a test földi vonulásának kényszerű, elkerülhetetlen befejeződése után a halhatatlan lélekkel? Valóban fénysugárrá válik halál után a halhatatlan lélek, ahogyan azt Bogdanov egész életében hitte, s egymást sokszorozó verseiben ki is fejezi?

– Tatjana Bogdanova

III. A pásztor

A horgas orrú, fehér hajú juhász, Stancu katonabajtársa és barátja cujkával kínált, majd zsendicével, friss sajttal, túróval, és körbemutogatott a havasan derengő, kékes hegyormokon, sorolta, Bucsecs, a Királykő, Nagy-kőhavas, s a különös nevek képeket idéztek fel bennem, borzongtam. A hét fehér kutya félkör alakban fogott körül, fehér fogaik villogtak az éles fényben. „És a zina? – kérdezte Stancu, felhajtva a pálinkát. – Járt-e mostanában erre a zina, Irimie?” A juhász keserűen vigyorgott. – „Járt Zaharia testvér, járt, és megint megbolondított egy fiút, epekedett csak a szerencsétlen flótás, vágyakozott, aztán egy holdfényes éjszakán, amikor mi aludtunk, és nem tarthattuk vissza, beugrott a lábba, mondván a szép tündér már várja őt. Azóta nem láttuk... Amikor elmondottam az édesanyjának, szinte megőrült szegény...”

VI. A román tündérek

1. Az ígézet

*A román tündérek, a szép zinák,
kiemelkednek a zöldes lápból,
éjszaka, mikor csak hold világol
havasi legelők felett. Imák
sem tarthatják távol őket. Jönnek,
fehér lepelben kéjesen forogva,
foszforeszkáló testük visszahozza
az édent, amit senki nem feledhet.
Ki látja őket, vigasztalhatatlan!
Nem maradhat veszteg. Nyughatatlan!
Menekülhetne, ha volna hova!
De nem mozdulhat, nem is futhat el.
Bénultan áll. A zina nem felel.
A holdsugárban szikrázik tova.*

2. A vágyakozás

*Aki látta, nem feledheti soha,
arcát, alakját, a lenge lepleket,
a kibuggyanó körtekebleket,
előnti a tánc delejes árama,
és haláláig vágyakozva hívja
a szép zinát, de többé ne jön el,*

*hiába kérdi álmában, nem felel,
piros ajkát megvetőn beszívja,
és kineveti a boldogtalant.
Soha nem érhet véget a kaland.
Égerek között gőzölög a láp.
Onnan bukkant fel, biztos ott lakik.
És a rajongó bátran lebukik,
hogyan megkeresse a csodás zínát.*

3. A vég

*Nem találhatja, tudjuk, meg soha,
vad folyondárokba kavarodik,
indák, gyökerek, kasok nyűgözik,
hívja a tündért, nem mozdul, noha
menekülhetne! Még felbukik egyszer.
Izzik a hold, ezüstös szórt fénye,
szinte csábítja le a lápi létbe.
Látja barátját parton, a kereszttel,
és alábukik még egyszer, utolszor.
Nézi a tündért. Nem éri el. Tombol.
Üldözi a láp setét vizében.
Hozzátapad pulzáló testéhez,
csókolja ajkát, de semmit nem érez,
nyitott szemébe vész, szűnik az éden.*

* Nagypámat a szovjet írószövetség műfordító szakosztálya javasolta a küldöttségbe, mivel készülöben volt a Romániai Népek Meséi című gyűjtemény megjelenése, melynek egyik fordítója volt, és úgy vélték, hasznos lehet, ha romániai folklór- és mesekutatókkal is beszélgethet. Nagypámat – amint ezt a fenti versek is tanúsítják! – főként a román és a magyar tündérmesék bővítették el. A jó és rossz tündérek. Miután a zínákról megírta verseit, fordíthatta le, részben nyersfordítás alapján (sem a magyar, sem a román nyelv nem volt teljesen ismeretlen előtte, fordíthatta már Petőfi Sándor és Mihai Eminescu verseit is...) Benedek Elek néhány meséjét. – *Tatjana Bogdanova*

VII. A feleki tetőn

Némileg bágyadtan, másnaposan, émelyegve és ásítózva, reggel kilenckor értünk fel a feleki tetőre, „ahonnan – magyarázta Johannes – páratlan kilátás nyílik a kincses városra.” Azaz nyílt volna, de köd volt, az orrunk hegyéig sem láttunk. Johannes söröket szedett elő és hívott, nézzünk szét a környéken, nincs hova sietni, mutat valami érdekeset. Kiszállva a kocsiból, egymás nyomában lépegetve, idegen, gyanús alakokat kerülgetve, kóvályogtunk a ködben, s akkor Johannes hirtelen előrehajolva a földre mutatott, és megláttuk az első hatalmas kőgömböt, de több is volt itt, szerteszét heverték a különböző méretű, kerek és ovális alakú, ónszürke kövek a mezőn, felemeltem egy kisebbet, olyan sima volt, mintha esztorgályozták volna. „Mik ezek?” – kérdezte döbbenten Andrej. „A földönkívüliek golyói! – vigyorgott Johannes, ez a rejtélyes, szakállas faun. – Ezekkel gurigáznak!”

Az árnyék

Kolozsvár. A Mátyás-templom elúszik a verőfényben. Mátyás ül a paripáján. Meg is van, s nincs is meg minden. Mintha jártam volna itten. Tűntek fel már Bogdanovok ebben a kincses városban? Megperdül az idő. Forog. Látom egyik dédapámat. Álruhás, kalandor herceg. Egy Bánffy grófnőt látogat. De keresztbe tesz a végzet. Pedig kezét is megkéri, meg is kapná, de közbeszól haragvó Mars, a hadisten. S mikor lábaihoz omol, a sápadt grófnő elfordul. „Miért jött egyenruhában, leverni szabadságharcunk?! Ó, ha tudná, mennyit vártam. Ne megszállóként érkezzen! – A gárdatiszt összerezzen. – Ezek után, elhiheti, közöttünk véget ért minden.” „És ha elrabolnám, drágám, mint őseit a tatárok?” „Higgye, boldog sose lennék. Mélyülne köztünk az árok.” Megpendülnek a sarkantyúk. Kezet csókol. Lila alkony borul rá, míg távolodik, a kanyargó Szamos parton. Mikor mindezt elmesélem, a többiek elképednek. „Mindig minden forradalmat, mi vertünk le, az egyenleg egyértelmű, nem szeretnek!” – füstölög Andrej mogorván. Kávégőzben nézzük egymást, mégis mintha bátyám látnám. „De hát miért is vonzódának, mihozzánk a szomszéd népek? Őrült cárok kormányoztak, bős bolsevik népvézérek. –

*Bulat őrzöng. – Higgyétek el, lenne, amit jóvátenni.”
 „Miközben – mordul fel Zsenya – lenni kéne, mégis, lenni!
 De hát ez a legnehezebb. Örültek között józanul
 tenni dolgunk. Verseinkből, nem túlzok, egy ország tanul.”
 Nézzük a Bánffy-palotát. Elképzelem dédapámat.
 Nem feledhetette szerelmét, jöttek hát az utazások.
 Mágnes Kolozsvár vonzotta. Ide vissza nem térhetett.
 Többé nem látta a grófnőt. Váltottak még leveleket.
 Örökre közékük álltak, a véres, fejetlen árnyak,
 Bánffy Krisztina arcát is eltakarták, kiabáltak.
 Mindörökre rájuk borult ama rettenetes árnyék.
 „Jobb lett volna átállani, és a magyar szabadságért
 harcolni, vérezni akár! – De ahogyan mondogatta –
 ilyen ez a csalfa élet, semmit nem csinálhatsz vissza!”
 Űlt kastélyában, merengett, képzelgett a szép grófnőről.
 A fejében járt a malom, amely mostan engem őröl.
 Rigmusaim rávallanak. Ő is folyton totózázott.
 Meg is változtatta volna, s nem is az orosz világot.*

* A feleki tető látványát és a különös, ónszürke köveket
 megörökítő prózavers elmeséli, hogyan is érkeznek
 meg, költőtársaival, Jevgenyij Jevtusenkóval, Andrej
 Voznyeszenszkijel és Bulat Okudzsavával, Szász János
 kíséretében Kolozsvárra. A vers a családi legendárium
 egy fragmentumát elevenít fel, egyik őse szerelmét egy
 szép magyar grófnő iránt. Az idillt az Erdélybe, 1849-ben
 megszállóként érkező, és a magyar forradalmat leverő orosz
 hadsereg jelenléte zavarja meg, így a szép Bánffy Krisztina
 soha nem lehet az orosz herceg felesége. Amikor a történetet
 elmeséli barátainak, mindhárman hevesen reagálnak, és
 reakcióik – bizonyítva, hogy Bogdanov kiváló emberismerő
 is volt, napok alatt megismerte őket –, jellemzőek rájuk,
 emberi habitusukra és költészetről vallott nézeteikre
 egyaránt. A versben újra feltűnik a különös, a romániai és
 az erdélyi utazás során végig kísértő, fejében járó malom,
 zúgása elkábítja és keserűséggel tölti el. „Akárhogyan is,
 hatvankilenc éves volt akkor, s együtt ivott a fiatalabb
 költőkkel, akik fiai is lehettek volna, emellett keveset is
 aludt, felcsigázták az események, gondold el, drágám,
 ez volt az első külföldi útja negyven év után, miután
 hazatértünk Párizsból, nem járt a Szovjetunió határain
 túl. A román közállapotok is elcsüggeszthették. Mindez
 kétségtelen megzavarhatta, a vérnyomása is felmehetett.
 Miután hazajött és kipihente magát, a különös malom is
 örökre megállott és elhallgatott a fejében. – *Tatjana Bogdanova*

Grendel Lajos

Bukott angyalok

13.

És mégis, a szabadság iránya inkább a börtön irányával volt azonosítható, de ezt azután fedezte fel, mikor már nő volt, mikor Petra hasa egyre gömbölyűbbé vált. Lőrinc nehezen ismerte be, hogy fogságba esett, persze a szó átvitt értelmében. Huszonkét éves volt, Petra tizenkilenc. Hogy örülten szerelmes volt? Akkor azt hitte, hogy igen. Most már kevésbé. De az akkor és a most között is bizonytalan az időfaktor. Mert az akkor is relatív, meg a most is relatív, ha azt mondjuk, húsz évvel előbbre tesszük, mondjuk 2020-ban vagy 2030-ban. „2020-ban mit fogok csinálni? Fogalmam sincs róla. Már lehet, hogy nem is leszek életben. De ha mondjuk élni fogok, 2020-ban akkor a *most* is *akkor* lesz. Hát mi értelme van az egésznek – dűnnyögte. – Öreg leszek, úgyhogy mindegy, hogy hajdanában szerelmes voltam vagy nem. A szerelmen is túllép az idő.”

Persze ne legyünk túl okosak vagy túl cinikusak: szerelmes volt, és baszta. Huszonkét évesen az ember szerelmes, ha pedig nem, akkor valami baj van vele. Petra is szerelmes volt – legalábbis azt hitte. A gyerek váratlanul jött, mondhatni, derült égből villámcsapásként. Petra jelentette be a harmadik hónap elején. Lőrinc néhány napig meg volt róla győződve, hogy Petra elveteti a gyereket. Hiszen a XX. században mi sem egyszerűbb. De Petra, az isten tudja miért, meggondolta magát.

- Nem lenne helyes, ha elvetetném – mondta. – A szüleim nem bocsátanak meg.
- Szóval a szüleid... Szóval te nem is akarod – mondta Lőrinc.
- Az a helyzet, hogy én is akarom.
- Tizenkilenc évesen anyának lenni.
- Jó. Én felnevelem lányanyaként is – közölte Petra olyan meggyőződéssel, hogy végül is levette a lábáról Lőrincet.

Ő igen, mondta Lőrinc elgondolkodva, huszonkét évesen a dolgok fehérek vagy feketék, nincsen árnyalatuk, és tizenkilenc évesen duplán. Az árnyalatok csak később alakulnak ki: a zöld, a kék, a lila... Elvette feleségül, még mielőtt megszülte volna a gyereket, a Palit. Azt is ő javasolta. Pali, mondta, a nagyapja volt Pali, a háborúban esett el, mint oly sokan. Lőrinc rábólintott, bár sosem szerette a Pali nevet. Már ekkor is idegen volt a számára? Nem. Ez ellen határozottan tiltakozna. Csak nem szeretett neveken gondolkodni: Lajos, Béla, Gyuri vagy Pali – egyre ment. A nevek, ha úgy tetszik, nem mondanak semmit. Csak az utóbbi időben változtatta meg a véleményét. A nevek, mondta, meghatározzák a sorsukat, gon-

dolta, de ez merész következtetésekre vezetne, és nem is biztos, hogy igaz. Ha úgy tetszik, a paranoia előszobája.

Elég nehéz szülés volt. De aztán minden rendben ment, körülbelül három évig. Pali óvodás lett, és akkor minden megváltozott, mintha az Isten, aki megbízható volt, egyszerre szeszélyes lett volna és kiszámíthatatlan. Persze Lőrinc nem hitt Istenben, de hitt a sorsban, pontosabban a fátumban, amely könyörtelenebb volt és kiszámíthatóbb. Lőrinc tudta, hogy valami nincs rendben, mert Petra rászokott az italra, kezdte elhanyagolni Palit. Szórakozott volt, elég gyakran elfelejtett dolgokat, ami Lőrinc számára fontosnak látszott, sőt olykor-olykor hazudott is. Lőrinc már tudta, hogy mi az igazi oka Petra megváltozásának, de sokáig nem akart hinni benne... Nos, a pasas negyvenéves volt, talán negyvenegy, ha tényleg ragaszkodunk a valósághoz. Ez az érzés még meghatározhatatlan volt, de közben autóbalesetben meghalt Öcsi, ez afféle barátja volt Lőrincnek és Petrának is. Nos, ezt sosem fogja elfelejteni! Petra késett a temetéséről, s amikor megjelent, egy középkorú pasassal, minden világossá vált előtte. Ráadásul be volt csípve. Mindenki őt bámulta. Még Öcsiről is majdnem meglepedtek. Nem szólt semmit, de mindenki tudta a járásáról, hogy – enyhén szólva – kicsit részeg. Úgy állt meg Lőrinc jobb oldalán, mint aki nem tudja, hogy hány óra van. Olykor-olykor megingott, mintha kő lett volna a cipője alatt vagy jég a lába alatt. Szörnyű kínos volt, mondta Lőrinc, megfogadtam, hogy minél előbb elfelejtem. De hát az ilyesmit nem lehet csak úgy elfelejteni! A pasas, vagy minek nevezze Lőrinc, hátul állt, a legutolsó sorban. Sovány volt, félméteres szakálla volt, barna trikóban állt, és farmernadrág volt rajta – szóval alaposan elütött a gyászoló tömegtől, akin mind fekete nadrág volt vagy fekete szoknya. Még Petrán is. Festő volt, vagy mi a csuda. Egyszer, hónapokkal később, megkérdezte Petrától, hogy hogyan hívják a pasast, mert már válófélben voltak. De akkor tudta meg, hogy Miróval – így hívták, hogy Miro – már szakítottak. Szóval újra megpróbálták a házasságot. És évekig próbálták, mint akik nem tudnak elszakadni egymástól. Akarják, de nem tudnak, és ennek Pali itta meg a levét. Persze egyikük sem akarta, hogy Pali rossz gyerek legyen, mégis, legalábbis Lőrinc szerint, a rossz házasság, mint a rák, pusztít. Eleinte észrevétlen, de idővel előjönnek a rákos tünetek, és ez Palira a legsötétebb benyomást tette, legalábbis Lőrinc így gondolja. „Tolvaj lett, vagyis bűnöző – tette hozzá lelkiismeret-furdalással. – De mit tehettem én? Kövessem Petrát az alkoholizmusba? Vagy kezdjek új életet, kerül, amibe kerül? Hát látod... Új életet kezdtem, és mire mentem vele? Ma özvegy vagyok.”

Nos, az elbeszélő mit gondolhatott? Hát persze, sajnálta Lőrincet, de az a sajnálat olyan volt, mint egy félig-meddig képmutatás. Nem az elbeszélőt érintette, így a sajnálat sem volt őszinte, csak félig-meddig őszinte.

– Verával kiegyensúlyozott kapcsolatunk volt. Nem szeretem a szerelem szót, nekem erről mindig Petra jut az eszembe, és tőle, amennyire szerettem, annyira irtózom mostanság. Szóval kiegyensúlyozott kapcsolatom volt Verával, amit lehet, hogy te szerelemnek nevezel. – Aztán elgondolkodva tette hozzá: – A látszatot a valóságtól csak egy hajszál választja el. Ami Verát illeti, bizonytalan vagyok benne, hogy mi a látszat, és mennyi a valóság. Több év telt el azóta. Ami azelőtt a szintiszta valóság volt, mára bizonytalanná vált. Nem lehet, hogy bennem van a hiba?

De hát mi a valóság és mi a látszat? Mondjuk a valóság az, hogy különbséget tesz a jó és a rossz között, mert a jó és rossz között nagyon határozottan meg

kell húzni az irányvonalat. Ez nem vitás. A labdarúgásban, mondjuk, fehér mezben játszol. Akkor a fehér mez az identitásodat jelenti. Nem rúgsz a saját kapudba gólt, illetve ha ezt teszed, rossz játékos vagy, vagy balszerencsés. De az életben nem így megy.

– Mindjárt rátérek a lényegre, bár nem könnyű. Szóval a labdarúgásnak vannak szabályai, és ha nem tartod be ezeket a szabályokat, sárga lapot kapsz vagy kiállítanak. Én az életet hosszú ideig a focihoz hasonlítottam. De aztán rájöttem, elég keserves volt, hogy teljesen más. Nos, erről az élményről szeretnék neked beszámolni, csak előbb kénytelen vagyok egy kitérőt tenni.

Az biztos, mondta Lőrinc, hogy a szerelem érzelem, ezt Petránál is tudtam, mely nagyon hamar átvált féltékenységre és gyűlöletre. Szóval már tapasztaltabb volt, így Lőrinc nem akart ugyanabba a hibába esni, mint Petrával. De hát Vera is más volt, mint Petra. Ez, bizonyos idő elteltével, megnyugtatta Lőrincet. A jó házasság titka a jó és megbízható szerelem – ha nem is ezt a szót használjuk. Szóval egy nap feleségül vette Verát. Persze Tocsek jóváhagyásával. Akkoriban ritkán járt fel Tocsekhez, Vera viszont gyakran. De az esküvőre Tocsek is eljött. Vera anyja hiányzott, mert éppen pszichiátriai kezelésen volt a nem messzi Bazinban.

Az esküvő nyáron volt, egy pilledt augusztusi napon, amikor már egy vagy két perccel rövidebbek a nappalok, de a nyár még az utolsó erejét beleadja, a hőmérséklet még harminc fokon felül van, és a fák a szélcsendtől olyan mozdulatlanok, mintha a beton úttesttől fölfelé tartó melegben eszméletüket veszítették volna. Az esküvői lakoma tulajdonképpen a belvárosban volt, egy udvaron, melyet hársfasor szegélyezett, jólesően eltakarva a napot. De a hőség így is elviselhetetlen volt, pedig délután ötre járt az idő. Lőrinc jól emlékszik minden pillanatra, pedig az elmúlt idő jó néhány részt betemetett. „Vera tanúja Anti volt, az én tanúm egy volt egyetemi évfolyamtársam, akinek a neve elég közismert lett azóta, úgyhogy maradjon titok. A rendszerváltás után kiment Argentínába, de néhány éve visszajött mint gazdag ember és mint menedzser.” Anti jól ismerte Lőrinc tanúját is, de nem volt nagy véleményről róla. Azt mondta az esküvő után, hogy az illető még a saját anyját is képes lenne eladni, annyira pénzéhes. Egyébként a tanúk és Tocsek kivételével még hárman vettek részt a vacsorán: egy festő, B., egy magánvállalkozó, S., és Anti ismerőse vagy barátja, a matematikus G. Sajnos, mondta Lőrinc, mind a hárman meghaltak: B. leesett egy létráról, S. infarktusban, G. pedig egy különös betegségben, amelyet az orvosok Lime-kórnak hívnak, amely nem halálos betegség, mégis meghalt bele. „Az esküvőn, amelyet oly vidáman megtartottunk, voltaképpen én élek csupán és Anti, de róla semmit nem tudok – mondta Lőrinc. – Hát nem különleges ez? Mondd, hogy nem lenne köze a fátumhoz.”

Nos, a vidám szó megközelítőleg helyes, de a leghelyesebb az lenne, ha fel szabadultnak neveznénk. Lőrinc elhatározta, hogy egy nagy piros vonalat húz az előző élete és a Verával kötött házassága közé. Azt hitte, hogy ez sikerül majd neki. Legalábbis a Verával való esküvőjén megesküdött volna, hogy létezik ez a piros vonal, mely, mint valami mágikus vonal, megóvjá őt minden bajtól és komplikációtól. Anti és az apja is fegyverszünetre léptek, sőt egészen jól megvoltak egymással, mert Tocsek végig hallgatott, csak B. és S. viccein mosolyodott el. Igaz, a némasága a rendkívüli hőségtől is volt. Megvacsoráztak, lassan beeszedett. G. megmutatta, hogy milyen matematikus, Lőrinc egyetlen szót értett a

matematikai feladványokból, és G. láthatólag élvezte. Megtelt az udvar emberekkel, legtöbbjük amolyan kistisztviselő volt, főleg középkorú. A sarokban megszólalt egy gitár. Egyetemistának látszó fiatalember gitározott a társai mulattatására. Tiszta, magas hangja volt, majdnem gyerekes. B. már be volt rúgva egy kicsit, vagyis túlságosan felszabadultnak volt nevezhető. A sarokba ment, és kölcsönkérte a gitárt. A „Yesterday”-t és a „Michel”-t énekelte, meglehetősen hamisan, de ezzel már nem törődött senki sem. Illetve mégis. Mert utólag belegondolva, hirtelen, minden megfontolás nélkül, Tocsek felkelt és elbúcsúzott. Vera marasztalta, de Tocsek szigorúan ránézett, és közölte, hogy le kell feküdnie, mert rosszul érzi magát. G. elhatározta, hogy elkíséri a villamosmegállóig. Amikor visszajött, azt mondta:

– Az az érzésem, hogy nem is volt rosszul. Unt bennünket. Vagy roppantul unta a hamis hangodat – mondta tréfásan B.-nek, viszont B. megsértődött egy pillanatra, vagy legalábbis úgy tett, mintha megsértődött volna.

A rejtett dolgok addig maradnak rejtve, amíg az ember föl nem fedezi a mögöttes lényegét, mondta Lőrinc, s ezt az elbeszélő nem nagyon értette, amíg nem lett világos előtte Lőrinc célozgatása. Pedig Lőrinc, a maga módján, helyesen haladt a *fátum* felé, hogy a megnevezését is használja, mármint az elbeszélő. Az esküvői napon, és azután is egy vagy két hónapig a *fátumról* szó sem esett. De mondhatni úgy is, a *fátum* nem létezett. Ellenben jött a nászút minden mézesmázos dolgaival együtt az Alacsony-Tátrában, mert hajdanában, a kommunizmus idején, a nászút is otthon zajlott. Lőrinc semmit sem sejtett. Nászútjukon megtekintették a Dobsinai-jégbarlangot, melynek alsó részét, tulajdonképpen a fenekét jég borítja, és termeit jégfalak és jégfüggönyök képezték, a jéggé fagyott vízpuhatag, majd a „Kápolna” a fallikus „Luciferrel” és a jégfüggöny. Vera először volt a jégbarlangban, de évek múlva is eszébe jutott, mint egy olyan világ, amely sosem látja meg a napvilágot, amelyben örök éjszaka van. Valahányszor a Dobsinai-jégbarlangra gondolt, iszony és izgalom váltotta egymást, mintha váratlanul egy idegen, másik földre ért volna. Szerencsétlenül választották meg a nászútjuk időpontját, mert a harmadik napon eleredt az eső, hűvös lett, és a hegyek csúcsait eltakarták a fölfelé igyekvő, páras gomolyagok. Az eső és a hűvös idő tartósan bizonyult, voltaképpen az egész nászútjukat kitöltötte. Mégis, Lőrinc szerint a legboldogabb itt volt. Szinte a paradicsomban érezte magát.

Aztán minden megváltozott. Még csak két hónapja volt házasságuk. Október volt, amolyan se hideg, se meleg idő, tipikus október, amikor még nem kell gondolni a karácsonyi ajándékokra, de a gyengébb idegzetűeket és az érzelmileg kiegyensúlyozatlan embereket gyakrabban megkísérti a depresszió. Lőrinc a vállalati étteremben ebédel, s éppen a desszerthez nyúlt volna, amikor megállt mellette egy idegen pasas. Rövid fekete-fehér csíkos öltönyében úgy festett, mint egy cirkuszi bohóc. S azt mondta:

– Mi még nem ismerjük egymást. De lenne egy órája a számomra? Jobban mondván a főnököm számára. Szeretné megismerni önt.

Nos, mi tagadás, Lőrinc elcsodálkozott.

– Mi ügyben? – kérdezte.

Elővette az igazolványát.

– Velem kell jönnie. De ne aggódjon. Csupán néhány kérdést szeretne önnek feltenni a főnököm.

Az ismeretlen ember megengedte, hogy Lőrinc megegye a desszertet, bár a körülményeket tekintve még az édes tészta is picikét keserű volt. Lőrincnek fogalma sem volt arról, hogy hogyan került a titkosrendőrség figyelmébe. Valami tévedés lehet, gondolta. Tulajdonképpen mindenki ezt gondolja az első pillanatban. De aztán fokozatosan feltáruhnak előtte azok a titkok, amelyeket jelentékteleneknek tartott, és már rég elfelejtett. Egy futó megjegyzés az államrezonról. Egy vicc, amit már nem tudna megismételni, mert elfeledkezett róla. Szóval csupa apróság. De az állambiztonság éber őrei minden egyes apróságot följegyeznek, és ha ezek az apróságok megfelelő számban összegyűlnek, egy titokzatos ember kiadja a parancsot: most már jobban meg kell figyelni az illetőt. Jobb előre megfigyelni, mint utólag verni a fejünket a falba. Hát ilyesmi járt Lőrinc fejében, miközben az édes tésztát fogyasztotta, és az ismeretlen ember leült mellé a műanyagból font székre. Még meg is jegyezte:

– Csak nyugodtan táplálkozzon. Nem sietős az ügy.

Hogy ezt gúnyból mondta-e, azt nem tudta megállapítani Lőrinc. „A táplálkozás” szót úgy is lehetett értelmezni, mint az üveg alatt levő, kísérleti fehér patkánynak a táplálkozási szokását. Lőrinc óvatosan körülnézett. A terem minden asztalánál ültek, és ha jól tudja, minden asztalnál táplálkoztak, mint a fehér patkányok, ügyet sem vetve arra a körülményre, hogy egy ismeretlen ember figyeli őket, a táplálkozásukat. Ezek dolgozók voltak. Dehogy patkányok. Szorgalmas méhecskék egy óriási kaptárban. Lőrinc is közéjük tartozott. Az ismeretlen férfi nem evett. Türelmesen megvárta, hogy Lőrinc az utolsó falást is megegye a desszertből. A többi méhecskével nem törődött. Őt a Lőrinc méhecske érdekelte, a fene tudja, hogy miért. Lőrincet nyugtalanság kerítette a hatalmába, mondhatni félelem, s csak azon igyekezett, hogy a félelmét ne mutassa ki. Az egyen szó megnyugtatóbb volt. „Csak egyen nyugodtan.” De az „egyen” szó nem hangzott el. Helyette a „táplálkozás” szó hangzott el, s ez, Lőrinc szerint, bizonyos fenyegetésként hangzott el, mintha azt közölte volna az ismeretlen férfi, táplálkozzon nyugodtan, utoljára táplálkozhat ebben az életben.

– Jóllakott? – kérdezte az ismeretlen férfi.

– Mehetünk – mondta ő.

Gyalog haladtak, bár a „célállomás” elég messze volt. Az egyik útkereszteződésben megállt a villamos, hogy előreengedje őket. Mintha a villamos vezetője is tudott volna arról, hogy „nagy jelentőségű találkozóra igyekeznek”, gondolta Lőrinc gúnyosan, de azért kissé megszeppenve. Az ismeretlen férfi többé nem szólt hozzá – úgy látszik, ilyen a regula. Mint utóbb megtudta, csupán közvetítő szerepet vállalt, afféle *poskok* volt. Közben erős szél fújt, a faleveleket olykor játszi könnyedséggel a magasba emelte, majd húsz-harminc méterre letette az országútra vagy a járdára. Persze a belvárost nem hagyták el, de a belváros most iszonyúan hosszúnak tetszett. Aztán kiderült, hogy az úgynevezett célállomás a Mamut söröző volt, a maga háromemeletes valóságában, egy irdatlan nagy söröző, amely sok száz ember befogadására is képes lehet, főleg esténként, ha a pozsonyi embernek gusztusa támad sörivásra. Most, kora délután viszont félig üres volt. A pincérek is lazítottak, az esti órákra készültek, amikor felpörögnek az események.

Az ismeretlen férfi főnöke az a Janák volt, akiről Lőrinc csak a rendszerváltás után, a Tocsektől, Vera halála után szerzett bővebb információkat. Tocsek nem tudta, hogy ismeri Janákot, Lőrinc nem árulta el neki, hisz ezzel leleplezte volna magát. Pontosabban, iszonyú kínos volt a számára. Nem, nem... Lőrinc nemcsak a veje volt Tocseknak, de hogy pontosan miye volt, már maga sem tudja. Mindenesetre besétált a csapdába, mint egy őz vagy róka a kelepcébe. Amikor már bent volt, tulajdonképpen késő volt. Már nem lehetett visszakozni. Illetve lehetett volna, de gyáva volt. „Még most is melegem van” – közölte itt, Párizsban az elbeszélővel Lőrinc. „Még mindig a hideg ráz, holott az ember gyáva féreg, ezt tudom. És nem tudom elfelejteni, holott, a mai szempontból nézve, csupán bohózat az, amit csináltam. No, a mai szempontból nézve. Az ezerkilencszáznyolcvanas évek felől nézve kicsit más volt a helyzet.”

– Igen. Ott ült egy sarokban, mint valami pók. Egyedül ült, még az ismeretlen férfit is elküldte. Szabadságon vagyok, mondta. És valami éles, de nem ellenséges pillantást vetett rám – mondta Lőrinc az elbeszélőnek.

– Janák. De hogy jön ide éppen Janák?

Lőrinc elnevette magát.

– Szabadságon vagyok, mondta. De az az ember, aki Janák volt, sosincs szabadságon... Persze, ezt még nem tudtam.

– No és mit akart? Éppen tőled?

– Nos, a látókörükbe kerültem. Éppen Vera révén. Ha nem veszem feleségül Verát, békén hagytak volna. De azzal, hogy a családjukba léptem, megváltozott a helyzet. Tudniillik, a Tocsek veje lettem.

Az elbeszélőnek már derengett valami.

– Szóval belekeveredtetl valamibe teljesen ártatlanul.

Lőrinc a fejét rázta.

– A diktatúrában nincs ártatlan ember. Legföljebb kevésbé fontos.

Lőrinc dolga első pillantásra teljesen ártatlannak tűnt. Janák nem viselkedett ellenségesen vele, éppen ellenkezőleg, barátságos volt, mint az erdő szélén a Piroskához a farkas. Janák a következő elmélettel állt elő: „Tudod (így kezdte, tegezéssel), Tocsek nekem a jó barátom volt, mondhatni évtizedekig. 1945-ben ismerkedtünk meg, amikor a háború éppen véget ért. Zűrzavaros időszak volt, nem is beszélek róla szívesen. Még Tocsek is más volt, és persze én is. Még előttünk állt az élet, hogy patetikusan fejezzem ki magam. Az az igazság, hogy mi nem tudtunk az életről semmit sem. Lehet, hogy paradox helyzet, hiszen háborúban nőttünk fel. Egy biztos: van a háború, és van az élet, és egészen más életben maradni a háborúban, és egészen más az életben. Erre akkor jöttem rá, amikor igazságtalanul börtönbe zártak, míg Tocsek karriert futott be. Aztán jött hatvannyolc, és a helyzet megfordult. Hatvannyolc után én futottam be karriert, míg Tocsek, mára már szinte különös módon, visszakanyarodott negyvenöthöz. Olyasmivel vádolja magát, amiről tulajdonképpen nem is tehet... Nos, nem is ez az érdekes. Idő előtt nyugdíjba ment, és elfordult a barátaitól. Ez számomra szomorú. Olyasmit tehet, amit a párt nem helyesel. Nem tudom, hogy érted-e? Most még nem ellenség, de ellenség lehet. Ki tudja, hogy mi jár a fejében? Egy biztos, hogy olyan összezavart ember, aki Tocsek lett, kiszámíthatatlan. Érted, gondolom, nem?... Én voltam a legjobb barátja. De a hajdani Tocseknek, s nem a mostaninak. A mostani Tocsek számomra rejtély.”

Nos, mondta Lőrinc, így beszélt Janák, udvariasan és meggyőzően. Legalábbis ő egy pillanatra azt hitte. Szóval besétált a csapdába. „Nos, áldozat voltam-e vagy áruló? Nehéz kérdés. Az, hogy áldozat voltam-e vagy áruló, mindig csak utólag merült fel, amikor már nem lehetett visszalépni. És egy további lépés, mely meglehetősen groteszk színben tünteti fel a személyemet: hány százalékfokban áldozat, és hány százalékfokban áruló?”

– Stb-s lettem. Magyarán besúgó. Ez az igazság – mondta Lőrinc, és azon túl, hogy ennek már semmi jelentősége nem volt, mégis megremegett a hangja.

A szerelemtől indulsz, gondolta az elbeszélő, és a filozófiánál kötsz ki, az árulárnál, amit félig visszavonsz, az áldozathozatalnál, amit megint csak félig visszavonsz, tulajdonképpen mit is akarsz te, Lőrinc? Hogy rábólintsak a kínkeservedre, mert én humánus vagyok? Hogy értselek meg, amit nehéz megérteni?

Az elbeszélő *paff* lett, sok mindenre számított, csak erre nem, arra, hogy az egyik legjobb barátja besúgó volt – hát erre nem. Az egész történet, Tocsek ifjúságától kezdve Janák kaméleonkodásáig ezért volt? Jó, kiszakadt a történet, mert Lőrinc sem bírta magában tartani, az ilyesmivel nehéz meghalni. Talán halálosan beteg Lőrinc? Arról néhány perc múlva meggyőződhetett, hogy szó sincs ilyesmiről.

– Tocsek sohasem tudta meg, hogy kémkedtem utána. Azt hiszem, hogy lesülne a bőr a képemről, hogyha megtudja. Éppen ezért kérlek – fordult az elbeszélőhöz –, hogy tartsd meg ezt az információt. Ne tudja meg senki sem.

– De hiszen az apósod meghalt. Még tavaly.

– Igen? – csodálkozott Lőrinc.

– Csendes halállal.

– Mit jelent az, hogy csendes halál?

– Mert már nem hiányzott senkinek. Még a szomszédja is elfeledkezett róla. Harmadnapra találták meg. Már enyhén bűdös volt.

Igen, a nyolcvanas évek különösek voltak. Az elbeszélő talán ezért is maradt itt, nem csupán a hosszú barátság miatt, hiszen előbb-utóbb a barátság is kialszik, mint ahogy a nap is véget ér. Lőrinc megkönnyebbült, hiszen Tocsek most már sosem tudja meg a szégyellni való nagy titkot, az ő titkát, hogy minden egyes alkalommal álarcot öltött, amikor beszélt vele. Éjfél után volt, a rue de Bac néma házai között csupán a szélroham meg-megújuló erőlködése hallatszott az ablaktáblákon túlról. Már néptelen volt a rue de Bac, csupán a személyautók távoli zaja hallatszott be a Boulevard Saint-Germainről. Az elbeszélő csöndben megkérdezte magában, vajon mit keres ő Lőrinc lakásán éjfél után, ahelyett, hogy a rue Bonapartén mélyen aludna. Nem tudott rá egyértelműen válaszolni. Az elbeszélő először érzett nyugtalanságot, mintha hiányzott volna egy kép a falról, amelyet otthon, Pozsonyban, kisgyerekkora óta látott, és úgy összetartozott a házzal, amelyben felnőtt, hogy szinte elválaszthatatlan része volt ez a kép.

Nos, folytatta Lőrinc, mennyire vagyok én áruló most, amikor már Tocsek is halott. Vajon nem védtem őt körömszakadtáig? Itt viszont megszakadt a gondolata, vagy pedig a gondolatát nem merte kimondani. Nem, mert félt a következményektől, hanem mert maga sem tudta, hogy hol áll Tocsek halála után.

– Körömszakadtáig védtem? Tulajdonképpen ez sem így van – mondta elgondolkodva. – Inkább csak nem ártottam neki. Ez azért lényeges különbség.

De vajon megváltozott-e az elbeszélő Lőrinc iránti barátsága? Minél távolabb került a rue de Bac-i éjszakai beszélgetéstől, annál tisztábban látta, hogy az *átfo-*

galmazás, szóval hogy átírja a barátságukat, nem sikerült neki. Ebben több szempont is közrejátszott, majd szépen, a későbbiekben elbeszéli az elbeszélő. Most viszont térjünk vissza a rue de Bac-i éjszakához, mert minden fontos dolog ott történt. Nem azon az éjszakán, illetve azon az éjszakán, de akkor nem tartotta fontosnak. Lőrinc és Janák viszonyában egyfajta fölérendeltségi viszony volt, míg Janák és Tocsek viszonyában nem hozott megbékélést. Mert Janákot a (több mint) párttagsága fölénybe hozta Lőrincsel szemben. Lőrinc, akármilyen szimpatikus is volt az elbeszélő számára, kis figura volt. Besúgó volt? Nem volt besúgó? Az elbeszélő az előbbire tette a hangsúlyt, még ha ezer oka is volt rá, hogy gyöngítse Lőrinc besúgó szerepét. De Lőrinc azt állította, hogy nem volt besúgó. Hát igen... *Onnan* nézve, a *mindent megbocsátás* felől nézve, nem volt besúgó. Persze itt egy a probléma: nem lehet mindent a *mindent megbocsátás* felől nézni, akkor, ad abszurdum, a gyilkos sem gyilkos, hanem szegény pára, áldozat. *Onnan* nézve, a *mindent megbocsátás* felől nézve, megszűnik a bűn, gyilkos és áldozat egy kaptafára kerül.

Nos, ezen gondolkodott az elbeszélő, miközben a barátságuk megmaradt. Lőrincet pedig alaposan megviselte Tocsek mizantropiája. Először is Lőrinc, amikor megismerte az apósát, az apósa már nem az az ember volt, akivel játszi könnyedséggel kommunikálni lehetett. Nem az az ember volt, aki oly könnyen megadja magát egy tál lencséért. Nem az az ember volt, akit az érzékek még mindig megtévesztenek, aki az érzéket előbbre juttatja a racionál. Megkeseredett ember volt, ezt rögtön, az első találkozásukkor megállapította, csak a megkeseredett ember múltbeli szerepét nem ismerte még. Ha szabad így mondani: unta a szerepét, de nem azért unta, mert előbb-utóbb unalmassá válik minden, amit szerepként töltünk be, hanem mert elvesztette azt a szerepet, amit hatvannyolc előtt töltött be. A saját családján kívül nem fogadott senkit sem. De a fiát is csak ritkán fogadta, mert a fia nem volt jó véleményről róla. Igazságtalan volt, de mindegy. Lőrinc szerint Vera állt a legközelebb hozzá, s ez lehetőséget nyújtott Lőrinc számára ahhoz, hogy jobban megismerje. De a *jobban* megint csak relatív, tudniillik Tocsek hosszú időn át bizalmatlan volt vele szemben is. A bizalmatlanság úgy süttött belőle, mint a napsugár mínusz húsz fokban – vagyis semennyire. Két vagy három év telt el ahhoz, hogy enyhüljön a bizalmatlansága. Ezalatt a két-három év alatt semmi valamirevalót nem tudott jelenteni a titkosrendőrségnek. De nem hívták fel őt gyakran. Egy fél évben egyszer. De azért fölhívták. Türelmesek voltak. Nem Janák hívta, hanem egy kisebb rendfokozatú tiszt. Keménykalapban úgy nézett ki, mint egy banktisztviselő a század első feléből. A kutya sem gondolta volna, hogy az illető titkosrendőr. Különféle kávéházakban találkozta, sosem egy helyen.

– Teljesen ártatlan – mondta Lőrinc egy alkalommal. – Nem érdemes figyelni.

A tiszt azonban nem értett egyet vele.

– Janák viszont aggódik, hogy ne csináljon valami hülyeséget. A megfigyelésnek is vannak különféle okai. Janák aggódik, de aggódik mint a barátjáért. Még akkor is, ha megszüntette a barátságot Tocsek.

Nos, nehezen hitte el Lőrinc, hogy a barátjáért aggódott volna, de elhitte, mert így kényelmesebb volt azt hinni, hogy a barátjáért aggódik. A pokolba is a jó szándék vezet, tette hozzá. De vajon az a jó szándék valóban jó szándék volt-e? Nos, ebben már nem olyan biztos...

Péter Márta

álomjárás

a rendező

*idegen
férfi, egy
férfi-idegen,
valakit keres egy
szerepre
aztán az álom
terében
megjelenik anyám
finom, elegáns
vékony, szinte
szikár
(amilyen csak
utoljára volt)
sírok és
ölelem őt
aludva is
tudom, honnan
érkezett.
mindezt látja
a rendező
később
közel hajol és
ígérettel
telve mondja
fogunk még
együtt dolgozni*

*(éber tudatom
azon motoz,
vajon a rendező is
meghalt már
vagy ő volt a
halál)*

(2006. május 9.)

ámul

*valami kiáll
a felső ajkamból
csípessel tudom csak
kihúzni: tízcentis hosszú tű
azon álmélkodom, hogy
voltam így képes enni
beszélni, hiszen az
egész arcomat
átszelte
belül*

*(arcot mondtam
álomban is)*

(2006. március 19.)

lábtól lábig

*cypriánnal fekszünk,
megint lábtól
lábig, úgy látom
és mondom is
neki, hogy
piszkos a
talpa*

*(később egy
levelében
utal a képre
nem koszos
a talpam
mert értett az
álmok nyelvén is)*

(1999. szeptember 16.)

tűri

*asztalfélén férfi
egy férfialak
fekszik ott, a
szája vékony
csíkban lángol
égni kezd
valaki ébresztgeti
mert halni készül
(vagy már útra
kelt?) tűri a
fájdalmat*

*(ezt is
kívülről
és belül
látom)*

(2002. március 21.)

apró madarak

*apró madarak
szálldosnak
balázs szobájában
apró szoba-
madarak,
egyre többen
és szállnak
és csirip-
szállnak*

*(fiamnak
álmomban
nincs kora
őt nem is
látom)*

(2005. március 14.)

posztmortális üzenet

*apám leveti két réteg
zubbonyszerű ingét, az
asztalra dobja. az ingek
nedvesek,
lucskosak,
szinte csöpög
belőlük a sós lé.
közben mondja, hogy
beszélni fog nekem
valamiről,
hadd tudjam meg
én is*

*(soha nem
beszélt)*

(1996. január 28.)

összhang

*valakik zenélnek,
hegedülnek
hallom őket
és az ablakon át
látni, a
szemközti házban is
hegedülnek
de a vonók mást
vonóznak, más
ritmusra járnak*

*(hallom a zenét és
látok mást
játzókat –
belső hang
és kint látható
nincs összhangban*

*de magammal csak
legyek közös,
a magam-
sejtésével)*

(2008. január 4.)

szülés

*szülés, vajúdás
ruhát keresek
magam alá
tenni
valaki (egy nő)
segít, még rám is
fekszik, mint egy
férfi, de nincs idő
ezen mélézni, a
szülés fájdal-
mai, dalai
erősebbek*

*(nehéz volt
akkor,
nehéz)*

(2002. november 17.)

majdnem

*egy festékszerű rúzzsal
kentem meg ajkaim
szép volt a színe, viszont
lefolyt, lecsordult
a számról, csöpögött
majdnem mint
a vér*

(2011. március 1.)

fényfehér

*valami rétegeket
kapar arcáról
C. és
minden réteg
alatt újabb,
mélyebb tapad.*

*valahol testemen
én is így keresem a
sors elejét*

*(magunkat
akartuk látni
egymásban,
a másikat
magunkban
csontra írt
fényben
fehérben
vetkőzni
áttetsző
létre)*

(2001. április 27.)

Zelei Miklós

Halálpróba

Teljes gőzzel jön a tavasz. Még éjszaka van. De ha kinézek az ablakon, a feketeségen is látszik, hogy most már nem annyira hideg. Puhább, melegebb, hív, hogy hanyatt dőljek rá, az összes emeleten át.

A csönd, amint a hálóba visszanyitok. Halószoba csöndje. Érintem, simogatásnyit. Levegőt vesz, megfordul.

Aranyásó leszek. A bankok pánccéltermeiből kiásom az aranyat és visszaöntöm a patakokba, folyókba, folyamokba, mély bányák tárnáiba az aranyrögöket visszabányászom, a visszacsákány nyelét markolom, a fényes szentet a szénfalba visszajövesztem, a gyémántokat vissza a feneketlen mélybe, sajogjanak földanya méhében.

Vissza az élet darabjait a lelkébe, a testébe. A sok össze nem illő darab helyét napkeltéig megtalálni.

Mindent a földnek visszaadjak.

Lélegezzem, forogjon.

Szabad tüdő's merülés

Kara Tündének és Czitor Attilának

A Klinikai Halál szobája a klinikai főemeleten. Rögtön a fősűr mellett. Fehér kaszával jár. Steril a pengéje. Steril az éle. Fehér kámsza az arca előtt. Szájmaszkot visel. Nehogy elkapja, amit átad.

Ha a halál is meghal?

A Klinikai Halál szobája az óceán fenekére nyílik. Oda merülnek alá a klinikai halottak. Mosolyognak az égi vízben, honnan az élet partra szállt. Hónuk alatt napozóágygal, napernyővel, teniszütővel futnak a fövenyre, naptejtől csillogva olvassák az újságban saját híreiket.

... a ruháját amelyikben elesett tisztítóba hogy a halált kivegyék belőle a ráncok közül az árnyakat ...

Gyöngyarázó nő.
A szívmegeállós bolygótól tíz percnyi mélyben.
A világrekordon túl.
Mire a sziréna.
Saját súllyal.
Oxigénpalack nélkül.
Kötél nélkül.
Halál és halál között.
Aki lefelé nagymenő,
tudjon visszafelé is.
A világot jelentő deszkákból ácsolt őstutajra.
A fehér maszk.
Tiszteletjeggyel az összes széken.
A zsinórpadról.
Az öltözőben.
A kijárat nélküli süllyesztőben.
... a hullámok fényes körmei a felszínre kapaszkodnak a megsemmisülés
hullámfodrai életre kelnek életre kelnek újra újra újra...
Életre, újra.

Kabátátültetés

A kórtermi szekrénysor felső részébe tettük a ballont, amikor anyámat kórházba vittük. Egy öregasszony ballonkabátját. A kabát használt öregasszonya az ágyon. Egy könyv már elég volt neki, ahogy ott ülve vagy fekvé álló nap olvasott. Mire a végére ért, már újra izgalmas lett az eleje.

Kétszer is elbúcsúztunk tőle. Egyszer itt, a fővárosban, a tágabb család, aztán szűkebben, amikor vittük el, haza.

Ami sose volt.

Csak a futás. Vittük az üres szekrényt egy üres országon át. Most meg anyámat tortásdobozban. A rázkódástól, azt hiszem, alulra került többször is, ami fölül volt, és fölülre, ami alul. A végső gimnasztika. Ha kinyitnám a dobozt, látnám, hogy ez a por a haja, ez az arcapor, és ez, ahonnan pornak előbújtam?

Még életben volt, amikor a kabátját ellopták. Bonyolult, hosszas műtéti eljárás a kültakaró átültetése. Hogy a használt, öreg kabát idegen legyen.

A kül van legbelül.

Ahogy valakin él.

A Mester

A szétrombolás, a legszörnyűségesebb csapás, a megmagyarázhatatlan emléke gyötörte A Mestert. És a fuvalom, amely a pokol eresztékein át érkezik a bizonytalanság pillanatában a testbe, a lélekbe, az elmébe. Ami a népével történt, az ok arra, hogy ő ne higgyen Istenben.

Amikor Istent elveszítjük, hiába keressük önmagunkat a világegyetemben. Vajon lehet-e ezt fordítva kérdezni? Amikor Isten elveszít... A próbatétel, Isten felől. Csakis magunk felől tudjuk élni, amikor az Örökkévalóhoz fűző kötél elszakad.

A kétely gravitációja... A negyedik szó, amikor az elhagyatottság érzése és a sötétség fenyegetése költözik A Mester szívébe: „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?”

Bálványok rémuralmának korszakaiban telt az élete. Halottaiból föltámad bennem. Például ezért is jó, hogy még megvagyok? Ecce homo: hely a föltámadásra bennem is. A próbatétel megtisztít a szennyről.

És láthatom, temploma kapuján kilép. Beszélget, búcsúzik, hazaindul. Messze lakik. De ünnep idején száz lépésnél többet nem tehet meg az utcán.

A csodáknak már utánavoltunk akkoriban. Visszaköltözködtek a Bibliába, magukra csukták a fedelét. Vagy sunyin várakoztak majdani ezoterikus történetekben.

A semmi tört-zúzott abban az évben is.

És mégis. A kilencvenkilencedik lépésnél A Mester fölött fénysugár jelenik meg, magasba emeli és röpíti.

Ha a bizonytalanság most fogja el? Ha éppen ekkor tör rá a gyöttrő fuvalom? És szakad meg? A fény ereje?

Ebben a pillanatban hittem helyette.

A hit emel föl, tart a magasban és segít *fennséggel* visszatérni.

Szegény Magidovics

Anélkül, hogy eljött volna. Elment az idő. Ott vagyunk múlva e kettő között. Megénekelem.

1960.

Apám.

Nemlétek között.

Kezében a Harcos Istentelenek Szövetsége és a Központi Vallásellenes Múzeum tudományos munkatársának, Joszif Aronovics Kriveljovnak Az evangéliumi legendákról a Kossuth Kiadónál megjelent vallásellenes könyve. A teremtés Ödipusz-komplexusa, talpáról fejre: „Isten feláldozta az emberekért egyszülött fiát. Kiért hozta ezt az áldozatot? A világmindenségben (s ehhez a vallás maka-

csul ragaszkodik) nála nincsen nagyobb isten: kinek tartozik hát felelősséggel, kinek hozta az áldozatot – saját magának? Ezek szerint fiát is saját maga számára áldozta föl?”

Az Istentelenek Harcos Szövetségéről, a Vallásellenes Központi Múzeumról a magyar kiadás hallgat. Most nézem ezeket. Az orosz Wikin.

Miért őrizte meg? Halála után az egyik fiókjában megvolt a könyv. Visszaadta. Hogy lássam, milyen gondosan. Voltunk mi magunk harcos istentelenek. A nővéremet elcsinálták. A könyvet azonban elvette. Védte, amit már megsemmisített.

Magánélet a huszadik század végbelében.

Ahogy majd én is élni fogok.

Nagy földrajzi felfedezések! Elébe rakta Magidovics könyvét.

A nevéről azt hihette, szerb. Biztos nem vette észre, szovjet az is. Mint a Rakéta porszívó.

Joszf Petrovics Magidovics.

Nézem a Wikin.

Szovjet könyvet nem hozott volna a házhoz.

Szerb.

Igaz, hogy nem szovjet katonák, hanem szerb partizánok, Tito partizánjai, akarták megölni. De ők mégis kebelbeliek. Telekszomszédok. Faluszomszédok. Cimborák, útban Újvidékre. Egy szerb könyv, az más.

Miket tudok meg rólam?

Hunyászi sporter, pucolok a sötétben, hónom alatt egy darab jégtábla, zsákmány, vanjon élni minek a hátán. Fagypontra fölött.

Vagy a másik könyvben.

Az istentelenek között kell kutatnom.

Áthajózni Magidovicsból Kriveljovba.

Maradva nemlétek között.

Bartolomeu Diaz, Vasco de Gama, Kolumbusz, Magellán, Vitus Bering, Jacques Cartier s a többi. Mind meghalt.

Csak a Sátán bont vitorlát.

Az agónia fölfedezése.

Annyi energia szabadul föl, hogy olimpiai aranyérmet tudnék nyerni vele, ha nem haldokolnék éppen.

Kamionos, 2016. január

- Magát megtámadták?
- El akarták venni a kamionom.
- Hol?
- Kijev mellett. Ulánbátorig megyek általában. Onnan hozzuk a marhahúst. Ilyen időben egy hét az út.

- De látom túlélte.
- Én igen, de az egyik támadó meghalt.
- Hogyan?
- Lelőttem.
- Van puskája?
- Arrafele minden kamionosnak van. De már az ottani hatóságok lezárták a nyomozást ellenem. Nem akarták, hogy továbbgyűrűzzön. Már nyugdíjas vagyok, a feleségemnek azt ígértem, még két útra megyek el. Doktornő egyszer eljöhetne velem. Szívesen elviszem.

Kolbászfeszt

Kicsapott a térből, ahol a kolbászfesztivált tartották, egy szűk utcácska, ott ültem egy vendéglátó kert virágos kerítése mellett. Megérkezett a csapat, és az asztalomhoz ült: másutt nincs hely, bocsánat. Három lány, egy fiú. De csak egyiküknek volt neve: Kirké. Fölült a kerítésre, a virágok közé, onnan beszélt:

– Rajzolni, rajzolni, rajzolni. Tegnap leérettségiztünk, vége. Vége! Vége! Vége! Most már csak rajzolni fogok. Rajzolni, rajzolni, rajzolni.

Belső fénye átvilágítja, mint aki ruháit a bőre alatt viseli, úgy ül a virágok között, és árad belőle:

– Egyszer van ilyen az életben. Megnyílt fölöttem az ég, szálltam fölfelé, vonzott magához a jövő, mint a mágnes, rajzolni, rajzolni, rajzolni. Lerajzolni Istent! Csináltam már ilyet, gyorsportré, turistákkal. De Istent kell rajzolni, nem turistákat. Csak őt. Ez a szabadság. Isten. Mert zseni vagyok. De nem fejeztem be a rajzot. El se kezdtem. Ledobtam a papírpoharam, a rendőr szemetelésért megbüntetett. Módosult tudatállapotban vagyok. Egy kicsit sokat ittunk. Nem csak... De jó tanulók vagyunk! Akakij Akakijevics. Gogol! A köpönyeg. Mi a különbség az elektromosan vezető, illetve szigetelőanyagok között? 1541: Buda elfoglalása. A török hódítás következtében a Magyar Királyság három részre szakadt, az elszakított országrészek egymástól elszigetelten, különbözően fejlődtek. Miből feleljek? Semmiből! Rajzolni, rajzolni, rajzolni. Elmegyek innen, és csak rajzolni fogok.

A következő évben megint a kertben ültem, szokásos asztalomnál. Most a tér felől fújt a szél, hozta a hangokat, az illatokat, a sok, nehéz szagot, a nagy húsok, a bugyborékoló zsír szagát. Hiába kötöttem magam eredeti tervemhez, hogy csak egy könnyű vacsorára szaladtam le, nem kolbászolni, fizettem, elmentem a kolbászfesztre, és vásároltam magamnak egy papírtálcányi sült kolbászt. Meg feléledt bennem, miért tagadjam, egy adag kíváncsiság is. Ahogy beleharaptam, döbbenet éreztem, hogy már őt is beletöltötték. Ahogy beleharaptam, feljajdult, s megismertem a jellegzetes hangot, amelyen a zsenialitásról beszélt, a jövőmágnesről, a szabadságról. Ott sikoltzott a kolbászban, finom cipője jól

átsülve, selymes, szőke hajszájai a zsírrögök között, meg se próbáltam kihúzgálni őket. Hanem az egészet tálcástul a járdára dobtam. A rendőr, mintha csak a földből nőtt volna ki, azonnal ott termett, és szemetelésért megbüntetett. Miközben írta a nyugtát, értetlenül kapkodta a fejét, hogy honnan jön a kárörvendő női nevetés:

– Én is így jártam. Pont így!

Egy csikk búcsúszavai

Na elszívott az Élet, ez a pörge kalapos ficsúr. Parazsamról leveri az utolsó hamuadagiót. In G Minor tapos a földbe, buzgón és lassúdan. Az el nem takarítható tisztaság következik. Janicsárindulók. Tilos a dohányzás. Sípok. Üstdobok.

Murányi Sándor Olivér

Migránsok

– Hulla! – kiáltottam fel döbbsen, amikor kezemre folyt a lé. Nem éreztem még ezt a szagot, mégis azonnal belém nyilallt, hogy kizárólag halott embertől származhat. Először félreugrottam a meglepettségtől, majd visszamenekültem autómhoz, amelynek segítségével az autópálya melletti fűsávot kellett lekaszálnom és takarítanom. Újra az előttem álló kamionra pillantottam. A hátsó ajtója alatt tovább csöpögtek a testnedvek. Hirtelen nem tudtam, mitévő legyek. – Kit hívjak? A főnököm? Vagy a rendőrséget? Kezdjük az utóbbival! – azzal remegő kézzel tárcsáztam mobilomon a számot.

– Jó napot, egy parkoló teherautót vettem észre az M3 autópálya halászaranyosi pihenőjénél. Iszonyú bűz árad belőle, és valami lé is folyik alóla! Arra gyanakszom, hogy hulla lehet benne!

– Pontosan hol áll a jármű?

– Közel a pihenőhely bejáratához!

– Maradjon ott! Ne mozduljon! Azonnal jöväünk!

Nem tudom, mennyi idő telhetett el. Az izgatottságtól meg sem néztem az órát, csak annyit észleltem, hogy a nap már elég magasan jár. Lábaimból kiment az erő, leguggoltam, és állam tenyerembe helyezve próbáltam mélyeket lélegezni. Valószínűleg nagyon rémült arckifejezésem lehetett, mert egy parkoló sofőr oda-jött hozzám egy üveg ásványvízzel:

– Minden rendben? Jól van? – kérdezte szemöldökeit felhúzáva.

– Igen...

Nem tudtam, elmondjam-e neki vagy sem, amit észrevettem. Csak állt előttem, én meg guggoltam szótlánul, és mire dönthettem volna, mitévő legyek, már hallatszott távolról a sziréna hangja. Mintha évekké nyúltak volna a másodpercek, míg a rendőrautó beállt a pihenőre.

– Jó napot, Pintér őrmester vagyok, ön látta a teherautót?

Válasz helyett felálltam, és intettem, hogy kövessen. Kollégája is kiszállt, és velünk jött. Ahogy a kamionhoz értünk, mindketten lehajoltak, hogy megszagolják a raktér alatti tócsát.

– Nem nyúlunk semmihez! Azonnal hívd a bűnügyiseket!

Szótlánul álltunk egymással szemben, amikor újra sziréna hangja hallatszott. Ezúttal két villogó autó hajtott be a parkolóba. A helyszínre érkező bűnügyisek közül négyen fehér ruhát viseltek. Egy magas barna férfi lehetett a főnökük, mert ő adta ki a parancsot: – Nyissátok ki!

Kisvártatva kinyílt a kamion hátsó ajtaja. Ekkor tágra meredt a szemem a csodálkozástól.

Térdre rogyott és egymásba kapaszkodott embereket pillantottam meg. Lehajtott fejek, összefonódott karok és lábak. Balra egy bozontos fekete haj látszott, mellette egy férfi sötétkék pólóban, világosszürke nadrágban és feketés-fehéres sportcipőben térdelt. A hátának támaszkodva egy hatalmas termetű, kopaszra nyírt férfi ült, az ő nadrágja csíkos volt, térdén egy fiatalember feje oldalra hajtván. Mintha csak aludnának. Egyikük kezén, másikuk alkarján jókora horzsolások. Tovább nem tudtam nézni őket, mert megcsapott az iszonyú bűz. Hátrálnom kellett.

– Irgalmas isten, tele halottakkal az autó! – kiabálta valaki. – Megfulladtak az oxigénhiány miatt! Hússzállító autó, a raktere légmentesen zár! De hol lehet a sofőr?!

A hely, ahol az imént még egyedül voltam, megtelt rendőrökkel, én meg csak álltam ott középen, mint egy pokoli álom szereplője. Ekkor sírás hallatszott a kamionból.

– Muszáj kiszednünk az összes hullát! Gyerek van köztük, és él! – adta ki a parancsnok a parancsot. Hátrább léptem, hogy engedjem cselekedni a rend őreit, de a szemem nem tudtam levenni a nyitott ajtajú raktérről, amely kartonnal volt bélelve. A barna színű papír szanaszét volt hasítva, hancsokká szaggatták az életükért hiába küzdő emberek, mögötte jól látszottak a bádogfalak. Az egyik bűnügyi, irtózatát legyőzve, megfogta kesztyűs kézzel a legszélső halott karját, és húzni kezdte lefelé. Óvatosságra nem volt idő, a halott test tompa hanggal huppant az aszfaltra. A csíkos nadrágos, kopasz férfit már vagy hárman húzták.

– Gyorsabban, gyorsabban! A gyerek bármikor meghalhat!

Csak az első mozdulatok voltak határozatlanok, a bűnügyisek most már egyre kíméletlenebbül és vadabbul tépkedték le a kamionból a hullákat. Nem tudom, hányat szedhettek le, amikor a sírás elhalkult.

– Ne álljatok meg! Mindenkit leszedni! Óvatosabban a hullákkal! Akkor is, ha migránsok! – kiabálta a parancsnok. A parkolóban nem akartak elfogyni a hullák. – Hányan lehetnek? Harmincan? Ötvenen? Hetvenen? – tűnődtem magamban. – Hány ember fér egy kamionban? Ahogy ezt kérdeztem magamtól, újra felsírt a még mindig láthatatlan gyerek. Mindenki egyre nagyobb erővel törekedett eljutni a hullákon keresztül hozzá. – Csoda, hogy még él – jegyezte meg félhangosan valaki. – De hogy maradt egyedül életben?

Két kislány holttestét szedték most le a helyszínelők. Nyolc- és tízéves körüliek lehettek. Egyikük ingje szanaszét szakadt. Újabb felnőtt hullák következtek. Aztán a raktér sötétjéből egyszer csak felkiáltott az egyik bűnügyi: – Megvan! De nem él!

A hároméves körüli kislány karjai közt egy játékbaba hevert, a hátán egy magas termetű, szintén halott férfi térde nyomta folyamatosan a gombot, amitől élethű sírás jött a játék belsejéből. – Hogyhogy nem merült le az elem? Mennyi ideje lehetnek halottak? – kérdezte egy forgalmista-egyenruhás. Mindenki döbenten állta körül a közben leemelt kislányt. Barna arcocskáján már megjelentek a fehér foltok. Szája mintha mosolygott volna. Ököibe szorított, apró kezeckéi többé már nem nyíltak ki. Szemei ugyanúgy a semmibe meredtek, mint ölében a babáé. A látványtól hátrahőköltem. A bűnügyi főnök arcát eltakarva fordult el, majd halkán ennyit mondott: – Ne vegyétek el tőle...

Kiss Benedek

Élettöredékek

A híres-hírhedt Szvétek-kollégiumban

1957 szeptemberétől nemcsak gimnazista lettem Kalocsán, hanem kollégista is. Kiskőrösig busszal mentem (10 km), onnan egy vicinális szárnyvonal vitt Kalocsára (26-27 km). Ez egy óvilági szerkentyű volt, sebességét illetően szinte lehetett ugrani róla szilvát szedni. Az állomás a híres kalocsai módon lett kipingálva, s onnan jó hosszú út vezetett a városba, a székesegyháznál kanyarodott el a város felé. Mintegy másfél kilométerre volt tőle a kollégium. A cuccokat cipelve nem is volt könnyű. (Innen a rövidebb úton majdnem egy kilométerre volt a gimnáziumunk, a Fő utca felé kerülve viszont több volt az másfél kilométernél is.)

Mikor megérkeztem a kollégiumba (az elsők között), lejelentkeztem az igazgatói irodában, kijelölték az emeleti folyosón a bádóg öltözőszekrényemet, s megmutatták a földszinten a tanszobámat és a tanulóasztalkámat is. Hamar átláttam, hogy a mintegy száz fő kollégistának harmincegynéhányas osztásban a földszinten három tanulószobája van, s az emeleten ugyanígy három nagy hálóterme, s ott nemcsak az öltözőszekrényeink vannak, de a tágas mosdó és fürdőszoba is. Mind a két szinten természetesen szükség szerint vécék. A földszint alatt egy szinten óriási, úgynevezett „társalgóterem” kapott helyet, kettő pingpongasztallal, zongorával és sakk- és olvasóasztalkákkal. S mellette volt kijelölve a szülői engedéllyel rendelkező felsősöknek a „bagós hely”. Mikor ezt áttekintettem, kimentem az udvarra. Elöl volt a szintén tekintélyes előkert, a kijáratnál kijelölt napos asztalkánál lehetett bejutni az épületbe. Két oldalról nagy és dús tiszafák álltak tujával, gyeppel, nyírott bokrokkal. Átellenben, az épület hátoldalán lévő ajtó a nagy udvarra nyílt, ami valóban nagy volt, az előtérben röplabdapályával; a jobb szélén az étkező és a konyha, baloldalt pedig egy valóságos futballpálya zárta le a teret. Ennek bejáratánál fal volt, mellette nyári zuhanyzó. Az udvar végét egy többholdas, saját konyhakert zárta le, diófákkal. Mit mondjak? Mindjárt látnom kellett, hogy az iskolaváros egyik legszebb helyére kerültem. Azt is megtudtam hamarosan, hogy ettől az évtől kezdve nem laknak itt képzősök, lévén, hogy a Tanítóképzőt megszüntették.

Mikor összejött mindenki, a tanulószobákba (zömmel évfolyamok szerint) elosztottak bennünket. Minden tanulószobának külön nevelőtanára volt, s mellette a felsőbb évfolyamokból kijelölt jó tanuló diák felelőse. Ő, mint a katedrán, szemben ült a terem tagságával, s szinte mindenért felelt, de joga is volt büntetni, ha úgy adódott. (Például kiküldhette a tanulókat a teremből, ha zavarták a foglalkozást.) Ugyanígy volt a hálótermeknél is. A tanulótermek tagsága tovább oszlott

öt-hat fős tanulócsoportokra, melyek élén a csoportvezető állt, szintén felelősséggel. Egy ilyen csoport főnökének neveztek ki mindjárt engem is, s a gimnázium befejeztéig ezek a csoportok együtt is maradtak. Három órát tartottak délután a szilenciumok, annak a végén pedig a csoportok tagjainak kikérdezése folyt a tananyagokról – ezt a csoportvezető végezte. S még nem volt vége – a kikérdezések után a tanulószoba felelőse napi értékelést tartott annak alapján, ahogy a csoportvezetők beszámoltak. Volt egy nagy táblázat a tanulószoba felelőse mögött, ahol mindenkinek mindenkor feleletét vezetni kellett, s rögtön átlátható lett az összes eredmény, az összes kapott jegy. Általában a nevelőtanár is (aki nem mindig volt jelen) elmondta a magáét napzárólag – mindenki mindent értékelte. Mert ezen túl voltak az egész tagság előtt a heti értékelések, havi értékelések és félévi értékelések is – ezt az igazgató úr tartotta. (S nekünk ilyenkor, míg jött végre, énekszóval kellett várnunk, s egyik alapnótánk volt egy népdal átköltése, aminek a vége az volt, hogy: „én is olyan árva vagyok, / mert be vagyok / riglizve / a kalocsai / Szvétek Sanyi / él-Kol-lé-giu-mába.” (Vagyis teljeskörűen ki volt alakítva az önkormányzatiság.)

S hogy mit is jelentett „beriglizve” lenni, azt én az első napon megtapasztaltam. Már túl voltunk az esti tisztálkodáson, a hálószoba-felelősök ellenőrizték a kijelölt sodronyos ágyak elfoglalását, villanyoltás előtt voltunk, mikor jó hangosan úgy köszöntem el a társaimtól, hogy „mindenkinek Jucikát kívánok!” Nem vettem észre, hogy közben bejött a diri takarodót ellenőrizni: „Ki volt az a vicces legény?” – kérdezte fennszóval, mert csönd támadt. Persze jelentkeznem kellett. „Kiss Benedek, ha ilyen bölcs vagy, holnap jelentkezel az igazgatói irodámban!” S tíz percre el kellett hagynom a hálótermet. Ez mindig így volt, „kihallgatás” követte, ha valakit valami rendellenességen, csínyen rajtakaptak, s a napos tanuló beírta a napos könyvbe. Egy-két hétre elveszik a kimenőjét, vagyis az iskolán kívül sehová se mehet, s önkéntes jótéti szolgálatokkal kell a bűnbocsánatot kiérdemelnie. S ezután négy éven át úgy esett, hogy szinte többet voltam „beriglizve”, mint szabadlábon. Valahogy mindig kilógtam a sorból. Pedig ez érintette a havi egyszeri hazautazást is, vagyis az „eltávozást”, s bizony az is előfordult, hogy a szeptemberi bevonulás után csak karácsonykor mehettem haza. Szvétek igazgató úr egyébként, aki nagy pszichológus volt (legalábbis annak tartották), többször kísérletezett velem: megpróbált kinevezni bizonyos felelősségteljesebb közösségi posztokra, de rövid idő alatt mindenről le kellett váltania. (Kivéve a csoportvezetést). Harmadikban például az intézet kultúrfelelős-helyettesévé választottak, s az én felügyeletem alá tartozott a stúdió kezelése – ugyanis a folyosókat kábelekkal behálózva egy intézeti „rádiót” alakítottak ki, amit egy stúdiószobából lehetett működtetni. Ez volt az én dolgom. Sok hanglemeze volt a kollégiumnak, s többek között a hat órai ébresztőkor és az esti tíz órai takarodó előtt megfelelő lemezeket kellett forgatnom. De alkalmanként más műsorok is mentek. A stúdiószoba éppen szomszédos volt az akkori hálótermemmel, s takarodó után kilóptam, s fülhallgatóval lemezeket hallgattam. (Hol volt még akkor zsebrádió!) Egy alkalommal aztán lépteket hallottam a folyosón – megint csak a diri járt ellenőrző körútján, s meglátva az ablakon keresztül a villanyfényt, persze, hogy benyitott. – „Kiss Benedek! Már megint te?!” – mondta (vagy valami

hasonlófélet). Erről is le kellett, hogy váltsanak (pedig ezt nagyon élveztem), s jött az újabb kimenőmegvonás. Ebben a hálóban egyébként nagyon jól éreztem magam, mert az épület sarokrésze volt, s általában nyitott ablakoknál aludtunk. Az én priccsem a középső ablak előtt állt, s lefekvés után sokáig hallgathattam az udvaron az ablak alatt álló három nyurga jegenyefa susogását. Ezek olyanok voltak – úgy gondoltam –, mint otthon a kiskacsák sipákolásai. A ritkás kabóca-ciripelést is elnyomták, és szép álomba ringattak.

Különben mindig mindent ellenőriztek. Reggeli előtt fel kellett sorakoznunk az étkezőnél, s a diri személyesen nézte végig a cipőinket, bakancsainkat, s ha valamelyik nem ragyogott, visszaküldték a tulajdonosát cipőt pucolni, s az egész tagság közben kint várt. A vasárnap délelőtti szemlén nemcsak az öltözőszekrények rendjét ellenőrizték (s gyakran az egész tartalmát kiborították), hanem a heti értékeléshez hozzátartozott a hajellenőrzés is – az igazgató úr körbejárt, s akinek hosszú volt a haja vagy nem tetszett a frizurája, azt a teremfelelőssel felíratta, s annak (bemutatás terhe mellett) fodrászhoz kellett mennie. És még mi mindent ellenőriztek! Természetesnek vettük, hogy az intézetben alaposan megszervezett spiclirendszer is működik, s vannak a valamiért kivételezettek, a „kedvencek”. (Én például kétszer is szenvedője voltam ennek. Egy alkalommal télen, a heti fürdésnél, miközben pucéran az izzó kályha körül várakoztunk, nekilökött az egyik „kedvenc” a kályhának, s a fenekem egyik fele hólyagossá égett. Persze mindjárt bekenték, bekötötték, de egyéb következménye nem lett. Máskor meg – ugyancsak télen – a szilenciumi szünet végén mentünk befelé a havas udvarról, amikor egy hátulról dobott kemény hógolyó elöl, ahogy elrántottam a fejemet, nekivágtam az ajtó sarkát borító vaspántnak, s az egyik fogam kettőbe tört. Egész fiatalságomat aztán ronda csonka foggal kellett leélnem, s a bűnös akkor is csak egy enyhe szóbeli „dádát” kapott.) A kollégium napirendjét a névsor szerint következően ügyeletes napos vezényelte le, karszalagot viselt, s ő is „büntetett”. Napzárásul pedig a folyamatosan vezetett központi naplóban össze kellett foglalnia a nap történéseit, s bele kellett írnia a felelősök által beíratott „reniten-seket”, akiknek aztán másnap igazgatói kihallgatásra kellett menniük. Ez pedig jelentett a hosszabb-rövidebb kimenőmegvonással.

Hiába, ez jelentette, hogy „élkollégium” vagyunk. Igazgatónk, Szvétek Sándor volt ugyanis az ország összes középiskolájának a főnöke, s gyakran látogattak bennünket minden felől összehívott kollégiumi igazgatók, sőt minisztériumi emberek. Emiatt aztán kirakatban voltunk, s ilyenkor különösen úgy kellett működnie mindennek, mint egy óraműnek.

Amellett, hogy újságok jártak a társalgóba, s ezekről hetente sajtóórákat tartottak, voltak heti zenehallgatási összejövetelek is, ahol a kultúros, a Kiss Feri lemezeket forgatott, s közben énekelnünk is kellett. Ezt szerettük. (Szinte napi rendszerességgel vonultak egyébként előttünk az úton a gyakorlatozó katonák, s ők is teli torokból nó táztak, kedvenc daluk így kezdődött: Budapesten hagy tam én a szívem...)

Kiss Feri különös színfolt volt: pesti. Horváth Mihály téri születésű, s ezt a helyet én ismertem, sőt aludtam is ott, mert ott is lakott anyámnak egy ismerőse.

Eggyel felettünk járt, az elején sok baj volt vele, s tanulmányilag is a hátsó fertályba tartozott, aztán egyszer csak megemberelte magát, megváltozott, s szinte nem tudott más jegyet hozni, mint jelest. Marx Tőkét olvasta és politikai gazdaságtan szakkört vezetett, ő volt fő embere a zenekedvelők körének is. A vasárnapi közös zenehallgatásokon ő forgatta a lemezeket, s általa lett kedvencünk Suppétól a Könnyűlovasság indulója, Liszt Ferentől a Le Prelude, no meg Csajkovszkij B-moll zongoraversenye. Apjától, aki ötvenhatban Amerikába disszidált, csomagokat kapott, amikben többek között mindenféle színű golyóstollak is voltak, s leginkább azt irigyeltük tőle. A kollégiumi ballagásukon – mert ezt a kollégiumban is megrendeztük – én búcsúztattam, s az „emlékcédulácskán” egy nagyon megkapó fiatalkori József Attila-idézetet írtam neki: „Hiába füröszöd önmagadban – csak másban moshatod meg arcodat.” Úgy vettem észre, nemigen örült neki, talán célzatosságot sejtett benne.

Én legtöbb szabadidőmet a futballpályán töltöttem, s jó időben, ha jól kimelegedtem, isteni élmény volt a szabadtéri zuhanyozóban a lehűtőzés. (De a röplabdapálya is állandóan foglalt volt.)

Tanulócsoportomban öten (egyszer hatan) voltunk, közéjük tartozott Énisz Péter is, aki legjobb barátom volt kezdetek óta, nemcsak az iskolában, hanem a kollégiumi tanulóban is egymás mellett ültünk, jó tanuló volt ő is. Nyaranta szinte mindig náluk töltöttem Hartán (s a Duna-parton, strandon) jó pár napot. Ellenkező előjelű volt a dunapataji Bak Pista, akivel – igazgatói és szülői felkérésre is egyben – bármennyit foglalkoztam, állandóan lehúzta a csoportátlagot – mert ezt is mérték. Náluk is gyakran megfordultam, egy alkalommal egy emlékezetes disznóölésen is. Pistának valószínűleg erős gátlása, fóbíája volt, s a diri – ezt a méltányosságot nagyon becsültem – megmondta az anyjának, hogyha én nem vagyok mellette, soha az életben le nem érettségizett volna. (Ugyanakkor csodálatos a világ: nagy nehezen felvették mezőgazdasági főiskolára, ahol jeles lett, a végén doktorált, s végül Szabadszállás „örökös” polgármestere lett belőle. Párniczki János is csoporttársam és jó barátom volt, s ők is meghívtak egy alkalommal disznótorra, mint ahogy Wiedner Stefi barátom is, aki meg császártöltési sváb családból származott.) De olyan benső barátom, mint Énisz Péter, egy volt még az osztályunkban: Racsmány Mihály – ő nem volt kollégista, Foktőről járt be, és szintén nagyon jó fejű gyerek volt. Vele is voltunk kölcsönösen egymás szülőházában, s máig tartósan megmaradt kapcsolatunk. Ő meg besenyő származásának tudta magát. Igaz, Bátyát viszont, ahonnan szintén sok bejárónk volt, főként rációk és sokácok lakták. De ez semmi problémát nem jelentett.

A csoportok tanulmányi versenye mellett – miért is ne? – a tanulóterem között is verseny dült, de ez összetett volt, beletartozott többek között a „kultúrharc” is. S ekkor, bármennyire rossz fiú is voltam addig, megnőtt az ázsióm: nemcsak a szavalóversenyt nyertem meg elsőben (Petőfitől az Egy gondolat bánt engemet című verset mondtam), de az irodalmi verseny első három helyét is három verssel, s ezt mind komoly pontszámmal díjazták. (Hunyadi volt a kollégium „védőszentje” és névadója, s az első díjas versemet is róla írtam, ami írójának a gimnáziumi bírálóbizottság – jeligés pályázat lévén – „szép jövőt” jósolt. De ide kívánczok a kollégium Hunyaditól vett jelmondata is, amit sokszor idéztek

nekünk: „Nem a szavak teszik vitézzé az embert – a csatasorban ismerszik meg, ki mit ér.” Ez igazán a szívemhez szólt.

Többen úgy véltük, hogy a kollégium legvidámabb kompániája az engedéllyel dohányzók szűk csoportja. Így mindenki próbált „zugbagósból” legálissá válni, vagyis szülői engedélyt beszerezni. A zugbagósok tábora az engedélyezetteknel jóval népesebb volt persze, én is hozzájuk tartoztam. Mint ilyenek, az iskolából hazafelé menvén, a Fő utcai sarki trafikban szereztük be a szívnyivalónkat. (Ma már hihetetlennek tűnik: darabszámra, ötösével, hatosával vettük a cigarettát – Kossuthot, Munkást –, mert pénzünk sem volt, s attól is féltünk, hogy megtalálják nálunk.) Én tudtam, Édesanyámnak hóttig rimánkodhatok, nem kapok tőle engedélyt. Eszembe jutott viszont, hogy apám is van, s kimódoltam, hogy az 1959-es téli szünetben pár napot nála tölthessek Diósdon. Ahogy gondoltam: szó nélkül aláírta az engedélyt, sőt azzal is megtoldotta, hogy ő ebben a korban már rég pipázott. Így lettem tagja a kivételezett szektának, bár igazi bódultságot csak zugbagós koromban, a WC-ben éreztem az első slukkok után. Persze, előbb-utóbb meg kellett tudnia édesanyámnak is, aki felháborodásában majd kitért a hitéből, találkozáskor a ténnyel. (Annyira, hogy egész életében, később is, amikor találkoztunk, az első szavai azok voltak, hogy: Miért nem dobod már el azt a bűdös cigarettát, kisfiam?) De máig nem tudtam abbahagyni.

Nemcsak tanultunk és szórakoztunk a koleszban, hanem a többholdas konyhakertet is mi műveltük. Minden tanulócsoporthoz volt egy parcellája, ahol mi magunk termeltük meg a konyha legkülönbözőbb zöldségszükségletét. Ezt szívesen csináltuk, hiszen otthon is végeztünk legtöbbször hasonló munkát, s nem is sok időnket vette el. Ugyanakkor nekem ehhez is kapcsolódik egy nevezetes történetem. A kertben volt néhány diófa, s amikor beérett, egy alkalommal beosontam, fölmásztam az egyik fára, és jóízűen ropogtattam a diót. Igen ám, de egyszer észrevettem, hogy a „diri” is sétál be a kertbe, mégpedig úgy, hogy megállt az én fám alatt, pedig igencsak nagy volt a kert. Meg sem mertem moccanni, s ő is csendben álldogált. Aztán egy idő után – nekem végtelenségnek tűnt – ahogy jött, visszasétált a nagy udvarba. Fellélegeztem, gyorsan én is elhagytam a kertet, s meg voltam győződve róla, hogy tudta, hogy a fán vagyok. A gyümölcsöt „kókányolni” ugyanis szintén tilos volt. Nagyon jólesett, hogy nem csinált belőle ügyet, hogy ilyen is tudott lenni.

Emlékezetes, hogy egy alkalommal, mikor hónap végi eltávozásra mentem haza, a Csengődi úton a kis Cica-Bús gyerekek „csókolomot” köszöntek nekem, öt-hat évesek lehetettek, én meg másodikos. Nagyon megdöbbenem. Így múlik felettem az idő? Igaz, a drapp lódenkabátomban voltam, ami nagyon elegáns volt, bár anyám használtan, „kéz alól”, egy akkor szokásos amerikai IKA csomagból vette. Aztán otthon újabb meglepetés várt: édesanyám – szintén kéz alól – vett nekem egy gyönyörű orosz kerékpárt – az itt lévő szovjet katonák is üzleteltek. Aztán úgy esett, hogy visszafelé a hajnali buszt lekéstem. Elő hát a biciklit, s irány Kiskőrös. Ott betettem a kerékpárt a Kósáékhoz, s rohantam az állomásra. De a vonatot is lekéstem. Mit csináljak? A következő vonat csak jóval később ment. Vissza hát a kerékpárért, s a rossz makadámúton áttekertem Kalocsára. A tíz órakor kezdődő tanórát már el is értem, s büntetést se kaptam.

A biciklit a többi mellé – másnak is volt – Pista bácsi, a mindenes ember betette a raktárhelyiségbe.

Attól kezdve kerékpáron jártam haza. A csomagomat föl tudtam szerelni a csomagtartóra. Két utam is volt. Először a kezdeti, Kiskőrösön át vezető úton mentem, aztán kipróbáltam egy másik irányt: Harta, Dunatető felé. Itt el kellett mennem az Állampusztai Rabintézet és Rabgazdálkodás mellett, s csak jóval később tudtam meg, hogy Buda Ferenc barátom ötvenhatos versei miatt éppen akkor itt volt fogoly. A pusztán a börtön víztornya sok kilométerről is látszott.

Ami a lekésést illeti, nemcsak a kalocsai visszautat késtem le egyszer, hanem az első, karácsonyi, téli szünetre való hazautazáskor Kiskőrösön az akasztói buszt is. Mire ugyanis vicinálisunk bedöcögött az állomásra, az előre induló esti busz már elment. Sötét volt már, esett a hó. Mit csináljak? Még aznap este haza szerettem volna jutni, s így nem akartam a Kósáéknál aludni. Eszembe jutott, hogy korábbi tornatanáromat, Pelsőci Gyulát, aki edzőként betett a „nagycsapatba”, Kiskőrösre helyezték közben járási úttörőfőnökönek. (Az egyetlen igazi, lelkileg elkötelezett kommunistának ismertem, s a későbbiekben bár sokat vitakoztunk, haláláig egyik legközelebbi barátom lett. Ráadásul Akasztóra nősült, s felesége, Iványi Ica jó haver volt, anyámnak is, régi barát családból.) Bebaktattam a városközpontba, s addig érdeklődtem, míg megtudtam, hol laknak. Nagy szemeket meresztettek, ahogy megláttak (Ica már ágyban feküdt), s különösen, mikor azt kértem, Gyula vinne-e haza motorral, mert motorkerékpárral járt. Kész helyzet volt, a drága Gyula „ejnye-bejnyézett” kicsit, aztán berúgta a masinát, s a hősésben hazafuvarozott.

Akkor nyáron megkezdődött hosszabb, notórius csavargásaim korszaka is. Édesanyám ugyanis nagy önállóságra nevelt, ő is ilyen természetű volt, s hozzájárult, hogy kerékpáron utazva látogassam meg nagybátyámékat Tapolcán. Előbb pár napot Hartán, Énisz Péter barátoméknál töltöttem – szülei is nagyon kedves, szeretnivaló emberek voltak –, s egy hajnalban innen indultam útnak. A Dunaföldvár – Simontornya – Enying útvonalon mentem, rossz makadámúton, pizok hőségben, s egész a Balatonig ha három-négy személyautóval találkoztam – akkor még Trabant se igen volt. Szántódnál átmentem az északi oldalra a kompon, de biz’ a fenekem már igen-igen sajgott. Tihanynál a dombon nem is tudtam fölkarikázni, végig tolni kellett a biciklit. De aztán, még jó időben, csak eljutottam Tapolcára úgy, hogy még a posta is nyitva volt, s édesanyámnak megtáviratozhattam, hogy szerencsésen megérkeztem. Egy bő hetet tölthettem ott. Unokahúgaim szépen nőttek, Gizike néném, mint máskor is, aranyos volt, nagybátyámat meg leszerelték, s egyre többet ivott. A kertvárosban telket vettek, építkezni akartak. Éppen akkor tartott nagybátyám az alapok kiásásánál – vagyis ez nem fedi a valóságot: kicsákányozásról volt szó, mert annyira köves volt az altalaj, hogy szinte végig csákányozni kellett, s jókora sziklatömbök kerültek elő. Én is több napig segitettem. Persze azért arra is maradt idő, hogy keresztül-kasul bebiciklizsem a környéket. Badacsonyra jártam át fürödni, felmentem a Csobánc tetejére, a híres várromhoz, a Gyulaffyak ősi fészkéhez, ott találkoztam két korombeli pesti lánnyal, akik vívótáborban voltak Tapolcán, s akikkel együtt

jöttünk le, miközben egy gazda behívott bennünket a pincéjébe, s elborozgattunk. A lányokkal megbeszéltük az újabb találkát, de erre már nem került sor, viszont megkerestem és megtaláltam egykori úttörő barátnőmet, Szücs Évát, akivel még Csillebércen ismerkedtünk meg. Nagyon tetszett a környék, s dehogyis gondolhattam, hogy egykor majd második otthonom lesz a Szent György-hegy aljában. Hazafelé is átmentem Tihanyra a kompon, s egy szabad partoldalnál megálltam és utoljára megfürödtem. Most Pestet érintve mentem hazafelé, mert Nagytétényben, ami útba esett, meg akartam látogatni aranyos keresztanyámékat. Ott is időztem vagy két napot, mert keresztanyám, aki akkor már házas volt, bányamérnök férjével együtt nagy szívességgel marasztalt. (Apámhoz Diósdra nem mentem át.) Ilyen kerülővel érkeztem vissza aztán Akasztóra.

1959 szeptemberében aztán már öcsémrel, Kiss Györggyel utaztunk Kalocsára, mert az általánost befejezve ő is ott kezdett továbbtanulni. (Jelenleg Pusztai Ágoston néven szobrász- és keramikusművész, aminek érdekes története van. Mielőtt 1945-ben megszületett volna, nagymama másodszor is elzavarta apánkat, aki viszont, mint gondos atya, bement a község házára, s beíratta, hogy ha fia lesz, Ágoston-Dénes névre hallgasson. Erről anyánk nem tudott, s mikor öcsém valóban megszületett, előbb a templomba vitték keresztelni, s ott a két nagyapai nevet: a György-Jánost írtatták be. Mit lehetett csinálni? Mind a kettő hivatalos volt, vagyis Kiss György-János-Ágoston-Dénes lett a neve. Otthon Gyurkának szólítottuk, s így került Kalocsára is. Mikor azonban, már főiskolás korában, apánkkal véglegesen összekülönböztek, felvette anyám nevét: Pusztait a Kiss helyett, s a keresztnevét is megváltoztatta, hogy művészneve Pusztai Ágoston legyen.) A kollégiumi élete egy kis zúrral kezdődött, mint nekem annak idején. Minden elsősnek ugyanis volt egy felsős pártfogója, aki felelt a beilleszkedésért. Neki természetesen én lettem az. De már az első szemlén megesett a baj. A szekrényrendjét ugyanis, amit nekem kellett volna ellenőriznem, de csak gyors ránézéssel rendben hagytam, a diri nem találta rendben, s engem is tetemre híva, kisöpörte az egészet a folyosóra. Természetesen, ahogy lenni szokott, mindkettőnk beírt a napos a naplóba, s a másnapi kihallgatáson mindkettőnk kimenőjét megvonták. Nagyon dühös voltam öcsémre, nekem kellett elvárható rendet tenni a szekrényében – természetesen ezt is ellenőrizték –, s egy kicsit meg is búboltam. (Bár már akkor is alig bírtam vele – testesebb volt, mint én.)

Szvétek Sándortól az egyik legtöbbet hallott szó Makarenko neve volt, s ugyanúgy a kollektíva, kollektivitás. Talán ugyanebben az évben csoportom szép példáját tanúsította ennek, amiért végre sok dicséretet is kaptunk. Az történt ugyanis, hogy tanulócsoporthozunk összedobott pénzt, s közösen vettünk egy hatalmas dinnyét. Letelepeltünk vele az udvarban a gyepre, fölvtuktuk, és közösen ettük meg, ki-ki amennyit bírt. Még így is maradt. Az igazgató úr éppen arra sétált, s még meg is kínáltuk, bár tudtuk, hogy ez csak formalitás. Viszont nagyon meg volt elégedve „kollektivizmusunkkal”, s közös értékeléseken sokáig emlegette.

Azt hiszem, egy évvel korábban volt, szintén ősszel, amikor a kollégium egész tagsága bebizonyította „kollektivitását”. Akkortájt jelentek meg Magyarországon az első televíziókészülékek és televízióadások. Felvetődött, hogy diákok otthonunknak is kellene egy készülék. Igen ám, de hogyan? A költségvetésben erre nem

volt keret, márpedig elég drága dologról volt szó. Igazgatói és nevelőtanári vezetéssel elhatároztuk, hogy mi magunk szerzünk rá pénzt. Adódott is a helyzet: a híres szakmári állami gazdaság igazgatójának három fia is az intézet lakója volt: fölöttem egy évvel, kettő meg – ikrek voltak – alattam egy évvel. Elhatároztuk, hogy segítségükkel megszervezzük, hogy az egész közösség elmegegy cukorrépát szedni a gazdaságba. Mindenki engedélyt kapott, hogy hazautazhasson nagy késekért, mert a levelek lesarabolásához szükség van rá. Igazgatónk az állami gazdaság igazgatójával megbeszélte és egyeztette a dolgot, vontatókat küldtek értünk, a beláthatatlan táblán a traktorok már kiforgatták a répát, s nekünk csak be kellett állnunk, csoportonként, a kijelölt sorokba. Kiszedtük sorban a cukorrépát, lenyestük a szárát, s megtisztítva kupacokba hánytuk. Egész nap dolgoztunk, de lett is eredménye. Hatalmas területen végeztük el a cukorrépa betakarítását, s a gazdaság jó pénzt fizetett érte. (Persze ez is versenyben ment a csoportok között – hogyan is másként?!) Hamarosan megvettük a televíziót, még csak fekete-fehérben ment az adás, az is bizonyos napokon és időben, s az étterem előcsarnokában – tágas tér volt – állították üzembe. Egyes kijelölt adásokat lehetett esténként nézni, de azt is csak olyanoknak, akiknek sem tanulmányi, sem fegyelmi problémájuk nem volt. (Általában színházi előadásokat és futballmeccs-közvetítéseket néztünk.)

Ez az év fontos volt kis családjunk életében is. Ekkor halt meg ugyanis Klajkó nagypapa, s ezzel sok minden megváltozott nálunk. Ekkor már anyámat is bekényszerítették egy szabó-varró ktsz-be (kisipari termelő szövetkezet), s bár ő volt a főnök, nem ugyanaz volt, mint mikor otthon dolgozott. Ugyanakkor egyre sötétebben előrevetítette árnyékát, hogy az egész magyar parasztságot bekényszerítik az orosz mintájú „kolhozokba”, vagyis tsz-ekbe. Ez drasztikus lépésnek tűnt, s édesanyám, aki mindig Pestre, leánysága színterére vágyott, elérkezettnek látta az időt, hogy cselekedjen. (Cselekvésben nála soha nem volt hiba.) Rábeszélte nagymamát (aki viszont mindig attól félt, hogy nem tudunk megélni), hogy adják el a házat és a még eladható földeket, s költözzön a család Pestre. Ismerősök segítségével találtak is egy megfelelő másfél szobás, kertes ikerházat Pest(szent)lőrinc központi részén, az Üllői úton. Amíg persze az akció lebonyolódott, az 1960-as iskolaév is befejeződött, s mi öcsémmel már Pestre mentünk haza. Anyámmal úgy döntöttünk, hogy öcsém, aki csak az elsőt végezte még, jelentkezzen át a helyi gimnáziumba, én viszont, akinek csak egy éve van már az érettségiig, maradjak megszokott környezetemben, Kalocsán. (Ez a hazautazás kicsit bonyolultra sikeredett. Öcsémmel, fölcuccolva, kimentünk az állomásra, megvettük a jegyeket és elhelyezkedtünk az egyik kupében. Mivel volt még időnk az indulásig, öcsémet otthagya leszálltam, s visszamentem az állomás elé, hogy valakivel még beszéljek. Addig-addig, hogy mikor visszafelé mentem, látom ám, hogy vonatunk húz kifelé. Nem volt köztünk nagy távolság, s mivel tudtam, hogy lassan megy, elkezdtem futni utána. Vagy egy kilométert is futottam kétségbeesetten, a távolság nem nőtt, de nem is fogyott. Fel kellett adnom. De most mi legyen? A jegyek nálam, öcsém a csomagokkal a vonaton. Végül jó ötletem támadt. Bementem a forgalmi irodába, elmondtam a tényállást, s bemutattam a jegyeket. Az állomásfőnöknek megesett a szíve, s utánatelefonált a

kalauznak, hogy mi a helyzet, az öcsém nem potyautas. Aztán a következő szerelvénnyel tudtam menni én is a kiskőrösi átszállásig, s ott várt öcsém felháborodva. Most ő háborgott, teljes joggal – de végül jó véget ért a dolog.)

A kalocsai gimnáziumban

Mikor 1957-ben befejeztem az általános iskolát, és Kalocsára kerültem szeptemberben gimnáziumba, Akasztóról még nagyon kevesen mentek középiskolába, egy kezemen meg lehetett számolni a továbbtanulókat. Néhány szakiskolással ez a szám kiegészült, de így is árulkodóan kevés volt a mintegy hatvan fő végzetthez képest. Pedig jó iskola volt a miénk, ezt visszaigazolták az innen továbbtanulók eredményei. A korábbi években, mondjuk a két világháború között meg mint a fehér holló, olyan ritka volt, aki tovább akart és tudott is tanulni. A kalocsai I. (Szent) István Gimnázium és a Tanítóképző volt leginkább, ami ezeket a kivételes gyerekeket befogadta. A gimnázium egyházi iskola volt, méghozzá jezsuita, kiváló tanárokkal, mint ahogy a város is régi érseki székhely és iskolaváros.

Hogy tovább kell tanulnom, az senki számára nem volt kérdéses, se a család, se az egész faluközösség számára, pedig lehetett volna, hiszen egy évvel voltunk az ötvenhatos forradalom leverése után, tombolt a megtorlás, s mint ahogy később kiderült: sokak továbbtanulási lehetőségét elvágták. Kalocsán, a gimnáziumban még zömmel a háború előtti régi tanárok tanítottak, néhány fiatalabb volt csak köztük. Ugyanakkor a mi évfolyamunkkal szűnt meg a nagy híré Tanítóképző Intézet, ami sokáig ellátta pedagógusokkal a környéket. Újdonság volt még, hogy gimnáziumunkban megszűnt a koedukáció is – a felettünk járók még vegyes osztályok voltak, de velünk kezdődően különvált a lány- és fiúgimnázium. A miénk volt a hajdani jezsuita intézet, tetején a szintén híres Haynald-obszervatórium tornyával, amit Selmeczi Károly bácsi, régi nyugdíjas kémiantanárunk kezelte, tartotta a kapcsolatot Greenwichsel, s ott is lakott. Intézményünk épülete egyébként egy hatalmas, a Fő utca nagy részét elfoglaló téglalapalapú tömbépület része volt, amit a „Sóhajok hídjá” – egy légi átjáróhíd kötött össze az ugyanilyen óriási nagyságú másik tömbbel. Ezekben sok intézmény kapott helyet, iskolánk egyik fele például a női börtönnel, másik fele meg többek között a gyermekjavító intézettel volt szomszédos. Mi nem a Fő utca felőli részen voltunk – ott velünk szemben a szintén jezsuita Jézus szíve templomra láttunk az udvaron át, az osztályablakunkon keresztül. (Annyi csókát a világon elképzelni se tudtam volna, amennyi annak a tetején fészkelte és körülötte röpködött.)

Két osztály indult általában évfolyamonként – egy humán (ahol latint tanulhattunk) és egy reál (műszaki rajzzal). Én persze a humánba jártam, bár kezdetben azt sem tudtam, mit jelent az egyik, mit a másik. Első osztályfőnökünk (rövid ideig) a neves fizikus, Hegyi Lajos bácsi volt, akinek legkisebb fia is az osztályunkba járt, majd rövid idő után a szintén legendás Cziráky Imre vette át az osztályt, aki nemcsak hogy irodalmat tanított, de maga is író és színházati imádó ember volt, egykor színdarabjait is játszották. Ez nekem nagy szerencsét jelentett, mert hamar benső viszonyba kerültem vele, ugyanis megnyertem első

évben az iskolai szavalóversenyt, és első lettem a meghirdetett irodalmi pályázaton is verseimmel. Attól kezdve külön figyelemmel kísért (bár vele esett meg, hogy négyszer egymás után „bezúgatott” a memoriterként föladott Közelítő től, Berzsenyi nagy verséből, amit nehezen tanultam meg, s mindig meg voltam győződve, hogy többször már nem engem hív fel).

Egyébként Imre bácsi is, mint a többi régi tanár, nagyon vigyázott ránk, hogy azokban a pengés időkben valami butaságot ne csináljunk (hiszen akkortájt akasztották például Nagy Imrét és társait, s tombolt a terror). Ebben ők is érdekeltek voltak, mert tudták, bármelyik percben nyugdíjazhatják őket – mint ahogy Imre bácsit – akarata ellenére – két év után nyugdíjazták is. Nagyon szerettük még Takács tanár urat is, a Taxi bácsit, aki latint és ókori történelmet tanított nekünk. Tanított? Felnőtt meseórák voltak az órái az ókori görögökről és rómaiakról. Hat tárgyból volt diplomája, s emlékezetes számomra, hogy gimnazista voltomban nála feleltem először, történelemből. Az ősközösség volt a téma, s a katedra előtt állva sehogy sem tudtam a feleletet elkezdni. Taxi bácsi hosszan kivárt, majd megkérdezte: Készült? – Igen. – Akkor folytassa... – mondta, és fáradtan becsukta a szemét, várakozón, ahogy szokta, a katedrán. Végre elkezdtem, s mondtam, mondtam – akkor meg nem tudtam abbahagyni. Ő szakított félbe, s hatalmas jelest kaptam. (Egyébként az első hat feleletem jeles volt, ami szintén kibocsátó akasztói iskolám dicsérete.)

Nagyon emlékezetes volt később Laczkó Zoltán tanár úr is, ő középkorú volt, fiatal feleséggel. Ő Hegyi Lajos bácsitól vette át a matematika–fizikát, mert őt is szintén nyugdíjazták. Sok emlékezetes diákmomentum fűződött Laczkó tanár úrhoz. Például hétfőnként, ha nem akartunk felelni, feltűnő helyre kiraktunk egy Népsportot, amire azonnal rácsapott, és egész órán példákat oldottunk meg, míg ő azt olvasta. De nagy szám volt az is, amikor egyik társunk a táblánál felelt egy matematikai levezetésből, s míg ő gyötrődött, Laczkó lapozgatta a füzetét. Megtalálta a végén a totószelvényét. Odafordult a táblához, majd azt mondta: – Te totózol, József? – Igen, tanár úr! – Akkor menj a helyedre, József – egy találatod már van! De velem kapcsolatban a legkedvesebb története (több is volt!) az, amikor észrevette a padok közt sétálva, hogy nagy zsebu zakóm felé eső részében könyv van. Nem volt szabad az iskolába más könyvet vinni, mint a tankönyvek, nekem meg ott volt a nemrég kiadott bibliofil Ady-kötet. Szó nélkül belenyúlt a zsebembe, kivette a könyvet, kinyitotta, s azzal sétált tovább, és elkezdte olvasni. A továbbiakban a helyünkön megint példákat oldottunk meg. Az óra vége felé újból felém sétált, szó nélkül visszadugta a nagy zsebbe a könyvet, s ment a katedrához. Ez heteken keresztül így történt, egyetlen szó el nem hangzott a könyvről, pedig először be voltam kicsit rezelve.

Mikor néha a fizikateremben volt az óra vagy dolgozatot írtunk, óra után egy ablakon át integettünk a rabnóknak. Ők meg vissza. Egész kis hangtalan kommunikáció alakult ki köztünk, de mikor tanítások végén a Fő utca felé vettük az irányt (sétáltunk, a lányokkal találkoztunk, vagy kimentünk ebéd előtt az Érsekertbe, akkor Beloiannis-kert volt a neve), a női börtön udvarának fala mellett kellett elmennünk, ami össze volt építve a gimnázium épületével. Mindjárt az első saroknál szembetaláltuk magunkat a szögesdróttal is körülvett őrbórával,

ahol az őr bizony töltött fegyverrel posztolt. Ha a híreket nem is figyeltük, ez gyakran emlékeztetett bennünket a „helyzetre”. De akadt ennél kézzelfoghatóbb is. Egy nap a bátyai és foktői bejárók, akik autóbuszokkal jártak be, nem jelentek meg reggel az osztályban. Dél felé tántorogtak be, kipirult arccal – jó verés után a rendőrségtől jöttek. Ugyanis az érseki székesegyháznál, a Szentháromság téren ahogy leszálltak, el kellett menni a már említett tömbház szélső fertálya előtt, ahol akkor éppen szovjet tisztok laktak a családjukkal. Az épület előtt volt egy kis fém sárkányszobrocska, amit társaink kabalából, hogy ne feleljenek aznap, mindig megrugdostak. Ez egy „éber” valakinek feltűnt, s a rendőrség figyelni kezdte őket. Ezen a napon begyűjtötték valamennyiüket, bekísérték, és összevisz-sza verték őket a rendőrorsön. Sőt, egy osztálytársunkat ki is rúgták az iskolából. Ekkor értettük meg igazán tanáraink óvó elővigyázatosságát.

De el lehet-e képzelni, hogy nem voltunk ekkor már – legalábbis többen – fülig szerelmesek? Én már az elején úgy beleszerettem egy évfolyamtársnőmbe, hogy nem feledhettem Édes Juliskát – hogy utaljak Mikes Kelemenre. Ugyanis már az első, ismerkedő gólyabálon összeakadtam – nem csak én – a város szépe Baksa Jutkával, aki egy tanítócsalád csemetéje volt, és Uszódra járt be az iskolába. Mondhatni, ahogy megláttam, beleszerettem. Persze táncoltunk is (többször), s bár én szólni is alig tudtam, mint ilyenkor mindig, éreztem, hogy ő is figyelme-sen néz rám. És akkortól kezdve öt-hat évig, ha lányra gondoltam, az ő arca (és egész lénye) úszott elem képzeletemben. Hiába tehettem volna, más lánnyal nem tudtam komolyan foglalkozni, mindent betöltött bennem. Természetesen verse-ket kezdtem hozzá írni, amiket – mint Édes Juliskának egykor – idősebb, jó haver nőpajtásaimmal küldözgettem el neki, a Fő utcai sétákon meg mindig őrá vártam, s gyönyörűség volt, ha az Érsek-kertben bandukoltunk és leültünk egy padra. Mivel azonban sokan rajzolták körül, s ő elég kacér is volt, egy ilyen alkalommal – istenem, milyen szánalmasan éretlen is voltam! – szinte megkértem a kezét, olyan kikötéssel, hogy senki más fiúval nem enyeleghet többet. Gondolhatni, mennyire meglepődött, sőt megriadt, s attól kezdve nem volt hajlandó találkozni velem. Én szenvedtem pokolian, s tovább irkáltam hozzá zöngeményeimet, miket – bár előtte szívesen vette – elutasítása jeléül az osztályban a padra fölállva „szavalt” el gunyorosan az osztálynak. (Osztálytársaitól ez hamarosan tudomásomra jutott, és poklokig alázott, s ők – ráadásul még – szánakoztak is rajtam.) Irigyeltem leg-jobb barátomat, akivel padtársak is voltunk: Énisz Pétert, a hartai „sváb” fiút, akit még az általános iskolából követett egy év késéssel „szerelme”, állandóan együtt jártak szabad idejükben, mintha testvérek lettek volna, s évek múlva végkifejlet-ként össze is házasodtak. S a dologban a legpikánsabb, hogy Irénkéék felvidéki kitelepítettként kerültek Hartára, sváb közegbe. Mit tehettem? El kellett fogad-nom, hogy nekem legérzékenyebb éveimben a szerelemből ez adatott.

Még egy nagy kudarcot éltem meg Kalocsán gimnazista koromban, ahol is társaim – ahogy később ez is kiderült – azt hitték rólam, hogy tele vagyok önbi-zalommal, magabiztossággal, talpraesettséggel. Én tudtam csak, belül milyen gyámoltalan, képlékeny is vagyok, mennyire nincs önbizalmam. Érintettem már, hogy a kollégiumban és a gimnáziumban is az első szavalóversenyeket én nyer-tem. (Később az osztályunkból két barátom is megelőzött.) Mikor a járási kultu-

rális seregszemlét rendezték a Művelődési Házban – akkortájt ilyenek is voltak –, a zsűfólásig telt teremben mindenki várta, mikor kerülök én sorra. József Attila Levegőt! című versét mondtam volna, akkor nagyon aktuális, áthallásos vers volt. Tudtam, hogy bizonytalan vagyok a szövegtudásban, de sodortak magukkal az események, s tán a csodában bíztam. Mikor végre sorra kerültem, a függöny elé lépve nagy taps fogadott. Mikor elkezdtem, s bemondtam a címet, kicsit kivárva nekifogtam: „Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott hazafelé menet?” Aztán csönd, fejemben mintha fogaskerekek csikorogtak volna – nem jutott eszembe, hogy van tovább. Mikor már hosszúra nyúlt a csend, újra nekivágtam: „Ki tiltja meg...” – Ugyanúgy jártam. A függöny mögül jött a sűgás, egyre hangosabban, de én biztos tudatában voltam már annak, hogy ez tovább nem megy. Azért harmadszor is nekivágtam, mind hangosabban, sőt, már követelőzőleg: „Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott hazafelé menet?” – A közönség egyre jobban zűgött, és én maradék tudatommal beszédűltem a függöny mögű. Így esett, hogy sokáig nem mertem dobogóra állni, de aztán azzal vigasztaltam magamat, hogy az elmondott sor a forradalom és szabadságharc leverése után pár évvel mégiscsak értelmes, sőt provokatívan sokatmondó lehetett. Későbbi történet, de talán most kell elmondanom, hogy egyetemista korom kezdetén, talán 1963-ban ugyanígy jártam. Az ELTE az Egyetemi Színpadon nagy szavalóversenyt hirdetett, s úgy gondoltam, hátha túl vagyok már a kalocsai traumán. Shelleytől az Óda a Nyugati szélhez című híres és hosszú versével készültem. Mikor az első pár sort elmondtam, ismét kalapálni kezdett a fejemben az a szörnyű kalapács – nem tudtam folytatni. Nem próbálkoztam tovább, tudtam, hogy most már biztosan nem fog menni. Mikor visszaléptem a függöny mögű, élénken kezdtek visszatuszkolni a szervezők, hiszen az akkori, szinte légmentesen „leplombált” keleti blokkban politikailag komoly bajuszrángatás lett volna a „Nyugati szél” dicsérete, sőt várása. Én azonban tudtam már végérvényesen, hogy ahogy múlnak az évek, egyre nehezebben vagyok képes memoritert megtanulni. (A versenyt akkor különben Fodor Tamás nyerte, az ő dobogóra termett pályafutása meg talán éppen akkor kezdődött, legalábbis komoly lökést jelenthetett a színészi pálya felű.)

Kalocsán a legkedvesebb helyem az Érsek-kert volt, ahová a Jutka-affér után általában egyedűl vagy barátaimmal jártam a fák közt összevissza indázó, kavicssal, murvával felszórt ösvényeken. A kert vége a város zavaros vizű „folyója”, a Vajas partjára futott ki, egy oldalát meg a megmaradt érseki kert határolta. Erre kevesen jártak, s fölfedeztem, hogy a kerítéshez közel két jókora cseresznyefa áll. Bizony, mikor ideje volt, én átmásztam a kerítésen, föl a fára, s alaposan „megkókányoltam” a cseresznyét. (Ezt sem gyóntam meg!) A másik nevezetesebb dolog idekötődően még az, hogy mivel Selmeczi Károly bácsi, öreg kémiaatanárunk nem ismert bennűket személyesen, alkalmanként, szép időben néhányan meglógtunk az iskolából, a kémiaórákról. Én ilyenkor – s máskor is – egy kis domb oldalát borító szép gyepre heveredtem, s míg társaim ultiztak, én, mint annak idején Petőfi, néztem a kőszáló felhőket. Vagyis ábrándoztam. Ez akkoriban gyakori szokásommá vált, teli voltam romantikával, s mikor például „űres” óránk volt, s a többiek hangoskodva örűltek a szabadidőnek, én karjaimra

borultam a padom fedelén, s a valóságól elrugaszkodva gyönyörű jövőről, szerelemről álmodoztam. (Vagyis sokáig tartott a gyerekségem.)

A gimnázium érdekes színtoltja volt – negatív értelemben – Kiss György tanár úr (azaz kissgyurka). A fiatal generációhoz tartozott, magyar–történelem szakos volt, s az egyik előttünk járó osztály osztályfőnöke. Gyalázatosan kirítt a hajdan legendásan jó tanári karból, pedig azt mondták, az egyetemen jelesre végzett. Annyira nem tudott magyarul, hogy öt-hat oldalas, sűrű óravázlatokat írt (ilyeneket is diktált nekünk), vagy a könyvből olvasta föl szinte az egész anyagot. (Az osztályából az egyik csibész tanítványa egyszer közbeszólt, hogy tanár úr, egy „a” betű kimaradt...) Ugyanakkor ő volt az iskola futballcsapatának az edzője, s igaz, ami igaz: a futballhoz tornatanárunk sem értett jobban. Másod-harmadéves koromban én is tagja voltam a csapatnak, méghozzá a jobb half posztján, bár én szélső szerettem volna lenni – akkor nagyon gyors lábú voltam. S mindenem volt a foci, többet jelentett számomra, mint a tanulmányi eredményem. Volt egy nagyon emlékezetes meccsünk (talán 1959-ben?), amikor Bajáról a IV. Béla Gimnázium egyik osztálya járt Kalocsán kiránduláson, s kihívták meccsre az iskola válogatottját. Igen ám, de ebbe az osztályba járt a fiatal Dujmov (a későbbi Dunai Antal), aki ifjúsági válogatott volt, bal szélén meg a szintén NB II-es Ézsi játszott. Szégyen ide-oda, tönkrementek bennünket. (Nekem kellett volna fognom Dujmovot, de úgy ment el mellettem, ahogy akart, s bár én sem voltam kis termetű, akkorákat lépett, mint én hármát.) Aztán egyre jobbak lettünk, s fontos középiskolás meccseket játszottunk. Egy ilyen előtt jó pár nappal kificamodott a bokám, s még örültem is neki: hátha hazamehetek egy kis betegszabadságra. Kiss Gyurka erről hallani sem akart, mondván, hogy hamarabb felépülök lábon, én viszont – mivel az új igazgató engedélyezte – bizony csak hazautaztam Akasztóra. Ezért kár volt, mert mint edző kirakott a csapatból. (Pedig 1961-ben Kalocsa nyerte a középiskolás bajnokságot.) – Humorát azért értékeltem. Egy óraközi szünetben jó barátom, Párniczki Jancsi bement a klotyóra rágyújtani, de elfogyott a gyufája. Ekkor nyílt a szomszéd fülke ajtaja, s érkezett valaki. „Drága magyar testvérem, van gyufád?” szólt át Jancsi a közismert ötvenhatos megszólítással. A válaszfal tetején átrepült a gyufa, majd rágyújtás után vissza. Csöngettek, jött a történelemóra. Kissgyurka jött be, kicsit késve, történelemórára. Lapozgatni kezdett a naplóban, mint ahogy feleltetés előtt szokták, az osztály várakozó, néma csendben, mikor végre megszólalt: „Drága magyar testvérem, Párniczki János, készültél-e?” Jancsi sápadtan tántorgott ki a katedra elé, de mondhatott bármit, Kissgyurkának semmi nem volt jó. Miután jól megkínozta, beírt neki egy akkora egyest, hogy alig fért a naplóba.

A második osztály után Cziráky Imre bácsi nyugdíjaztatása miatt új osztályfőnököt kaptunk, mégpedig nőt, dr. Kerekes Bálintné Juliska nénit. Biológiatanárunk volt, és a kalocsai állatorvos felesége. Középkorú volt, olyan, amikor még mutatósak a nők, s lestük is, amikor kapaszkodva írt a táblára, hogy mozog a fenéke. „Belevalósága” ellenére finom lelkű, érzékeny nő volt, és nehezen bírt velünk, jó párszor megríkáztuk. Ennek ellenére nagyon szeretett bennünket, sőt büszke volt osztályunkra, mert az iskola legkülönb osztálya voltunk. Ha magamat nem számítom, tőlünk került ki a gimnázium két legjobb szavalója és előadója

(Bagó István és Racsmány Mihály személyében), magam vitathatatlanul a legjobb irodalmára (sőt, a város „költője”), mint ahogy a legjobb atléta is Masek László személyében, aki megyei ifjúsági futóbajnok volt. A Haynald-obszervatóriumot meg Selmeczi Károly bácsi mellett a fiatalabb Hegyi Lajos kezelte. És szinte vicces, hogy ugyanúgy osztályunkba járt az egész iskola legmagasabb és legalacsonyabb tanulója, akik ráadásul egymás mellett ültek az első padban. Ám az is igaz, hogy az igazgató úr félévi értékelésben kiemelte, hogy a mi osztályunkban (III. b) egyedül több fegyelmi ügy történt, mint a gimnázium egészében. Ehhez én is hozzájárultam egy igazgatói megrovással. Történt ugyanis, hogy egy alkalommal, bármennyire tilos volt is, bevitettem az iskolába egy nagyon izgalmas olvasmányomat. Annyira benne voltam a történetben, hogy órák után bennmaradtam az osztályteremben, s háborítatlanul olvashattam. Annyira azért működött a józanságom, hogy tudtam, ebédre haza kell érnem a kollégiumba. Mikor eljött az ideje, össze is pakoltam, s szinte bódultan mentem lefelé az emeletről a lépcsőn. S teljesen tudatlanul, automatikusan nyúltam a zsebembe, elő egy cigarettát, és menet közben rágyújtottam. Igen ám, de éppen ekkor nyílt a bejárati ajtó, s belépett az iskola egyik tanára: Kiss Bence! Hát ezt hogy gondolod?! Jött a megdöb-bent észrevétel. Akkor tértem magamhoz, és szörnyen összezavarodtam. Persze fegyelmi ügy lett belőle, mert bár a kollégiumban volt dohányzási engedélyem, ez az iskolára nem vonatkozott.

Cziráky Imre bácsival kényszer-nyugdíjaztatása után sem szakadt meg természetesen a kapcsolatom, lakásán többször meglátogattam. Nemcsak hogy jólesett neki, de úgy gondolom, el is várta. Először persze mindig az új verseimről kérdezett, de nagyon keveset írtam, amit meg tudtunk volna beszélni. Viszont sok mindent mesélt a korábbi évekről. Legemlékezetesebb például, amikor Móricz Zsigmond látogatását ecsetelte. Részletesen taglalta, hogy a „Zsiga bácsi” milyen akkurátusan tudta enni kis bicskájával a kenyeret, szalonnát és hagymát. Aztán a lányokról faggatott, s természetesen tudott Baksa Jutka iránti kudarcos, de kitar-tó szerelmemről is. A városi irodalmi, kulturális életét illetően továbbra is aktív maradt. A városi könyvtárban, annak igazgatójával, Nyitrai Lajos bácsival – aki viszont úgy volt „priuszos” ember, hogy fiatalkorában Bajcsy-Zsilinszky köréhez tartozott – műsoros esteket szerveztek. Ennek közönsége egy laza értelmiségi társaság volt, s ezeken az összejöveteleken és rendezvényeken nekem mindig ott kellett lennem, s a kollégiumból, még ha be is voltam „riglizve”, erre mindig elengedtek. Íróvendégeink is voltak, többek között ott volt Móricz Virág, sőt Szabó Dezső nőtestvére, vagy Pákolitz István, akiről addig nem is hallottam, de kiderült, hogy valamikor Kalocsán volt kosztos diák.

Osztályfőnökünket magunk között Julcsának becéztük, s úgy gondoltuk, nagyon jól kijövünk egymással. Különösen beopta magát a szívünkbe, hogy harmadik végén, a nyári szünetre nagy osztálykirándulást szervezett számunkra. Méghozzá gyalogtúrával. Baradlától, az Aggteleki-cseppkőbarlang bejáratától indultunk hátizsákostul, aztán az erdők, hegyek között, napi tizenöt-húszt kilo-méteres gyaloglással tovább, míg elértük a célállomást, Egert. Útközben turista-szállásokon szálltunk meg, egyes helyeken tovább is időztünk, s persze csibész-kedtünk, vagánykodtunk is, de érdekes módon jóval visszafogottabban, mint az

iskolában. Persze Juliska néni egyedül nem vállalhatott bennünket, velünk tartott az ugyancsak új és fiatal orosz tanárunk is, Piukovics Lajos. A jó hosszú (tor)túra alatt senkit sem kellett megbüntetni, s mi, akik mind alföldi gyerekek voltunk, maradandóan szép élményekkel (és meglehetősen fáradtan) érkeztünk haza a hegyvidékről. De előttünk állt még az egész szünidő.

A Kósák és a Kósa lányok

A Kiskőrösre Akasztóról beköltöző Kósákkal nagymamák ágon vagyok rokonságban. Ahogyan a Jónások – nagymamám testvérei – a kulléri tanyavilágba költöztek az 1900-as évek elején, a Kósák ugyanakkor Kiskőrösre költöztek be. Négy anyámkorú testvérrel van szó, három férfiról és egy nőről, de sokáig róluk is csak elejtett szavakból tudtam. A három fiú mind mesterséget tanult, József (aki aztán Pestre, Angyalföldre költözött) cipésmester volt, István mészáros és hentes, Gyula szabómester. A lánnyal, Médi nénivel édesanyám időskorában került közelebbi kapcsolatba, s ekkor általa ismertem meg én is. Öregasszonyokból álló „művelődési körnek” volt a vezetője, s harciasan követelte, hogy adjak neki (vagyis a kör számára) az akkor már szép számban megjelenő könyveimből. Aztán édesanyámtól azt is megtudtam, hogy fiatalkorában Jóska bácsi is, Pista bácsi is megpróbált neki udvarolni, de ő, mint más kísérletezőktől is, tőlük is elmenekült. (Még csak ki nem fogta apánkat.)

Engem izgatott ez a rejtélyes rokonság, és nyolcadikos koromban egy kiskőrösi búcsújárás alkalmával megkerestem Pista bátyámékat, akiknek két – egy és két évvel fiatalabb – lányuk volt. Váratlanul érte őket betoppánásom, de aztán nagyon kedvesen, sőt szívesen fogadtak. A gimnáziummal szemben, központi helyen, egy hosszú sarokházban laktak, vagyis annak hátsó fertályában, mert az elejét (jókora részt) államosították. Pista bácsi ritkán volt otthon, felesége, Mancika néni vezette a házat, de szava mégis kevés volt, mindent Pista bácsi határozott meg. A két lány, a két unokatestvérke és édesanyjuk különösen örültek nekem, s már első alkalommal elvittek az iskolájuk rendezte táncos mulatságra, ahol én persze nemcsak megtáncoltattam őket, hanem – mivel erre is volt lehetőség – „szív küldi” dalt is küldtem nekik. Irénke volt az idősebbik, kicsit pöszítve beszélt, és visszahúzódóbb, komolyabb volt; Manyika meg, a húga, mint a kisebb testvérek általában, szeleburdibb, nevetősebb (és szebb is, csinosabb is). Kispolgárinak mondható körülmények között éltek, zongorájuk volt, és mindketten (akár én, nem nagy sikerrel) zongorázni tanultak, s fürdőszobájuk is volt fürdőkáddal.

Az első látogatás sikere után gyakori vendég voltam Kósa Pista bátyáméknál (meg a Kósa lányoknál). Hamarosan úgy jártam hozzájuk, mint nem sokkal előtte a kulléri rokonokhoz. Közben Kalocsára kerültem gimnáziumba, de látogatásaim akkor is folytatódtak. Emlékezetes, hogy egy alkalommal akkor voltam náluk, mikor ott időzött (nyaralt) Pista bácsi pesti szeretője is a velem egykorú fiával. (Mancika néninek muszáj volt túrnie, s mit mondjak, igen jól viselte). Mi, fiatalok jól megvoltunk együtt, s mivel a pesti fiú is human osztályba járt, latin közmondásokkal bűvöltük a lányokat. Ekkor több napot töltöttem náluk. Nem

tudom, Pista bátyám mesterségében (hentes volt) dolgozott-e, mert csak éjszákára járt haza általában, s erről nem került szó. Volt viszont a csengődi határban tíz kataszteri hold szőlőjük (gondolom, Mancika néni hozománya lehetett, mert csengődi születésű volt), s egy alkalommal éppen ott voltam, mikor Pista bácsi egy akasztói asszonnyal a közeli szürettről tárgyalt, s Akasztóról tíz fő szüretelő verbuválását kérte napszámosként. (Akkor nem is nagyon gondoltam rá, hogy az ötvenes évek második felében hogyan lehetett valakinek tíz hold szőlője.)

Iréнке és Manyika is az általános iskola után Pestre került, egy szigorú, katolikus felekezeti iskolába. Irénke hamarosan (mivel reménytelennek gondolta rám várni, mert egymásnak szántak bennünket) férjhez ment egy pesti ismerős mérnök fiúhoz, s többet nem is találkoztam vele. Manyikával viszont, aki gyönyörű, mutatós nagylánnyá penderült, annál inkább. Egy alkalommal, mikor náluk voltam, Mancika néni megkért, hogy oroszból korrepetáljam kicsit. Elő is vettük a könyvet, Manyika az ölembe ült, s nagy csókolózásba kezdtünk az orosz leckék mellett. Édesanyja is bejött egy alkalommal a szobába, de rendben valónak találta a dolgot. Mi tagadás, Manyika nagyon tetszett nekem, de mielőtt komolyabbra fordult volna a dolog, meghátráltam. Hosszú ideig nem mentem hozzájuk, annál is inkább, mert Kalocsán hót szerelmes lettem újra (reménytelenül) a város legszebb gimnazista lányába.

Utoljára már pesti lakos és kezdő egyetemista koromban jártam – szinte kényszerűségből – Kósa Pista bácsiéknál. Ennek története van. Akasztón jártam látogatóban, ahol már korábban jól összeismerkedtem a tisztelendő úrral, aki belevaló, modern pap volt. Mint ilyennek, volt egy Zetka márkájú motorkerékpárja is. Mivel ekkor már volt jogosítványom, elkértem tőle, hogy egyet hadd kerüljek. A Csengődi útnak, Csengődnek vettem az irányt, jó idő volt, és játszottam: maximális sebességig kapcsoltam, majd a gázzal levéve a lábam, lépésig futtattam ki a motort. Indiánvágtam – ahogy a gimnáziumban tornatanárunk futtatott bennünket. Már Csengődön jártam, ahol az utat keresztezte a vasút. Mit ad isten, a sorompó le volt eresztve, így el kellett balra kanyarodnom. Akkor meg az a vad ötletem támadt, hogy milyen sebességgel tudom bevenni a kanyart. Megint jól ráadtam a gázt, de aztán már hiába volt minden, nem tudtam bekanyarodni, így inkább nekimentem az út menti ároknak. Lerepültem a motorról, de mivel éppen friss ázás volt körülöttem, nem ütöttem meg nagyon magam. Kikászálódtam a motorral együtt, s indítani akartam, de a gép meg se nyikkant. Mi legyen? Eszembe jutott, hogy Csengődön fodrázskodik egy akasztói ismerős fiú. Nosza, a motort tolva megkerestem, s kértem, segítsen. Elvitt egy motorszerelő ismerősehez, aki nagyot nevetett, ahogy vizsgálat alá vette a gépet: az volt az egész baja, hogy megszívódott benzinnel. Ha már ilyen szerencsésen megúsztam, gondoltam, meglátogatom Kecelen volt gimnazista barátomat – alig több mint húsz kilométer. S lőn. Már késő délutánra járt az idő, mikor hazafelé indultam. Igen ám, de belefutottam mindjárt egy hirtelen nyári zivatarba. Alig láttam valamit a sűrű esőben, teljesen átáztam pillanatok alatt, s emlékszem, a lábaimat feltettem a tankra, s úgy galoppoztam. Kész csoda, hogy bejutottam Kiskőrösre, s gondolkodás nélkül Kósáékhoz csorogtam. Mancika néni és Manyika elszörnyedtek,

amikor megláttak, azonnal levetkőztettek, és bedugtak a kádba, jó meleg vízbe. Hogy hogyan értem haza aztán Akasztóra, és mit mondtam a „Tiszi”-nek, arra már nem emlékszem. Később jutott csak eszembe az is, hogy mi lett volna, ha kifogy a motorból a benzin. De a tisztelendő úr megbocsátott, és később még Pesten is meglátogatott.

Hallottam, Manyika aztán Kecskeméten fényképésszé képezte magát, majd megszökött hazulról egy kiskőrösi agrármérnökkel, s három derék fiuk született. Férje a híres kiskőrösi bormanipuláció egyik főszereplője lett, fiait is a céghez vitte, s Manyikától meg elvált. Pista bácsi is elvált öreg fejjel Mancika nénitől, aki hazaköltözött Csengődre, s mivel egy kicsit „becsavarodott”, idegileg tönkrement, Manyika járt át hozzá ápolgatni, holott a végén ő is inkább ápolásra szorult volna.

De ezzel nincs vége a Kósa-történetnek, sőt, a csattanó még csak ezután jön. Kósa Gyula szabómesterrel sosem találkoztam, annál inkább öccsével, Jóska bácsival, aki Angyalföldön volt cipész. Felesége meghalt – gyerekük nem volt –, s egyedül maradt. Ez azonban, mint férfiaknál általában, nem volt ínyére. Ismerte anyám helyzetét, s felkereste Pestszentlőrincen – nagymamával akkor már rég ott laktak. Anyám szörnyen babonás volt, s attól kezdve, hogy – Akasztón még – „megnyomta” a boszorka, abban is konokan hitt, amit lánykorában jósolt neki a jósnő: hogy „két gyűrű áll”. Vagyis hogy kétszer fog férjhez menni. S várta, sőt: „tudta”, hogy ez be fog teljesedni. Mikor tehát Kósa Józsi bácsi, akit lánykorában már egyszer kikoszarozott, a hetvenes évek elején hozzánk kezdett járni, szívesen és érdeklődéssel fogadta. Nem úgy, mint a nagymama, akinek közelebbi rokona volt, s aki rosszat sejtett. S be is következett. Jóska bácsi ugyanis hamarosan újból megkérte anyám kezét, s mivel testvéremmel már mindketten házások, azaz: révben voltunk, hamar igent mondott. Jóska bácsinak viszont az volt a feltétele, hogy anyám költözzön hozzá, de a nagymama (ő is ugyanolyan nagy természetű volt) nem mehet. Anyám gondolkodott, de ebbe is belement, s hogy végre ne Kiss Károlyné legyen, össze is házasodtak. (Öcsémrel mi voltunk a tanúk.) De nem ért jó véget a kaland. Jóska bácsi kackiás ember volt, édesanyám is megszokta a hosszú függetlenséget (sőt: ilyenek is született); nagymama helyzete, aki akkor már a hetven fölött járt bőven, szintén megoldatlan volt (gyakran haza kellett járni hozzá a nagy házba), így hamar vége szakadt az öregkori „mezaliansznak”. De megvolt a „második gyűrű”, s a koporsóra végül is azt írhatták, hogy: Kósa Józsefné.

Az utolsó év kalocsán. Érettségi

Az utolsó, negyedikes évünk már szinte végig az érettségi jegyében telt. Tétéleket dolgoztunk ki, s tanáraink komolyságra szólítottak föl bennünket. Volt néhány új tantárgyunk, nem érettségi tárgyak, amiket nagyon élveztem. A művészettörténet például, amit Bai Jenő fiatalabb tanár tanított, aki a kollégiumban is nevelőtanárunk volt, s ott is lakott. Szvétek igazgató úr pedig fél évig pszichológiát, majd fél évig logikát-filozófiatörténetet adott elő. Nagyon színes, hangulatos órái voltak, de minden előforduló különösebb fogalomról szabatos és

hosszú definíciókat diktált, s azt is szó szerint kérdezte vissza. Sokszor előfordult például nála a metafizika és a dialektika kifejezés, de hiába próbált bennünket a „dialektikus szemléletre” inspirálni, módszerét én bizony úgy értékeltem, hogy az tipikus metafizikus megközelítés volt. A kollégiumban viszont javaslatára úgy gondoltuk, hogy ami egyszer sikerült, miért ne sikerülne másodjára is, vagyis a szakmári állami gazdaságban való közös munkálkodás. Azt tervezte ugyanis, hogy a kollégium névadójának, Hunyadi Jánosnak szobrot kellene csináltatnunk, s ehhez kellene pénzt szerezni. És így is történt: tavaszon már el is készült a tekintélyes mellszobor, s egy embermagasságú posztamensen az előkertben föl is állíthattuk, le is leplezhettük egy méltó ünnepség keretében. Mindnyájan úgy érezhettük, hogy tettünk valami fontosat.

Még az előző évben új nevelőtanár került az intézetbe Békési Imre személyében, aki frissen végezte az irodalom szakot, s bár a gimnáziumban minket nem tanított, a kollégiumban komoly nyomot hagyott maga után. Szellemes, jó hangulatú esti értékelései miatt is, és a fiatalos pedagógiai módszerei miatt is hamar a diákok kedvence lett. Mi meg személyesen is közelebbi kapcsolatba kerültünk vele, mert Cziráky Imre bácsi a „gondviselésemet” szinte rá hagyományozta. Ennek az lett az eredménye, hogy hamarosan barátságába fogadott, s ami szinte hihetetlennek tűnt: kulcsot kaptam tőle lakása szigorúan válogatott könyvtárához, hogyha nincs otthon, akkor is bemehessek. Tőle hallottam először az új magyar irodalomról, s köztük Juhász Ferencről, annak új hangú költészetéről. De kezembe adta a költő első nagy összegző kötetét is, A tenyészet országát. Nagy kíváncsisággal olvastam, s az Apám című hosszúverse teljesen lenyűgözött. De Békési Imre a kollégiumban irodalmi színpadot is szervezett, ami akkoriban nagyon divatos előadói forma volt. A legemlékezetesebb egy József Attila-összeállítás volt, aminek aláfestőzenéjeként Csajkovszkijtől a népszerű B-moll zongoraverseny szerepelt, amiben természetesen én is részt vettem, többek között a Tiszta szívvel mondtam. Abban az időben én már inkább csak „szavalgattam”, osztálytársunk, Bagó Pista volt a kollégiumban a „menő” versmondó. (Radnóti: Nem tudhatom... című versét úgy begyakorolta, hogy nagy sikere volt vele mindenütt, mert sok helyre meghívták, hogy előadja. A Színművészeti Főiskolára is vitte ezt a verset felvételire, de a második selejtezőn – pechesen – kiesett. Segédszínész lehetett volna továbblépés a színészi pályán, de szülei – anyagi okokból – sajnos ezt nem tudták vállalni. Azért Kalocsán élete végéig megmaradt a legjobb szavalónak, s az én verseimet is gyakran mondta.)

(Racsmány Mihály, máig közeli barátom, aki Foktőről járt be, és szintén szerelmes volt Baksa Jutkába, szintén kiemelkedő versmondója volt a gimnáziumnak. Nemcsak érces hangja, hanem kiváló stílusérzéke is predesztinálta volna a színi vagy irodalmi pályára, de ő, gondolván talán, hogy a humán tárgyakat a hülye is meg tudja tanulni, meglepetésre kitűnő érettségije után a szegedi egyetemen matematika–fizika szakra jelentkezett. Ott viszont hamar úrrá lett rajta hajlama: az akkor nagyon híres szegedi egyetemi színjátszócsoport meghatározó egyénisége lett.)

Békési Imre persze ugyanúgy ismerte írásaimat, mint Cziráky Imre bácsi – ekkor már egyre eltökéltebben írtam. És történt egy váratlan esemény is ezzel kapcsolatban. A város előljárósága ugyanis meghívta előadásra – ma úgy mondanánk, rendhagyó irodalomóra – az akkor még végzős egyetemista, de már futó (és futtatott) fiatal költőt, Baranyi Ferencet. Őt már rendszeresen közölték és dicsérték az irodalmi lapok, s ismertem nevét. Az est (vagyis délután) a Városháza központi termében volt, ahol mi, gimnazisták mint „kirendelt” hallgatók voltunk, s egymás hegyén-hátán tolongtunk. Feri jó előadást tartott, mégpedig nem a saját verseiből, hanem a 20. század átfogó magyar irodalmából. Ezt nagyon kedvemre tette. Hozott egy csomó könyvet, s azokból idézgetett. Aztán végezetül – mindenki nagy meglepetésére – azt mondta, hogy Kiss Benedek, ha itt van, várja meg őt a közönség széteszlása után. Ennyire talán még sohasem döbbsentem meg, hatalmasat dobbant a szívem. Így ismertem meg az első élő költőt. Feri komoly férfinak látszott már akkor is, s elmondta, hogy tanárain ajánlották figyelmébe. Verseimről kérdezgetett, s anyagot kért tőlem az Egyetemi Lapok (ELTE) számára, mert a versrovatot ő gondozta. Nagy meglepetésnek vettem ezt, hát még, hogy nemsokára Pesten így dedikálta nekem első kötetét (Villámok balladája): „Kedves kalocsai komámnak, Kiss Bencének...” – De Cziráky Imre bácsi megelőzte őt az első közlést illetően, mert a könyvtár művészeti köre Kalocsai Szikrák címen hamarosan egy helyi összeállítást jelentetett meg – vékony, szürke kis füzetke volt –, amiben én is szerepeltem három verssel. (Ezeket persze rég eldobtam, de amit bánok: a kiadvány sincs már meg, emlékeztetőül.)

Aztán volt az utolsó évünknek „nőügyben” is egy fontos, emlékezetes csúcspontja. Ugyanis összevont középiskolás bált rendeztek az akkori Művelődési Ház nagytermében. Ezen én mindenképpen ott akartam lenni, hogy „szalonkörülmények között” még egyszer beszélhessek Baksa Jutkával. Igen ám, de be voltam „riglizve” a kollégiumban, s bárhogy törekedtem, az igazgató úr nem oldotta föl büntetésemet, vagyis nem mehettem el. Ekkor a nagy akarás vakmerővé tett. Miután a tagság elvonult mulatni, én is felöltöztem, s a földszinti WC-ablakon kilógtam. Nem volt egyszerű, mert elég magas volt, s a ruhámra is vigyáznom kellett. Az ablakot úgy hajtottam be, hogy majd vissza is mehessek rajta. S megjelentem a bálteremben, ahol először is fölmértem a helyzetet. Szvétek igazgató úr, több tanárral együtt, a dobogó előtt állt, a zenekar előtt, s Jutka is azon a fertályon táncolt. Oda nem mehettem, mert ha meglát a diri, azonnal kicsapnak. A terem másik felén kezdtem el hát táncolni, de a szemem állandóan rajtuk volt. Néhány cimborám rám kacsintott, jelezvén, hogy tudják a „dörgést” – bár én igyekeztem minél terepszínűbb maradni. Végre Jutka közelebb került, s fölkérhettem. Úgy fogadta, mintha semmi kapcsolat sem lett volna köztünk, de azt is érezte, hogy szó sem lehet új, bensőségebb viszonyról. Hála istennek, hamar lekérték, mert ekkor már végleg letörten, magamtól szédelegtem haza a kollégiumba.

S ott, ahogy ki, ugyanúgy be.

A tanulószobánk nevelőtanára Bai Jenő volt, csendes, alacsony kis ember, s talán, hogy emlékezetessé tegye magát számunkra, nyár elején elvitte a társaságunkat egy szelidi-tavi kirándulásra, vagy ahogy a helyiek mondták: a Sziliditóra. Ez Dunapatajhoz tartozott, mintegy három kilométerre tőle, s akkortájt

vált nevezetesebb fürdőhellyé, mert vizének összetételében sok ritka, gyógyító hatású elemet fedeztek fel. A kalocsaiaiak a Meszesnek nevezett Duna-parti strand mellett egyre többször látogatták. Komoly kiterjedésű vize volt, hosszantilag a fürdőrésztől számítva jó messzire elhúzódott. Szép nap volt, zibongott a fürdőhely, nagyon jól éreztük magunkat. De mivel csónak is akadt, kollégiumi kis tanulócsoportunk összedugta a fejét, s elhatároztuk, hogy átcsónakázunk a túlsó partra, s meglátogatjuk Bak Pista szüleit, mert Pista pataji gyerek volt. És lőn. Meg voltak lepve a szülők, de gyorsan előkerült mindenféle finomság, s hogy ne szárazon együk a kolbászt, a boroskancsó is előkerült. Sőt, nemcsak hogy előkerült, hanem egyre gyakrabban fordult vele az öreg Bak. Mi tagadás, jól beállított mindegyikünk, s mikor a visszafelé útra Pista bácsi befogta a lovakat, nagy ének szóval szálltunk föl a kocsira. Visszakocsiztunk a tóhoz, be mindnyájan a ladikba, s állva, nagy ének szóval érkezünk megint a túlsó partra. De bizony, józanul belegondolva, ez nem is volt olyan veszélytelen dolog. A csónak felső pereme ugyanis legfeljebb tíz centire volt a víz színétől, csoda, hogy el nem merültünk. Én pedig – ki gondolt akkor ezzel – nem tudtam úszni, s biztosan ott veszem volna. Bai tanár úr és a többi fiú rémülten várták, hogy átérjünk, mert akkor már mindenki minket keresett. Nagy szerencsénkre nemcsak, hogy nem történt baj, de a tanár úr maga is igyekezett eltussolni a dolgot, hiszen övé volt a felelősség.

Verseimet általában szilenciumok alatt írtam (ami persze, hogy tilos volt, mint az idegen könyvek olvasása). Általában papírlapokra írtam, de volt egy régi füzetem is, szinte elsőtől fogva, amibe részletenként, de folyamatosan egy hosszú „elbeszélő” költeményt írtam, vagyis addigi életemet, élményeimet próbáltam megörökíteni. Ezt pszichologizmus és szociográfiai töltés uralta leginkább, a legkisebb politikai vonatkozás nélkül. És bár úgy gondoltam, újságíró leszek, és abból tartom majd el „költészetemet” – Ady, Kosztolányi munkássága lebegett előttem –, az újságotól szinte rosszul voltam, pedig kötelező volt, és bár nem érdekelt a politizálás, szinte zsigerileg utasítottam el a „komenista” hatalmat, KISZ-estül, és minden megnyilvánulásától kezdve. – Verseimet társaim elől dugdostam, szinte szégyelltem. Nem is nagyon kutattak utána, kivéve egy cimborámat, Ugranyecz (Ugron) Gyulát. Nagyon különös fiú volt ő osztályunkban, visszahúzódó, zárkózott természetű. Nagyon nehezen nyílt meg, pedig tele volt étellel és életkedvvel. Az egész gimnáziumban – Békési Imre tanár úr mellett – talán ő beszélte legszebb artikulációval a magyar nyelvet, s kimondottan filozhajlamú és képességű volt. Annak nem mutatta jelét, hogy írna, de nagyon érzékeny olvasó volt. Ő volt az, aki harmadikos-negyedikes korunkban már komolyan kutakodott verselményeim után, s tanasztalkámban többször rájuk is akadt. Ilyenkor nagy hajsza kezdődött: futott vele előlem, én meg, ahogy csak bírtam, utána, míg csak vissza nem szereztem tőle. Ezek utólag kedves dolgok voltak, mint ahogy az is, hogy tudván szerelmi „katasztrófámról”, addig beszélt nekem egy keceli, akkor még általános iskolás kislányról, hogy levett a lábamról. Teljesen hozzám illik, mondta, akit nekem okvetlenül meg kellett ismernem. Mivel olyan komolyan vette a dolgot, hogy a kislány címét is megszerezte, végül is írtam neki ismeretlenül, s elküldtem a fényképemet is. (Akkoriban ebben nem volt semmi rendkívüli, mert szokásos volt, hogy ismeretlen diákok leve-

lezték, például én is leveleztem még egy NDK-s kislánnyal is.) És Katinka (mert Katinkának hívták) válaszolt, szintén elküldte a fényképét, írt magáról, hogy ő is nagy versbarát és nagy szavaló stb. Pár levélváltás után átkerekeztem Kecelre, megkerestem személyesen is – éppen egy meggyfáról mászott le udvarukban, mikor betoppantam. Mindketten nagyon megilletődöttek voltunk, de láthatóan nagyon örültünk is egymásnak. Igazi megnyerő, bájos, üde kis fruska volt. Attól kezdve gyakran jártam Kecelre, Gyula barátomékhöz, akinek szülei is szintén nagyon szeretni való emberek voltak, ők is szívesen láttak, s éveken át később úgy mentem hozzájuk, mintha hazamennék. Ez annál is inkább így volt, mert Akasztón is már csak barátaim voltak, és sokáig nehezen barátkoztam meg pesti kilétemmel. Gyulának nem volt testvére, s ekkor már azt is el merete mondani, hogy az ötvenhatos forradalom után édesapja sokáig bujkálni volt kénytelen, két évig csak édesanyja tudta, hol van, s naponta ellátta titokban a szükséges holmikkal. Szlávós végű vezetékeve is szörnyen zavarta, mert nagy magyar volt, s mihelyt csak lehetett, Ugranyeczről Ugronra magyarosított. Ezért volt hát barátom olyan „visszahúzódo” az iskolában.

De ami „hosszúversemet” illeti, negyedik vége felé végre lekerekítettem, s mivel tudomásomra jutott (nem is tudom, honnan?), hogy a Bács-Kiskun Megyei Tanács Művelődési Osztálya (bizonyára a Kiskunság nevű irodalmi periodikával együtt) irodalmi pályázatot hirdetett, elhatároztam, hogy letisztázom és elküldöm. Vagy húsz oldalnyi kézírás lett belőle – írógépről akkor még szó sem lehetett. El is küldtem, s bizony ez is nevezetes dolog lett számomra; ugyanis levélben értesítettek, hogy megnyertem a pályázatot, s hogy mikor várnak Kecskeméten a díjátadásra. Cziráky Imre bácsi és Békési Imre szinte jobban örült neki, mint jómagam. Hihetetlennek tűnt az egész. A megadott időpontban elutaztam Kecskemétre, megkerestem a már nem is tudom, kit és mit (aki az illetékes volt), s arra emlékszem, hogy nagyon kelletlenül fogadtak – ez nagyon lehűtötte az én boldogságomat is –, és szinte „zsebből” fizették ki a 3000 forintos díjat, ami akkoriban vagy kéthavi átlagkereset volt. Igaz, utána két „illető” elkísért egy kisvendéglőbe, ahol megebédeltettek, és feloldották bennem a rossz érzéseket, jól elbeszélgettünk. (Mintha a Bács megyei kultúrmindekes, Orosz László lett volna az egyikük, a másikuk pedig a Kiskunság periodika helyett később induló Forrás első főszerkesztője, Varga Mihály. Mindez nem biztos, mert az „életrajzi verselményt” a folyóirat nem közölte le.) A kéziratom sajnos nincs meg, mert pár év múlva röstelkedve eldobtam, még a címét sem(!) tudom, csak az első sort: „Barátaim, hogy telik az idő!” S azt próbáltam versbe szedni benne, hogy bennem „hogyan telt” addig az idő. Akkor persze büszke voltam rá, s nemsokára egyetemi felvételem alkalmával megkerestem vele a Szépirodalmi Kiadóban Juhász Ferencet is, nagy nekibátorodással. Egyedül találtam a szobájában, s szinte magányosnak találtam. Nagyon figyelmesen olvasta, gyakran bólogatott, de még gyakrabban kiemelt egyes részt, hogy közhelyes vagy pongyola. Utána kedvesen kérdezgetett magamról, s nagyon biztatott, hogy vigyem majd el hozzá későbbi írásaimat is. (Erre azonban a Költők egymás közt című antológiáig nem került sor – ebben ő mutatott be –, mivel kezdeti nagy „önbizalmam” a következő évek tanulmányai során nagyon megcsappant.)

De előbb még sok minden történt, s egyre közelebb került az érettségi vizsga. Sőt, még előtte a ballagás. Általában mindenki új öltönyt kapott erre az alkalomra, amit édesapám nekem is megígért. Igaz, viszonyunk úgy hullámozott, mint a Balaton viharban, mégis bíztam benne. Szükség is volt rá, mert a régi öltönyöm, amiben tanulmányaimat is kezdtem, mi tagadás, meglehetősen viseltes volt már. De hiába vártam, az ígért ígért maradt. El voltam keseredve, s már bele is törődtem, amikor édesanyám – honnan, honnan nem – az utolsó pillanatban meglepett egy gyönyörű acélkék színű ballagási öltönnyel. Örömmel mentem én is a szabóhoz, mint a többiek, hogy rám igazítsa. De szellemi vonzata is volt ballagásomnak. Ugyanis előjáróink és Juliska néni engem kértek föl, hogy társaim nevében is én búcsúzzam az alma matertől. Hosszasan és lelkiismeretesen készültem rá, mégpedig egy kétoldalas hexameteres verssel. Többen érdeklődéssel várták az eseményt, még régi akasztói iskolám igazgatója is eljött a feleségével együtt. Szép idő volt, s a gimnázium udvarán tarthattuk az ünnepélyt. Sikerült túlzott érzékenyülés nélkül végigmondani a szövegemet (pedig egész a sírásig hajlamos vagyok rá, s most is nagyon tartottam tőle). Így hát jó emlékem maradt róla.

Végül is elérkezett az érettségi vizsga előtti bő kéthetes szorgalmi idő, amikor ki-ki napokon át folyamatosan tanult, s próbált felkészülni legjobb képességei szerint a nagy megmérettetésre. Igazából osztályunk peches volt, hogy csak két hét állt rendelkezésünkre, míg a párhuzamos osztálynak egy hónap jutott. Mindenesetre olyan szorgalommal és lelkiismeretes odaadással sem azelőtt, sem azután nem tanultam, mint ezalatt a két hét alatt. El is hittem, amit tanáraink mondtak: hogy ez az időszak az életünkben, amikor a legtöbbfélét tudunk a világról – bár egy kis furcsálkodással fogadtam. Az írásbeli vizsgák természetesen korábban voltak, s megtudhattam, hogy mindegyik jelesre sikeredett. (Még a matematika is, amit a mellettem ülő Racsmány Mihály barátom puskájának köszönhetek, aki az egyik megoldási képletet átcsúsztatta.) De ami azt illeti, a szorgalmi idő alatt igazán közel került hozzám a matematika is, mert akkor láttam át, hogyan épülnek egymásra a dolgok. Ez valójában a többi tárgyat illetően is így volt. – Az pedig nem igaz, hogy az érettségin nem lehet puskázni, csak pimaszság és merészség kell hozzá. (Én például adni és fogadni is nagyszerűen tudtam a puskát. A szóbelin /!/ például történelemből /!/ kisúgtam egy kalocsai osztálytársamat, ami miatt a szülei nagyon hálásak voltak, s az egész következő nyáron akkor mehettem hozzájuk éjszakázni, amikor csak akartam. Márpedig többször is akartam.)

De előbb el kell mondani, hogy érettségi elnöknek a kunszentmiklósi gimnázium igazgatóját kaptuk, aki ránézésre is kellemes, biztató benyomást keltett, ráadásul humán szakos volt. Még a kollégiumban szemügyre vehettem, mert ott éjszakázott, s reggeli után szinte együtt mentünk a „tethelyre” – ő vagy száz méterrel előttem. Aztán minden tárgyból jelesre mentem, vagyis kítűnő lettem – igaz, szerencsém is volt a tételekkel. S hogy nem csak külsőleg volt bizalomgerjesztő az elnök úr (Majoros Józsefnek hívták), bebizonyosodott, amikor a vizsgáinkat lezáró értékelését tartotta. Azzal fejezte be ugyanis, hogy két dolgot tartsunk mindig szem előtt a „nagy életben”: emberség és magyar-

ság. És ilyen sorrendben... Ilyen tiszta szavakat a bennünket túlságosan is óvó tanárainktól nemigen hallottunk a bolsevik diktatúra és a Kádár-terror idején, pár évvel 1956 után.

Aztán úgy adódott, hogy hazafelé menvén – hiszen akkor már pesti lakos voltam – Kunszentmiklósig együtt utaztam elnökönkkel, Majoros József igazgató úrral. Szinte egymásba botlottunk, s természetesen egymás mellé ültünk. Olyan jól elbeszélgettünk, hogy úgy éreztem, az fölért még egy emelt szintű érettségivel. Otthon aztán nagy volt az öröm, édesanyánk nagyon boldog volt. Nemcsak az én bizonyítványom miatt, hanem hogy öcsém is jól beilleszkedett az új iskolájába, s megállta ő is a helyét a pest(szent)lőrinci gimnáziumban. Ezek után természetesen megnövekedett önbizalommal mentem az egyetemi felvételire, az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarára. Magyar-filozófia szakra jelentkeztem, mivel az újságírói szak éppen akkor megszűnt. Irodalomból azt kérdezték, milyen nagyobb könyvélményem volt mostanában. Természetesen előhozakodtam Juhász Ferencsel és gyűjteményes kötetével, *A tenyészet országával*. Égre-földre dicsértem, s úgy gondoltam, briliroztam. Aztán filozófiából kérdezgettek – hála Szvétek Sándor úr előadásainak, itt is tudtam válaszolgatni. Végül azt mondták, elemezzem nyelvtanilag azt a mondatot, hogy „öt meg négy az tíz”. Nekiültem – alany, állítmány –, nem is olyan egyszerű. Az elemzés után azt kérdezték, jó, nagyon jó, de nem talállok-e benne valami furcsaságot. Nekiálltam még egyszer, megint ugyanarra az eredményre jutottam. Ekkor azt mondták: Nem lenne helyesebb így a mondat? „Öt meg négy az kilenc”. Szörnyen elszégyelltem magam: a grammatika mellett nem jöttem rá a mondat igazságtartalmára. Kiszédelegtem a teremből, de a folyosón utolért a bizottság egyik tagja, s közölte, most nem, de a következő évre tudnának fölvenni előfelvettnek, és nem filozófiára, hanem az éppen most induló népművelés szakra – annak tananyaga jobban illik az újságírói munkához. Természetesen, ha egy kis csalódással is, elfogadtam. Egy év kihagyással így kezdettem az egyetemet 1962-ben, magyar-népművelés szakon. (Érdekes megjegyezni viszont, hogy amikor öt év múlva végeztünk, valamilyen ügyben sorban álltunk a tanulmányi osztályon, s eközben én egy oldalsó asztalkán megláttam a rólunk szóló feljegyzéseket, egymás tetején voltak, s legfőkéül megláttam az én nevemet. Ezt már megnézem, ha így adta a sors, gondoltam, elvettem, s belelapoztam. Nagy megdöbbenésemre az állt benne, hogy irodalmi felvételimet négyesre, míg a filozófiát jelesre értékelték. Hát, ez igazi „slusszpoén”! Ezzel együtt nem jártam volna jól a filozófiával, mert a kötelező világnézeti tárgyaktól is kiveret a hideg veríték.) De álmomban sem gondoltam volna, hogy a már akkor is rég Kossuth-díjas, nagy költőt ilyen különbözőképpen értékeljük.

Mohai V. Lajos

Hádész parancsa

*Halálra ítelt állatok mellett lépdelték a szenesek.
A testük megreccsent,
az óriás sereglet remegett.*

A feledés egyszer majd mindent elmos.

*A bakancsok alól sár fröccsen szét.
Az utolsó ítélet hangja.
A vágóhíd kapuját nyitni
Hádész parancsa.*

Kondul a lélek harangja.

*Nyöszörögtek az istállók, és a szélfúttá pajták.
Befogták szemüket.
Mindenük odalett.*

*Az udvarok szárítókötelein
bukott angyalok
a hiszékeny hajnalok.
Isten festőállványán rajzok.*

Nincs öröklét.

*Boldogtalan fényforgácsok jelenései a falakon.
Csúnya forradás.
Hádész olajképe a vakolaton.*

*Halotti maszkok az úton,
a sárban.
A lovak és a szenesek a világvégi leárazásban.*

*De az utolsó álmok még
a szív szégyenét visszaverték.
Visszapattant ezer alakban
az átizzadt félelem.*

*Békét kötni nem lehet.
Nincs ellenkező eset.
A lovak nem visszakoztak,
sem a szenesek.*

*Újra besötétedett.
Öklüket rázták a szelek.
Szörnyülködtek az elemek.*

*A megeredt ég átkait szórta.
Ki állítaná, hogy a természet demagógja?
Az eső nem ismert mértéket.*

*A vasból öntött csatornarács tölcsérként szívta el,
mit a szenny odasodort.
A kátrányos lé huzalként tölt ki réseket.
A padka szegélye kalapáccsal egyengetett bádoglemez.
Csillog az esőben. Mutatja ragyáit.
Lámpasugárban városi gyom virágzik.
Özönvíz pusztít.
A lovak teste parázslík.*

Ütött az óra.

*A lovak nem visszakoztak,
sem a szenesek.
Békét kötni nem lehet.
Nincs ellenkező eset.*

Hosszútűrő a szeretet.

*Hogy végleg nyoma veszne,
s tovább angyalszárnynon lebegne,
a lélekbe nyilallt még
a végsőnek maradt emlék.*

*Mert győzték a durva terhet, megcsikordultak a fogak.
A pincetoroknál döntötték be a rakományukat.
A vesszőkosarak a kövezet pereméhez csapódtak.
Meggzóltak az égbe csattanó korbácsütések.
A kikeményített tenyerek.
Föl-le jártak fulladásig a fejek.
A papírcsákóra írt elkínzott üzenetek.
Káromkodások jégtalpain szívlapátok döngenek.
Hosszútűrő a szeretet.*

*A karokra hímzett szentképre szénpor tapadt.
Haragra gerjedt az indulat.*

*És a lovak lecövekeltek a fényben,
a Nap csontszilánkja alatt.*

*Isten földet ért szívverése dobogott értük.
Csalogató remény nem marad kocsirúd nélkül.*

*Az a reggel majd hamuszínre vált.
Vágóhídon hasad a világ.*

*Csont-kézzel készült vésetek.
Hádész címerén ékezet.*

Márai Sándor

Levél a Dunántúlról

Fabick, a Prohászka-kastély, hat Habsburg meg egy vak zongorista

Fabicknál lakom, az ő vendége vagyok itt, Székesfehérváron. Pesten ismerik Fabickot, a nevét nem kell magyaráznom.¹ Az első és a második forradalomban ismerték meg, szikár, napsütött, erős matróztette mindenütt ott volt, ahol tömeg, vajúdás, botrány és forradalom készült. Faj- és valláskülönbség nélkül általában minden gyűlést széjjelvert, amelyet feleslegesnek tartott. Az események igazolták, neki volt igaza. Névleg a katonatanács alá tartozott, igazában pedig sehová. Száz-százötven embere volt mindig, tengerészek, akiket mindig megválogatott, nevelt, kipróbált, átselejtezett, s akik ma úgy ragaszkodnak hozzá, mint egy bálványhoz. Egy lépést sem tesznek nélküle.

A Fabick-csoport címe: *Fabick tengerészkülönítmény*. Ezek nem autós tengerészek. Két napja élek közöttük ebben a poros városban, ahova a forradalom még csak legszélsőbb hullámaint küldte el, fáradt hullámveréssel, az alvó házak, zsíros, nehéz szívű túlადunai [sic!] élet barázdái közé, s valami nagy jó érzéssel és csendes csodálattal figyelem őket, embernyi egész embereket. Ezek nem pesti tengerészek, akik között sok becsületes és fanatikus ember akadhat, de ferencvárosi szegény legény majdnem ugyanannyi, ezek mind *katonák*, a „katona”-fogalom valami új értelmében. *Szabad katonák*: egy belső forradalmi regulára dolgoznak, nem ismernek más törvényt.

*

Székesfehérvár: hadtest, por, alacsony házak, néhány szép faragású régi kapu, minden kávéházban cigány, különben valami hallatlan szenny és fásult lustaság az egész városon. Az élet lassan ver itt a nagy melegben. Néha autók rohannak a városon keresztül, éjjel szirénák bögnék, aztán hosszú órákon megint csend. A templom, a kolostor, a püspöki kastély feltorlaszoltan áll az apró házak között. A közismert vidéki „Fekete Sas” egészen piszkos szálloda, öreg politúros bútorok és márványlapos mosdó. Prohászka Ottokár püspöki kastélya a város közepén áll, széles, nagy, zöld és fehér cirádás kastély, barokk és renaissance elemekkel, gyönyörű faragott kapuval, szárnyas, fehér rácsos ablakokkal. Az erkélyről vörös zászló leng le. A kapu előtt fegyveres tengerész sétál. Az épület háta mögött,

¹ Helyesen: Fabik Károly (1890–1930-as évek vége). Az I. világháború alatt a haditengerészetnél szolgált, 1918-ban Nagykanizsán egy félkatonai különítményt szervezett. 1919-ben előbb Budapesten, majd az országban több helyen a Tanácsköztársaságot védve számoltak fel mindenféle ellenállást. A Szovjetunióban halt meg, valószínűleg kivégezték.

benn a város szívében kőkerítéses, kétholdas hatalmas kert, dús és gyönyörű zöld fákkal. Itt lakik Fabick és csoportja. Bemegyünk a hús, széles lépcsős, fehér lépcsőházba. Ódon, hallatlanul szép boltívei vannak a püspöki kastélynak, a falakon becses, nagy szentképek, a folyosókon a legfinomabb cseresznyefából faragott karszékek és pamlagok, imazsámolyok, asztalok. Az első emeleten, a lépcsőnél ismét szuronyos tengerész áll őrt. Bevezet Fabickhoz. Tágas, nagy szobában ül, borvörös a tapétája a szobának, szép, faragott ágy, asztal, ódon székek s egy íróasztal: minden más felesleges dolgot kicipeltek a lakásból. Fabick fiatalember, harmincéves, legényember. Kék szeme van, és megjelenésében, ahogy udvariasan és tartózkodó elfogultsággal beszél, van valami nagyon szimpatikus és különös. Alkoholt nem iszik, a dohányzást kurta szárú angol csibukja kielégíti, rendkívül udvarias és szíves: két nagy szobát azonnal átad a palotából, minden bútordarabja a szobának műkincs és felüdülés.

*

Este ülünk Fabickkal a kastély emeleti szobájában és beszélgetünk. A püspöki kertben sok a hárs, ennek az illata nehéz, és mind bejön az éjszakában az ablakon át. Az átelleni kávéházban játszik a cigány, a kert felé pedig nagy csend van.

– Mi egy sziget vagyunk itt ebben a városban – kezdi csendesen Fabick –, és az egész Dunántúlon itt ez a kastély mivelünk, egy sziget ez. Mi vagyunk itt a forradalom. Mitőlünk félnek, pedig ok nélkül és igazságtalanul nem bántottunk soha senkit.

– Nagykanizsai vagyok. Három polgárit jártam, azután ipart tanultam, vas- és fémmunkás vagyok. Húszéves koromban kerültem Polába, a haditengerészethez. Én nem tudom, hogy mi volt ottan velem. Én gyűlöltem a fegyvert, az ölőeszközt. Ha egyedül voltam, csak eldobtam a fegyvert és a fogamat csikorgattam, amiért az embereket öletni akarják. Egyszer a Viribus Unitis² vízre bocsátásakor hat Habsburg állt az ágyú csöve előtt, ahová kirendeltek. Gondoltam: megrántom a kanócot... Aztán mégse. Valami úgy megfogja, visszahúzza az embert. A hat helyébe jön hatszáz – nem változik semmi... és én egyedül cipeljem hat ember emlékét az életen?

– Én mindig mondtam: meg fognak minket verni a háborúban, és ezért fogunk győzni. Nyolc évig éltem a tengeren. Én *szabad ember* akarok lenni: szabadságot akarok, szabadságot! ... Nem politikai szabadságot, nem paragrafusokat! Életet akarok, szabad életet élni...

Ezt csendesen mondja, azzal a furcsa, elfogódott szeméremmel, amivel mindig beszél. Van valami visszhang a szabad tenger morajlásából, amelyben nyolc évig élt. Lenn a palota előtt kopog az éjszakában az utcaköveken az őrálló matróz csizmája. Nézem Fabickot, a történelemnek és a forradalomnak ezt a megszállottját, akit tiszta és misztikus erők verekedtetnek a világgal. Milyen messze van ez az ember minden politikától, milyen tisztelni való ez az anarchia, amiben él, s mennyire a jövő politikusa mégis.

*

2 A császári és királyi haditengerészet 1912-ben szolgálatba állított csatahajója.

Még egy dolog: Fabick elvitt egy vendéglőbe, ahol zongora van, hogy meghallgassak egy vak fiút, akit az itteni ferencrendiek három évig tartottak bezárva a kolostorban, mint egy vak állatot, szegényt, piszokban, szennyes és rongyos fehérneműben, maradékkal etették és havi tíz korona bért fizettek neki három éven keresztül azért, hogy egész nap orgonázzon nekik. A fiú borzalmasan néz ki, torzonborz, a haja a homlokába nőtt, rongyos, a nadrágja pókhálós és ujjnyi piszokban tapad. Nehezen beszél, inkább nyöszörög, valóságos zenei tehetség szegényke, és megvan benne is a vakok nagy és mámoros zenei vágyódása, s tétova, maga komponált futamokat von a keze a zongorán. Ezt kimentették most a kolostorból, a barátok közül, akik nyilván ugye azért tartották így a fiút maguk között, hogy legyen valaki, aki Jób szenvedéseire és az apostolok szegénységére emlékeztesse őket. Fabick most munkáshangversenyt rendeztet vele, fölsegíti, támogatja, ruhát ad neki. A félelmetes Fabick...

Vágóhíd, 1919. júl. 1. 27. sz. 6–8.

Zalai Népakarat, 1919. július 24. 187. sz. 2.³

Vasárnapi Krónika. Cselédek

A háziasszony ezt mondja:

– Nincs igazuk. Valaki vagy valami megőriztette őket. Szaladnak a gyárakba, a villamoshoz, számjegyekről ábrándoznak, mintha nem tudnák, mibe kerül a lakás, a fűtés, a mosás, a világítás és az ételmezés. Nem, akármit mondanak is, nincs igazuk. Látják, hogyan élünk, mennyi a gondunk, látniuk kell, milyen kinnal szedi össze az uram minden hónapban azt a pénzt, ami a fizetésén felül kell az élethez. Látják, hogyan tárgyalok, alkuszom, udvarlok kereskedőknek, egy kis túróért, tíz deka sajtért, Jókai-regényeket viszek ajándékba a tejesnek, mert a gyerekek joghurt kell tízóraira. Látják, hogy mindent megosztunk velük, s nem merem bevallani barátnőimnek, milyen bért fizetek, de mit csináljak. Személyzet nélkül nem maradhatok három gyerekekkel és három szobával... Nem tehetek arról, hogy egy világháború negyedik évében élünk, sem arról, hogy a húsfejadag annyi, amennyi. A kenyérből több jut nekik, mint nekünk. A pipes-reszappant megosztom velük. De mintha megőrültek volna. Két-három hónap után mindegyik felmond, azelőtt öt-hat évig maradtak meg nálam. Mi történt? Nem tudom, csak bizonyos, hogy nincs igazuk. A Beszkártnál sem tartják őket ingyen, hajnaltól estig szorongani a zsúfolt villamosokon nem lehet eszményibb munka, mint dolgozni egy háztartásban, ahol megkapnak mindent, ami az élethez szükséges, s amit ma olyan nehéz megszerezni. S a gyárakban sem kényeztetik őket, ezt hamarosan megtanulják. Mégis, mintha rögeszme kergetné őket. A szemérmesebbje arra hivatkozik, hogy az édesanyja vagy a nénikéje beteg,

3 A szöveget korábban közölte: Paksy Zoltán: Politikai küzdelmek Zala megyében a két világháború között I. 1918–1931. Zalaegerszeg. 2006. 129–132.

haza kell menni Marosvásárhelyre. Ennyi édesanya és nénike egyszerre, egyidőben még nem betegedett meg Magyarországon, mint az elmúlt esztendőben. Valóságos vész és járvány tört ki a háztartási alkalmazottak édesanyái és nénikéi között. Nemrégem találkoztam Violával, aki beteg nénikéjére hivatkozva mondott fel három hét előtt: a Tabánon ült egy padon a nénikével, aki tűzoltó-egyenruhát viselt és szép, hegyesre pödört bajsza volt. Mert ez mindennek a tetejébe következett be, ez a nyomorúság, ez a kiszolgáltatottság, a személyzet hisztériája. Mit akarnak? Nem tudok változtatni egy világrenden. Fizetek, amennyit csak bírok, még azon felül is, etetem, mosdatom, melegítem őket, mit tudják ők, hogyan gondolok csütörtökön a vasárnapi ebédre? Nem, százszor is mondom, nincs igazuk. Valaki megőrijtette őket. Majd megbánják még. Mondd, édesem, nem tudsz valakit?... Legalább elsejéig, legalább délelőttre...

2.

Viola szelíden, de makacson, ezt mondja:

– Nem maradhatok, nagyságos asszony, kérem. Beteg a nénikém.

3.

Én mindenesetre lemegyek a kávéházba, hogy semleges helyen, viszonylagos nyugalomban fejzzem be ezt a cikket. Ezt írom:

– Mit is tudok én erről a forrongó, izzó kérdésről, a cselédkérdésről? Azt hiszem, nem sokat, s ugyanakkor azt hiszem, mindent. Sokáig éltem olyan országokban, ahol a cselédkérdés, a szó közép-európai értelmében, ismeretlen volt, egyszerűen azért, mert nem volt cseléd így Franciaországban és Angliában. A házimunkákat természetesen ott sem vikáriusok, hanem pesztonkák, szobalányok, szakácsnők és e célra kiképzett, rendkívül ünnepélyes viselkedésű férfimunkások végezték. De a cseléd, a szó Közép-, illetve Kelet-Európában fogalmazott értelmében, ismeretlen jelenség volt. A kispolgárság és a polgárság nagy rétegei órabéres háztartásbeli munkásokkal dolgoztak, *femme de ménage*-okkal⁴, *bonne non-logée*-val⁵, akik reggel érkeztek, takarítottak, s aztán délután – öt vagy hat órai munka órabérért retiküljébe rejtve – a háztartásbeli bér munkás eltávozott a lakásból.

Állandó személyzetet csak a dúsgazdag, nagy lakásokban, nagy életformákban élő kevesek tartottak a háború után, Franciaországban és Angliában: az orvos, ügyvéd, mérnök, kinek inasa, szakácsnője, szobalánya is volt, feltétlenül milliomosnak számított. Amikor nálunk, tíz-húsz évvel ezelőtt, harminc, negyven pengőt fizettek egy szobalánynak, Párizsban és Londonban százötven, kétszáz pengőt fizettek. Ezek a nyugati háztartásbeli munkások szigorúan elhatárolt munkakörben dolgoztak, az inas nem kefélt ruhát, ha ajtót is nyitott, a szobalány nem nyúlt a konyhában egy pohárhoz sem, mert a mosogatás a konyhalány

4 *femme de ménage* (fr.) – takarítónő

5 *bonne non-logée* (fr.) – bejárónő

dolga volt. A szakácsnő vagy a szakács csak trónolt a háztartás felett, mintegy áldást osztott. Nem, cseléd már évtized előtt sem volt Nyugaton.

– De volt házi bér munka, drága bérekkel. Mi történik most nálunk? Egy életforma válságba jutott? Ez még nem egészen bizonyos, bár sok jel erre mutat. Mindenekelőtt válságba jutott az a bizonyos „nálunk megöregedhet, fiam” szemlélet, mert a háztartási alkalmazott pontosan tudja, amit a háziak is gyanítanak, hogy ez egyáltalán nem biztos; igen, még az sem biztos, hogy én, a házigazda megöregedhetem-e saját magamnál. És válságba jutott a „mindene megvan neki” szemlélet is, mert az alkalmazott ezt a álláspontot nem írja föltétlenül alá. Valahányszor odafigyeltem erre a kérdésre, úgy tapasztaltam, a nagy cseléd-válságok alján *mindig* az öregkortól való rettegés és bizonytalanság rémképei húzódnak meg. A cseléd tudja, hogy ez a fogalom az újkorban nem származik többé a „családból”: a patriarchális ellátottság és biztosítottság, melyet a múltban, különösen vidéken, valóban nyújtottak a háztartások cselédeknek, nincs többé. A rettegés, hogy egy szakácsnő húsz, harminc, negyven évi munka után, rossz lábaival, betegen és elöregedve, az utcára vagy falusi rokonok kegyelemkenyerére kerülhet, nem oktan félelem. *A cselédkérdés alapján az öregkori biztosítás problémája parázslék*, így tapasztaltam. Ezért hisztérikusak bizonyos korban a legderekebb cselédek, s nem ok nélkül hisztérikusak. S most, mikor nagy nivellálódási folyamatok zajlanak az életformákon belül – nem csak nálunk és a mi vidékünkön –, természetesen a cselédkérdés is fellángolt. E pillanatban sok idegen motívum, alkalmi és időszerű izgalom is fűti ezt a parázsló kérdést. De az alján ez van: rettegés a bizonytalan öregségtől. Mikor a cseléd kimenekül a háborús ipari konjunktúra kádereibe, szíve és öntudata mélyén valamilyen osztályfedezéket keres az öregség rémei ellen, s úgy érzi, a munkásosztályon belül szervezettebben találja meg ezt a védelmet, mint a rozogán patriarchális semmivel nem garantált családiasságon belül. Csináljanak valamit a háztartási alkalmazottak öregkori ellátásának ügyében, s a cselédkérdés megnyugszik. Amíg egy társadalmi rend bizonyos életformákhoz van kötve, nem nélkülözheti a háztartási alkalmazottat. Más kérdés, átalakulnak-e és milyen mértékben alakulnak át ezek az életformák... De a cselédkérdés ennek az átalakulásnak nem feltétele, csak tünete.

Ezt írtam, nyugodtan, a kávéházban. Mert a kávéház időtlen, s mindig a legbiztosabb menedék, mikor otthon, vagy egy korszakban, vagy egy életformában recseg és ropog valami.⁶

6 A szöveggözlésre vonatkozó adatokat lásd Mészáros Tibor tanulmányának zárófejezetében.

Mészáros Tibor

„...az újságírás nem árt az írónak; kitűnő iskola és gyakorlat”

(A publicista Márai)

Az újságírói hagyomány és Márai (publicisztikai pillanatkép a század-
előőről)

Az irodalomnak (...) Szövetkeznie kellett (...) a hírlapírás nem vallotta kárát, hanem az irodalom igen. (...) A vadházasságban a hírlapírás lett az úr, a diktáló, a parancsoló...” (Ambrus Zoltán: Irodalom és újságírás.)¹

„Hasonló biztonsággal lehet megkockáztatni azt a következtetést, hogy a hírlapírás befolyása nélkül az utolsó negyedszázad irodalmában sokkal több volna a komolyság, a tartalmasság, az elmélyedés és sokkal kevesebb a felületesség, az elnagyolt munka, s ha talán kevesebb az eleveenség is, viszont kevesebb az olyan tehetség, aki elforgácsolta magát.”²

A mottóban szereplő és utóbbi idézet jól mutatja, hogy a napisajtó, ezen belül a publicisztika megítélése meglehetősen ellentmondásos volt a századfordulón. Jeles írónk, Ambrus Zoltán fentebb idézett terjedelmes (még többször idézendő) tanulmányában féltette az igényes irodalmat, kárhoztatta a publicisztikát, mert véleménye szerint utóbbi károkat okozott a honi literatúrának a műveltség színvonalának csökkentésével, a népszerűség igényesség rovására történő hajszolásával. Aggodalmait kifejezése mellett a publicisztika káros voltát állítja előtérbe és a lapok szerzőinek egyre nagyobb, a gyarapodó olvasóközönségre gyakorolt hatását, hatalmát. Valóban: a legnépszerűbb közlési formává ekkortájt a napilap lépett elő, és üstökösként robbant be a kor kulturális életébe, elhozva a vonal alatti műfajok, elsősorban a tárca virágkorát. Az időszak is kedvezett a műfajnak, a polgári olvasóközönség számára természetes napi szükségletté vált az aktualitások könnyed, irodalmi köntösben történő feldolgozása. Másképp fogalmazva: „A kor szellemi áramlatai mindig fölvirágoztatják azokat a műfajokat, melyekre az illető kor olvasóinak szükségük van.”³ Jól kifejezi a korabeli olvasók tárcához való viszonyát Krúdy Gyula vallomása is, aki a szépirodalom egyik formájának tartotta az újságírást: „Bár a politikai pályára készültem, nem érdekelt az újságban más, mint a tárcarovat. Azt figyelmeztetem gonddal és kíváncsisággal, és hetenként magam is írtam egy-egy beszélyt, amelyet manapság csodálkozva olvasok.”⁴

Kétségtelen az is, hogy a sajtó ilyen fokú előretörése megállíthatatlannak tűnt, ennek köszönhetően is újságírók egyre több elismerést, pozíciót kaptak. A századfordulótól kezdve állami kitüntetések, elismerések garmadával jutalmazták zszurnalisztákat: báró lett Dóczy Lajos (külügyi sajtófőnök, költő és színműíró, műfordító), lovag lett Falk

1 A Budapesti Újságírók Egyesülete 1910-ik évi almanachja. Bp. 1910. 10.

2 Ambrus, i. m. 12.

3 Szomaházy István: *Az újság. A hírlapírás műhelyéből*. Bp. 1893. 41.

4 Idézi Szabó Ede: *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp. 1970. 60.

Miksa (a *Pester Lloyd* főszerkesztője). A főrendiház tagja lett Rákosi Jenő (a *Budapesti Hírlap* tulajdonosa és főszerkesztője), Wolfner József (a *Singer és Wolfner* kiadó tulajdonosa, az *Új Idők* kiadója), Singer Zsigmond (a *Pester Lloyd* főszerkesztője) stb.⁵

Központi kérdéssé vált az újságírói erkölcs is, ezért szabályozták a szerzők fizetését. 1914-ben ezt írja a Budapesti Újságírók Egyesülete: „Pénzt azonban az újságíró, mint újságíró, csak írásos munkájáért fogadhat el és semmiféle bármilyen jogcímen való pauszálírozást a bizottság megengedhetőnek nem tart.”⁶ Ambrus súlyos problémának látja a pénz befolyását a lapok körül, mely a hírlapírás iránt elkötelezett írók életében romboló lehet, ha befolyásolja stílusukat és alkalmazkodnak az elvárásokhoz, ahelyett, hogy emelnének az adott orgánus színvonalán. Évtizedekkel később hasonló vélemény lát napvilágot, többek között éppen Márai publicisztikai tevékenységét elemezve: „Hasznos az újságok számára, amelyek így bizonyos irodalmi színvonalra emelkednek, de káros az íróknak, akik így módon egyrészt elaprózzák tehetségüket, másrészt pedig akarva, nem akarva, áttörik szépprózájuk egységes stílusanyagát oda nem való újságstílus elemekkel.”⁷

Ambrusnak igaza volt abban, hogy a szerzők többsége ekkor elsősorban újságírásból és nem novellákból vagy versekből élt. Ez bizonyos szempontból kényszerűség is; Márai maga is úgy nyilatkozik 1935 júniusában, hogy a publicisztika és az íráság két, összeegyeztethetetlen irányt jelent, csak a megélhetés miatt szükséges egy írónak újságíróvá válnia. „... a kettő együtt nem megy, mint ahogy egy nő nem lehet délben tisztességes asszony és este bárcslány. Képtelen helyzet az, hogy az író zszurnalisztikai munkásságából lopja el azt a pár órát, amit aztán irodalmi munkának akar szentelni.”⁸ Ilyen szempontból Márai a napi írásaiból élő és a művészíró kettősségében alkot, mely egyszerre eredményez ellentmondásoktól sem mentes, „jól menő íráságot” és irodalmi páholyt számára.

A publicisztikát a fentiek mellett mindig jelentősen befolyásolta a sajtó politikai és/vagy faji alapú megítélése. Ebben az I. világháború kezdete korszakhatárnak tűnik (ezért is nevezik a század őskatasztrófájának), mert Gavrilo Princip tette egy békében bízó, a polgári életet élő és építő gondolkodásmódot is felszámol. Megrendül az addigi „békés világkép”, és megindul az okok keresése a baj okozót, forrásait, a megbillent egyensúly miértjét illetően. Különösen 1919 után rendszeres vád a liberalizmus keresztényellenes, magyarságellenes, nemzetellenes magatartása, melynek forrásául könnyedén nevezték meg a zsidó tulajdonban lévő, az erkölcsöket lazító sajtót. Ebben egyesek (ez csak egy a sok példa közül) odáig elmennek, hogy „Különösen meglazítják az erkölcsöket az egyes újságok pipereciklik hirdetései. Ezek bomlasztó ereje gyakran bevonul még a legjobb családokba is. Ezeknek a cikkeknek hatása alatt sok fiatal lány elhíteti magát, hogy krém, púder és rúzs a mindennapi életszükségletéhez tartozik, mert a család mindennapi újsága ezt kürtöli világgá, hogy a »Kaskana« csókálló rúzs az ideális és az »Elida« a krémek királya.”⁹

Mindezek mellett sokan a magyar nyelv védelme szempontjából is veszélyesnek látják az újságírást és újságolvasást. Ennek irodalmi vetülete található Balázs Béla visszaemlékezésében: „Ha igazi magyar író akarsz lenni, és nem budapesti zszurnaliszta (ennél megvetendőbb valamit elképzelni sem lehetett), akkor legelőször meg kell magyarul tanulnod. De nem ám

5 Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Bp. 1993. 85.

6 Buzinkay, i. m. 84.

7 Csömöri József: *A három testőr*. = Szocializmus, 1935. ápr., 4. sz. 185.

8 Rónay Mária: *„Egy polgár vallomásai.”* = Literatura, 1935. jún. 15. 12. sz. 182.

9 Kausz József: *A véreskező sajtó*. Hévízgyörk. 1937. 52. Egyébként Márai is írt tárcákat az ízléstelen reklámok kapcsán (pl. Músonon kívül. = Újság 1936. jan. 16. 12. sz. 5. *Csodálatos só és csodálatos kor, amely mukkanás nélkül lenyeli az effajta lábvizet!* – írja egy visszatetszést keltő lábsóreklámról), de azt sohasem kötötte össze politikával, pláne fajisággal, mint az előbb idézett szerző.

azt a budapesti zsidómagyarságot, nem is azt a modern degenerált szókicsavaró műnyelvet, melyet a pesti firkász urak a kávéházakban kotlanak ki, hanem azt a valódi, tősgyökeres régi nyelvét a magyar népnek, mely természetesen nőtt, mint a mező virágai. Nehogy azt gondold, hogy az embernek anyanyelvét nem kell tanulnia. A városi embernek bizony kell, kivált, ha német az anyja. De legjobban kell óvakodnia az újságok rontó befolyásától. Ha meg akarod őrizni magyar nyelved tisztaságát, hogy magyar költő lehess, akkor nem szabad modern szemetet olvasnod, újságot pedig kezvedbe vened sem szabad. Így kaptam akkor a másik útmutatást, mely az ellenkező irányba mutatott, de követni akartam ezt is, habár nagy áldozat volt, hogy újságot ne olvassak. Mert a dél-afrikai búr háborúról volt akkor szó benne, és én lelkesedtem a búrok nagyszerű hősiességéért.”¹⁰

A fentieket figyelembe véve is egyoldalúnak tűnik az Ambrus által képviselt nézet több szempontból is (ha adott pillanatban valós helyzetértékelésen is alapult): néhány újságíró nélkül több kiválóságunk el sem indulhatott volna pályáján. Vészi József adott publikálási lehetőséget a fiatal Adynak a *Budapesti Naplónál*, és anyagilag támogatta őt párizsi tartózkodásai során. Ugyanígy segítette pl. Kodolányi János indulását Miklós Andor, az Athenaeum elnöke: „Pályám elején förtelmes nyomorban és megaláztatásban éltem. Szívem tele volt nagyot akarással, de sötét, külvárosi hónapos szobámat pókhálóval szőtte be az elhagyatottság és a kétségbeesés. (...) Akkor valaki megmutatta Miklós Andornak első írásomat és ő azonnal mellém állt.”¹¹ Másrészt a XX. század első felének legszínvonalasabb alkotói szinte természetes módon újságírók is voltak. Az igényes írók tehát cáfolják, illetve írásaikkal pozitívrá változtatták Ambrus negatív jóslatait: összekötik a népszerűséget és igényességet, az érdekes témaválasztást és a színvonalas stílust.

Ambrus számára éppen utóbbi az egyetlen pozitív tényező: nemcsak firkászok, hanem írók is írnak az egyes orgánumban. „...a hírlapírás magának az irodalomnak is több szolgálatot tett, mint amennyi kárt okozott neki. Ha egyéb érdeme nem volna e tekintetben, csak az, hogy a réginel sokszorosan nagyobb közönséget szerzett, nevelt az irodalomnak s ezzel az irodalom fejlődését is elősegítette, már ez az egy érdeme is ellensúlyozná az okozott kárt. [ti. az olvasókra gyakorolt túl nagy befolyást.]”¹² Molnár Ferenc könnyed iróniával fűszerezett cikkei már valószínűleg túlságosan hignak tűntek a Midás király írója számára: „Gavallér az, aki még téged vacsorára egy budai korcsmába, és nem fizetteti veled az egész vacsorát. Még nagyobb gavallér az, aki a maga részét egészen megfizeti. Arra vonatkozólag, hogy mi az az ember, aki a magát is, meg a tiedet is kifizeti, lásd sajtó alatt levő *Ki a balek?* című művemet. (...) Gavallér az, aki úrinők társaságában disznó viccet mesél, de azt mindjárt hozzát teszi: »pardon«. Gavallér az, aki a villamosban ül, s egy künn szorongó, álló hölgyet látva nem marad ülve megokolás nélkül, hanem hirtelen újságot olvas, hogy olybá tűnjék, mint aki nem látta meg a hölgyet. (...) Gavallér az, aki vásárnap este Gödöllőn a tolongásban akként száll pesti vonatra, hogy a hölgyeket nem arcba, hanem csak mellbe vágja a könyökével. (...) Gavallér az, aki mielőtt spriccert rendel, megkérdezi egy igen drága francia pezsgő árát. Gavallér az, aki mikor pénzt ad kölcsön, ezt mondja: „köszönöm”. (...) Végül elvitázhatatlanul gavallér az, aki csak a borraivalót fizeti ki, az ebédszámlával adós marad.”¹³

A fentiek után nem csoda, hogy hasonlóan elítélő szemlélet tükröződik Márai önéletrajzi ihletésű regényében is: „Mikor családom neszét vette később, hogy újságok körül forgódom Pesten, sokáig elveszett embernek tartottak, mintha gyepmesternek vagy hóhérnak állottam

10 Balázs Béla: *Álmodó ifjúság*. Bp. 1967. Magyar Helikon. 372.

11 Buzinkay, i. m. 89.

12 Ambrus, i. m. 7.

13 Molnár Ferenc: *Ki a gavallér?* = *Pesti Napló*, 1906. augusztus 2. 210. sz. 10.

volna be. Az újságíró nem tartozott vidéken a polgári társadalomhoz, előre köszöntek neki, de nem hívták meg ebédre.”¹⁴

Márai az újságírásról

Az újságíró úgy beszél olvasójával, mint személyes ismerőssel: bizalmasan és közvetlenül. Nézd, ez és ez történt – mondja. – Mit gondolsz, segíthetünk még?... (Újságot írni)¹⁵

„Akkor is ír, ha sétál az utcán, vagy fellép egy villamos peronjára. Vezércikket fűz a cipőjébe reggel, regénytémákkal beretválkózik. Úgy áll készen az írásra a nap minden percében, minden porcikájában oly ideges remegéssel, mint versenyparipa startnál, futásra” – írja Bálint Jenő egy Máraival készített interjú kezdetén.¹⁶ Hogyan áll mindazzal Márai, amit Ambrus Zoltán 1910-ben megfogalmazott, nevezetesen a komolyság és tartalmasság, a félműveltség, a léhaság kultuszát vagy a nyelvi megformáltságot illetően?

Írónk újságírói elvei egyik legfontosabbja az igényesség. Az ifjú Grosschmid Sándor¹⁷ már Ambrus cikke után egy évtizeddel is komolyabb igényekkel kezdett a zsurnalisztikába. Szellemes megfogalmazásai, iróniája vonzó-távolító hatása, világos stílusa, nyelvi tisztasága kezdetől fogva remek eszköznek bizonyulnak. Márai pályáján több alkalommal vall az újságíráshoz való viszonyáról; legismertebb és egyik legadekvátabb *Újságot írni*¹⁸ című konfessziója, de idetartozik több, kevésbé ismert cikke is. Egyik 1931-es írása például így foglalja össze másfél évtizedes tárcaírói tapasztalatait: „Jegyzetek arról, hogy »mit is szeretnék«. A felelet steril nosztalgia: újságot szeretnék írni, a szónak egy bonyolultabb értelmében, újságot az emberekről, a földről, mely mindenütt egyformán érdekes és titokzatos, Mislókán csakúgy, mint Delhiben, újdonságot jelenteni az embereknek egymásról, szokásaikról, életük kompozíciójáról – de jó lenne a szónak ebben az értelmében riporternek lehetni! A franciák ezt a fajta újságírást úgy hívják: a tanúskodás irodalma. Tanúskodni a Föld mellett. Tanúságot tenni az emberek mellett. Nem ismerek nagyobb célt. Újságíró szeretnék lenni.”¹⁹

Milyen az ideális újságírás és újságíró Márai szerint?

1. Diszkrét, de nem lehet semmitmondó. Az *Újság* időszakában (1924–1936) számos cikke látott napvilágot, mely hangnemével heves ellenállást váltott ki. Az erre adott reakciók elsősorban politikai jellegűek voltak, és az író túlságosan karakteres kiállása mellett cikke megjelenési helyét, lapja tulajdonosi körét bírálták. (Ilyen volt pl. *Déneske* című írása az édesanyját meggyilkoló kamaszról, és Tamás László ennek kapcsán írt heves támadása.) Mégis, alapvetően a diszkréció, a tanácsadói szerep és a finoman fűszerezett stílus jellemzi őt. Nem szereti az üres, fecsegő publicisztikát, ennél stílusa is feszelesebb; sokkal inkább hatni szeret, szentenciaszerű mondatokkal útjára bocsátani olvasóit.

„Bizonyos, hogy az újságírónak nem kell diszkrétnek lennie, nem kell inkább diszkrétnek lennie, mint az írónak, mert ha túlságosan finnyás, diszkrét, előkelő, könnyen abba a hibába esik, mint a

14 *Egy polgár vallomásai*. Bp. 1934. 85.

15 *Új Idők*, 1937. jan. 1. 1. sz. 6.

16 *Írók beszélnek. Márai Sándor*. = A Reggel, 1933. máj. 29. 22. sz. 12.

17 Márai Sándorként írja alá ezeket a cikkeket, de ekkor még inkább álnévnek tekinthető a Grosschmid név mellett. 1916-tól több alkalommal használja a Salamon Ákos álnevet is, hivatalosan csak 1939-től lesz Márai Sándor.

18 *Új Idők*, 1937. jan. 1. 1. sz. 5–7.

19 *Pesti notesz*. = PrágaiMH, 1931. jan. 4. 3. sz. 6.

túlságosan diszkrét író: hogy ti. nem mond semmi lényegeset, a legjobb esetben közöl vagy szórákoztat, de távol maradva a dolgok lényegétől, távol marad közlésük során az igazi hatástól is. (...) S mikor így beismerem, hogy rossz regényírónak, nem ismerem be, hogy e finnyásság birtokában rosszabb újságírónak érzem magam. Ezt a finnyásságot igenis nélkülözni tudom, ha újságot írok, föltéve, hogy az újság, amit írok, olyan természetű, hogy újság és mindenkinek szól, tehát az egyszerű közlésen túl fölvilágosítja, nyugtalanítja, ébresztgeti az embereket.”²⁰

2. Hivatásként tekint munkájára. Egy visszaemlékező így fogalmazta meg írói karakterét: „...örökké írni vágyó, annak gondolataiban égő, emberi érintkezésben pillanatnyi szeszélye szerint cselekvő.”²¹ Márai általában ritkán tesz valamit félig odaadottan, sokkal jellemzőbb rá a kemény munka, amiben eszményei megvalósulását éli meg. Az újságírás napi penzumában nem ismer irgalmat, élvezi is azt és (a gyakorlás által) írói hivatását is szolgálja.

„Abban a pillanatban, amikor az újságíró, ha fogcsikorgatva is, kénytelen alkalmazkodni a sugallatokhoz és korlátokhoz, melyek feladatának határt szabnak, csakugyan nem több és más, mint sajtókuli. (...) Igaz, ehhez újságírók szükségesek, amelyeket a magyar sajtó közelmúlt fénykorában tucattal ismertünk – emberek, akik tollukkal nem az idő eszméit szolgálták, hanem eszméket adtak az időnek. Ez a nemzedék lassan elfogyott. Akik maradtunk, vagy helyükbe jöttünk, addig túrtunk kényszeredetten egy szemléletet, amíg a végén le kellett nyelnünk, hogy egy magas közfunkcionárius arcunkba vágja a sajtókulit.”²²

Folyamatosan az írói kaszt védelmére kel, mely egyben az írók és irodalom alkotói függetlenségének, színvonalának megőrzésére is irányul. *Parnasszus vagy melegedő?* című írása²³ tematizálja e kérdést, összekapcsolva az írói függetlenséget az írók hatalomhoz való viszonyával, mely szintén gyakran megírt témája. „Az író álmodik és ír; vagy harcol és ír; s az író, vegyék tudomásul, nem feltétlenül morális lény. Csak az irodalom, a jó irodalom erkölcsi cselekedet; az író, aki az irodalom erkölcsi tetteivel igazolta magát, lehet immoralis is, sőt legtöbbször az. Az írók nem jó fiúk, kedves uraim, akiket meleg levesre lehet fogni. Az írók hálátlanok. Például megkövetelik, hogy adjanak nekik pénzt, akár ösztöndíjak vagy jutalmak formájában is – miért ne költson a főváros vagy az állam legalább olyan nóbilisán az írókra, mint az operára vagy a képzőművészetre? – de aztán bízzák reánk, mit kezdünk e pénzzel, s ne követeljenek érte irodalmi ellenszolgáltatást.”

3. Az újságírás létállapot. Márai számára az állandó készenlét közvetlen következménye a másnapi tárca, de következik ez élményszákmányoló természetéből, az állandó megfigyelő státusából és alkataból, írás- és közléskényszeréből is. Ezért lesz egy lapszámban néha három írása is, melyek témáját nem tudta és akarta magában őrizni. „Újságot írni állapot, idegállapot. Egészséges ember ki tudja zárni néha a világot. Az újságíró soha. Húsz éve nincs napja életemnek, hogy ne írtam volna »valamit«; nem ébredtem úgy, hogy ne villant volna idegeimben az a kíváncsiság, mely fájdalmas buzditással késztet, hogy hirtelen elutazzam, vagy lemenjek egy pincébe, ahol »történt valami«, vagy – »sürgősen« – elolvassak egy könyvet, amelyről tegnap hallottam, vagy megkérdezzek egy embert, miért tette, miért nem tette?... Az újságíró nem »szemlélődik«, hanem megnéz. Az újságíró nem mesél, hanem következtet.”²⁴

A szerzők többsége elsősorban tehát újságírásból élt, ami napi lehetőség volt a mesterség gyakorlására, kolumnás remekművek alkotására. Márai több ezer újságcikk

20 Zsurnaliszta freudizmus. = Újság, 1927. máj. 1. 98. sz. 5.

21 Skultéty Csaba: *Mi is volt a Szabad Európa Rádió?* Egy szerkesztő visszaemlékezései. Bp. 2011. Helikon. 57.

22 *A sajtókuli*. = Újság, 1933. dec. 1. 273. sz. 5.

23 Újság, 1934. dec. 16. 284. sz. 7.

24 *Újságot írni*. = Új Idők, 1937. jan. 1. 1. sz. 6.

megírása és a *Műsoron kívül*, illetve a *Bolhapiac* megjelentetése révén publicistaként is kiváló írásokat mondhat magáénak. Folyamatos újságírói működése nélkül nehéz lenne elképzelni, hogy könyvei stílusa, kifejezőmódja, élményteli volta ennyire gazdag lenne. (Nem véletlen, hogy az *Egy polgár vallomásaiban* ezt írja: „Azt hiszem, tizennégy éves koromban legalább olyan kitanult író voltam, mint most vagyok; úgy értem, nem tudtam írni, de az életet kifejezési alkalomnak éreztem, s az irodalom akusztikáját meglehetősen érzékelttem.”²⁵ Ennek mindennapos megnyilvánulása publicisztikai munkássága.) Ahogyan beépülnek cikkek, elbeszélések kötetekbe, ahogyan folytatásokban megjelenő közel-keleti útja egy utazás regényévé lesz, úgy tekinthető nagyprózai munkái tényleges és mesterségbeli alapjának az újságírás.

4. Önmaga iránti igényesség. Számára rang az olvasókkal való napi kapcsolat. Nem érzi ellentétben írói és újságírói mivoltát, „újságba írónak” nevezi és tartja magát. Az „Író Márai” többször, korábban hírlapban megjelent írását bedolgozza valamely nagyobb alkotásába. Ilyen pl. *Ég az erdő!*²⁶ című cikke, mellyel szépirói formában az *Idegen emberek*²⁷ című regényben találkozhatunk. Cikkei, tárcái így szépirói munkáinak élményalapját és szöveges anyagát is jelentik, felkészülés, téma, stílusalkotás és saját művészi lehetőségeinek felmérése tekintetében egyaránt. Életművére érvényes ars poétikát fogalmaz meg *Műsoron kívül* című, naplószerű feljegyzéseket rögzítő írásában: „Írni annyi, mint megtagadni mindenkit. Írni annyi, mint egyedül maradni, mint elárulni barátot, testvért, szülőt, szeretőt, elárulni önmagunkat, bevallani mindent, anélkül, hogy feloldozásra számíthatnál, cél nélkül, remény nélkül, kilitás nélkül. „Mindent megírni” annyi, mint mindent megérteni, és semmit nem bocsátani meg.”²⁸

A kritikusok is értékelik Márai igényes hírlapírói stílusát, s inkább pozitívnak tartják azok szépirói megvalósulását. Így ír róla az egyik temesvári napilap névtelen szerzője a *Vasárnapi krónika* című kötet kapcsán: „Márai, mint oly’ sok kitűnő magyar író, kiváló publicista is, azaz úgy tud alkalomszerűen szólni, hogy széljegyzete túléli az alkalmat, éppen éber műgondja, stílárius biztonsága okán. (...) Mert az igazi író, ha publicisztikát művel is, író marad, a perc, melynél időznie kell, nem ejti rabul, hanem csak alkalom arra, hogy egész emberségével s művészi teljességével feleljen rá.”²⁹ Ambrus kétségbeesése tehát akár a bizakodás forrása is lehetne: „És kiket nem foglalkoztatott? Az utolsó negyedszázadnak majdnem összes íróit bevonta érdekkörébe; a tehetségeknek legalább is kilencven százalékát.”³⁰ Ilyen értelemben igaz e felvetés ellenkezője is: jelentős íróink biztosan maradandót alkottak a publicisztikában is, s érezhető űrt hagy kiváló író-publicistáink (Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes) harmincas években bekövetkező halála.

„Minden mesterségben ritka az alkotó egyéniség: az igazi újságíró éppen olyan kivételes és becses tünemény, mint a nagy író vagy a vérbeli orvos. Ez a mesterség, amelyre diploma nem »jogosít fel.« Az újságíró mindennap, minden leírt sorral előlről kezdi pályáját. Nincs megállás és nincs az, hogy »pihenünk babérainkon.« Egy fáradt cikk, és megbuktunk, egy hanyag jelző, téves következtetés, és összeúg a »szakma«, amely kegyetlen, kaján éberséggel figyeli minden sorunkat. Egy fáradt nap, s megállapítják, hogy az újságíró »lemaradt« a világról, elmaradt a verseny-

25 *Egy polgár vallomásai*. Bp. 1934. 271–272.

26 *Prágai Magyar Hírlap*, 1927. jan. 16. 12. sz. 7–8.

27 *Idegen emberek*. I–II. köt. Bp. 1930. Révai.

28 *Újság* 1927. dec. 25. 293. sz. 52.

29 *Író és újságíró*. = *Déli Hírlap*, 1943. nov. 15. 264. sz. 3.

30 Ambrus, i. m. 19.

ben... Nincs bocsánat, nincs mentség.”³¹ Az újságírásról vallott, sokszor fennköltnek tűnő nézetei ön maga számára iránymutatók, cikkei igényessége olvasóinak szóló tiszteletről tanúskodnak, de tény, hogy a világ változásával sok újságíró társánál az igényességet felváltja a jól értesültség, az olvasóval való párbeszédet a fecsegés, az intencióval megírt kolumnákat a hírek érték nélküli özöne. Márai publicisztikája azonban olyan magas színvonalú, hogy néhány író társa többre értékelte újságírói tevékenységét, mint nagyprózai munkáit. Németh László így nyilatkozott: „...elsőrangú újságíró, a szó legnemesebb értelmében”, de (...) „regényeit nem tudom túlságosan értékelni...”³²

5. Nem előre gyártott recept alapján dolgozik. „Néha már úgy hiszem, semmi nem reménytelenebb vállalkozás, mint ez: jó cikket írni. Elhatározni nem lehet ilyesmit. A téma érdekessége, újszerűsége nem segít: izgalmas és végzetesen időszerű témákról lehet álmosítóan unalmas cikket írni. Semmiségről, melynek gyakorlati célja nulla, lehet izgalmas és érdekes, időszerű, a kedélyeket felrázó cikket írni. Néha nem mi írjuk a cikket, hanem a téma írja önmagát... Néha azzal kezdjük, hogy láttunk az utcán egy lovat, s legnagyobb meglepetésünkre azzal a heves és dühös követeléssel végezzük, hogy a kormány azonnal mondjon le. (...) Hogyan is kell jó cikket írni?... Jó lenne tudni! Sajnos, vagy hál’ istennek, fogalmam sincsen róla.”³³ A pillanatnyi benyomások éppúgy elindítanak benne egy folyamatot, mint a történelem meghatározó alakjai, eseményei. Utóbbi kiváló példája a hitleri hatalomátvétel főszereplőjét bemutató *Messias a Sportpalastban*.³⁴ Kíváncsiságából és elhivatottságából következik, hogy nincs alantas téma számára: mindenben lehetőséget lát valamilyen érték, kérdés, vagy éppen probléma bemutatására. Ilyen értelemben érdekli őt egyként pl. a húszas években Párizs gyomra és Párizs rejtelvei.

Nagy Endre, aki munkatársa volt az *Újságnál*, a *Nyugatban* közölt kritikájában írja, hogy „Véletlen élmények, kiszámíthatatlanul fölbukkanó jelenségek beszámolója ez a könyv, sokszor éppen csak egy kis narancshéj, amelyen megsiklik az ember, egy pillanatra utána néz, aztán hűmmögő monológgal továbbhalad az útján”. A *Bolhapiac* szerzője pedig vérbeli író, nem előre megírt receptek alapján dolgozik, aki „Erkölcseivel, világnézetével, érték- és mértékrendszerével – az a gyanúm – teljes fizikai berendezésével is egyes-egyedül az élményzsákmányolásra van berendezve, mint azok a hosszúszárnyú, keskenytestű ragadozó madarak. Ez készíteti arra, hogy mindig fűrészszőlen előre hajoljon, és akármilyen fölé hajol is, mindig a maga lelkének a tükröképét vetíti a tárgyára.”³⁵ Publicisztikája szellemi utazásokra hívja meg olvasóit; a szerző megtapasztal valamilyen élményt, a valóság egy szeletét, amit az újságírás eszközeivel újjáteremt. Így fogalmazta meg „módszerét” a már idézett interjúban: „Van a napomnak egy szaka, úgy mondhatnám: szaglási szaka. Ilyenkor tapintom ki azt, hogy másnap reggel még mi aktuális számomra a világon...”³⁶

6. Nevelési célok megvalósítása. Az írástudó felelős olvasóiért, nem (csak) ön maga szórakoztatására írja cikkeit. Aki lemond a *clerc* hivatásáról, árulóvá válik; írásaival jólrosszul, de szolgálnia kell a „rábízottakat”. „Hiszek abban, hogy küzdeni neveltséges apróságokért, például az emberi együttélés gyakorlatibb és kényelmesebb lehetőségeiért, nem méltatlanabb feladat a »clerc« az írástudó számára, mint hangsúlyozni a szépség vagy az erkölcs örök törvényeit.

31 *Újságot írni*. 6.

32 Körössényi Vilmos: Németh László a kortársakról. = Film Színház Irodalom, 1943. aug. 27. – szept. 2. 35. sz. 14.

33 *A cikkírás titka*. = Pesti Hírlap, 1942. febr. 12. 34. sz. 5.

34 *Újság*, 1933. jan. 29. 24. sz. 5.

35 Nagy Endre: *Bolhapiac*. Márai Sándor könyve. = *Nyugat*, 1934. dec. 1–15. 23–24. sz. 605.

36 Bálint Jenő, i. m.

Az újságíró a pillanatnak ír; de a pillanat tartalma is lehet látomás. Gyufaszálnyi világosságot gyűjtani, napról napra, tömegek eszméletének homályában, szemmel tartani ízlést és ízléstelenséget, kézmozdulattal utat mutatni, megfélemlíteni fondorkodó és lappangó kalandorokat, s közben néha felkiáltani: emberek vagyunk, ne feledjétek! – ez az újságírás. Az igazi.”³⁷

7. Írói függetlenség (politikától, mozgalmaktól, ideológiáktól). Az értékválság és értékszavaz, mely előkelő helyet foglal el írásaiban, sokkal inkább foglalkoztatják, mint sok kortársát, és az *Újság* időszakában elsősorban ennek termései politikai témájú írásai is. Publicisztikájára tartalmi szempontból egyébként is jellemző a diktatúraellenesség. Jellegzetes *Dimitrov* című írása befejezése; minden szimpátiája a lipcsei perben felmentett Dimitrové, mégis: „*Dimitrov megmenekült; s e groteszk párharcban a »legyőzött« Göring most először mutat emberi formát. Micsoda erő az, mely egy embert így tart élet és halál fölött? Ki ez a Dimitrov? Sajnos bolsi. Meghatottság nélkül pillantunk a távozó után, s csaknem azt mormogjuk: Kár, hogy bolsi.*”³⁸ Hasonlóan irritálóak voltak a politikai közéletet más szempontból érintő cikkei. A fajelmélet alapján férfiatlannak nyilvánított Goethe védelmében jegyzi le sorait Méhely Lajos fajbiológussal, a „fajában él a nemzet” eszme hirdetőjével szemben:³⁹ „*Goethe, aki nyolcvaneztendő korában még szoknya után szaladgált, Goethe férfiatlan Méhelynek! Az ember csettint az ujjával, ha elgondolja a herpetológusnak a férfissággal szemben való igényeit.*” Két évvel később mehökkentő módon köti össze az új idők „prófétáját” és Goethét, egyik meghatározó jelentőségű cikkében:⁴⁰ „*...földgolyószerte emlékeznek meg most márciusban Goethe halálának századik évfordulójáról, s e hó 13-án választ Németország Hitler és Hindenburg között. A két eseményt csakugyan nem kapcsolja egyéb, mint a véletlen időrendi összeakadás. Mégis, így egymás mellé téve, a legkitűnőbb alkalom, hogy emlékezzünk németekről. Az a száz esztendő, mely eltelt, mióta a weimari házban Goethe lehunyta szemét, a felismerhetlenségig megváltoztatta, atomjaira bontotta, lényegében megsemmisítette azt a Németországot, mely Goethe halálának pillanatában se közjogilag, se formailag, de a németiség számára mégis legvalóságosabban: spirituálisan létezett. Ez a spirituális Németország nincs többé.*”

3. Egy publicista születése (Márai 1915-ben és 1919-ben született cikkei)

Márai „publicista életéből” sok év telik el, mire ténylegesen egzisztenciát építhet az újságírásra. Ez gyakorlatilag 1928-as hazaköltözésével, azaz első megjelent hírlapi írását követően közel másfél évtizeddel később kezdődik el.

a) 1915. Tudatosan először költő szeretne lenni, Európából hazatérve íróvá lesz, de 1948-ig szinte természetes módon publicista. Legelső írásai szárnypróbálgatások, kalandok, barátjának, Mihályi Ödönnek⁴¹ szóló dicsekvési lehetőségek, aki szintén írogat kassai lapokba. A *szalánci vár* címmel cikket ír a *Felsőmagyarország*. *Kassai Napló* című helyi lapba (ezt tekinthetjük első írásának)⁴², a *Kassai Napló* elődjébe, melyet még tíz másik követ szeptember elejéig Márai, illetve Máray aláírással. Megelőlegezve a későbbi szellemes szerzőt, augusztus 18-án stílusosan elegáns cikket ír a *Felvidéki Újság*ba is⁴³ Ferenc

37 *Újság*ot írni. 6.

38 *Újság* 1934. febr. 28. 47. sz. 5.

39 *Újság*, 1930. febr. 26. 47. sz. 6.

40 *Weimari emlék.* = *Újság*, 1932. márc. 6. 54. sz. 5.

41 Mihályi Ödön (1899–1929) költő, az író osztálytársa és barátja.

42 1915. augusztus 18. 211. sz. 3.

43 *Ma este.* = *Felvidéki Újság*, 1915. aug. 18. 186. sz. 3.

József 85. születésnapja alkalmából: „*Tépett ruhájú, sáros, véres katonák kiáltanak ma hurrá-t, és nincs a ceremóniamesternek olyan fényes, szemképráztató szertartása, ami drágább, fényesebb, értékesebb lenne ezeknek a sáros embereknek hörgő éljenénél. Tudom, ez eszébe jut a schönbrunni kastélyban is a 85 éves, ünnepelt öreg embernek, és ha erre gondol, könny fogja elborítani a két jószágos, kék szemét...*” Bátor és stílusos kamasz író, akinek ahhoz is mersze kellett legyen, hogy premontrei tanáraival (pl. Vécsey Özsébbel, a későbbi Vécsey Zoltánnal⁴⁴, és Stuhlmann Patrik⁴⁵ igazgatóval) egy lapban jelenhessen meg e néhány cikk.⁴⁶

Némelyik cikk egészen jellegzetes stílusú már, érthető, hogy a Morvai Sámuel néven működő laptulajdonos Matzner Samu, későbbi apósa, engedte azok közlését az ekkor még meglehetősen kevés irodalmi tárgyú cikket tartalmazó napilapban. A kamasz szerző témáit leginkább a háború adja, csak három olyan van e korai zsengek között, mely kassai életkép dinnyevásárlásról, iskolakezdésről. *Jegygyűrű* című rövid írása jellegében már hordozza az érett, felnőtt újságíró alkotói módszerét, a hétköznapi eseményt felhasználó, azon keresztül tanító publicistáét: a kassai rendőrségre beküldtek egy levelet a harcterről, melyhez mellékeltek egy gyűrűt, amit a harcmezőn a blúzába bevarrva talált egy tartalékos hadnagy, aki visszaküldte a rendőrségnek a „Juliska” bevésést tartalmazó tárgyat. A háborús viszonyok között sem hétköznapi eset kapcsán rövid eszmefuttatás végén így fogalmazza meg következtetését: „...a gyűrű megmaradt, túlélte a gazdáját, mert a gazda talán gondolt arra, hogy a gyűrűt egy erősebb anyagból készítette az aranyműves, mint őt a jó Isten, és bevarrta a csukaszürke kabátba Juliska aranyba vésett fogadalmát. A blúz aztán egy idegen emberhez került, az idegen ember megtalálta a gyűrűt, és elküldte a rendőrségre. Csakugyan, csodálatos az, hogy amit mi magunk csinálunk, az túlél néha minket is...”⁴⁷

b) 1919. Ez az időszak a kísérletezés ideje írással, műfajjal, stílussal, melyben döntő szerep jut kialakulatlan, ifjúian hektikus életmódjának. Utóbbi statisztikailag is jelzi, hogy egy éven belül három helyre volt bejelentve, s volt olyan lakás is, ahonnan ki sem jelentkezett.⁴⁸ Ebbe az életmódba „érkezik” a Tanácsköztársaság, s általa az újságírás lehetősége. Mihályi Ödönnel együtt vesz részt az eseményekben: publicistája lesz a *Vörös Lobogó* című politikai-kritikai hetilapnak és munkatársa a II. hadtest sajtóosztályának. A két ifjút agitációs szándékkal küldték vidékre: a proletárdiktatúra intézkedéseinek elfogadtatása érdekében azt kellett volna megértetniük az ottani lakossággal, hogy a rekvirálások a városlakók megsegítése érdekében szükségesek. A Dunántúlt (Székesfehérvár, Balatonaliga), majd a Kiskunságot járva riportot készít a Bajához közeli Érsekcsanádon⁴⁹, Kiskőrösön megnézi Petőfi szobáját⁵⁰, Jánoshalmán, Miskén jár, az írók direktóriumáról ír⁵¹, meglátogatja Fabik

44 Vécsey Zoltán (1892–1984) premontrei szerzetes, író, geográfus; 1919-ben elhagyta a rendet.

45 Stuhlmann Patrik Vencel (1871–1951) premontrei szerzetes, tanár, 1924-től a gödöllői rendház főnöke.

46 Ez legalábbis megkérdőjelezi egy évvel későbbi, Salamon Ákos álnéven írt novellájának premontreiek általi „jutalmazását” (tiltott volt a lapokban való publikálás a diákoknak), az intézményből való eltanácsolást vagy kétségessé teszi, hogy tényleg a *Pesti Hírlapban* megjelent pályadíjgyőztes elbeszélés volt-e a kassai gimnáziumból való eltanácsolásának igazi oka.

47 Felsőmagyarország, 1915. aug. 22. 215. sz. 2. Az író első cikkeit közli teljes szöveggel, magyarázatokkal az írásokat megtaláló Ötvös Anna (*Múrai Sándor életművének feldolgozása...* = Irodalmi Szemle, 2012. máj., 5. sz. 3–14.; 2012. aug., 8. sz. 4–7.)

48 PIM Kézirattár, GYNSZ 2002/23/9.

49 Magyarország, 1919. ápr. 20. 94. sz. 2–3.

50 Magyarország 1919. ápr. 24. 97. 6.

51 Vörös Lobogó, 1919. márc. 28. 13. sz. 6–7.

Károly különítményvezetőt Székesfehérvárott⁵², de ír szentolvajokról⁵³ és Kaffka Margit⁵⁴ vagy Földi Mihály⁵⁵ frissen megjelenő könyveiről is.⁵⁶

E lapban megjelent írásainak egy része elkötelezett és lelkes, helyenként agitáló hangnemben íródott. E radikális-propagandisztikus cikkek egyike az *Írók Tanácsa* című, melyben többek között ezt jegyzi le a szovjet mintára létrehozott Magyar Írók Tanácsa megalakulása alkalmából: „A kommunista államban mi tiszta, megújódott, becsületes irodalmat akarunk, mi, igenis proletárok és kizsákmányoltak, eltévedettek, kínlódva és küszködve élő és író tábor, akik sokan vagyunk... [...] az érvényesülésnek minden lehetőségét elfojtotta előlünk néhány név [...] Ezek most álljanak félre! Létezzenek, de ne dirigáljanak. Követeljük ezt tőlük, s a szovjet kormány figyelmét kérjük, tisztítsa meg ezektől a parazitáktól az irodalmat.” Írása vége felé megjegyzi: „Terrorral kellett helyet szorítani ezeknek – ha terror kell, hát legyen terror!”⁵⁷

Ez az a hang és stílus, amely oly’ távol áll a későbbi, érett Máraitól, és ez az a szellemiség, mely élete második felében örök száműzetésre készíteti őt. E cikkek hátterében a politikai-ideológiai indíttatás helyett elsősorban individuális indokok állnak: a minden áron szakítani akarás a családi hagyománnyal és neveltetéssel, az önállóvá válás szándéka, egyfajta idealizmus, mely a „másra vágyásból” származik. Művésszé akar lenni, melyhez megfelelőnek látszik a lendületet hordozó forradalmi légkör. (Ha akkor ismerte volna a Kun Béla és Kosztolányi Dezső között lezajlott párbeszédet, talán azonnal kihátrál a proletárdiktatúrában való, még ilyen szintű részvételből is: „És mi lesz velem? Mi lesz az írókkal? – faggatja Dide a népvezért. – Reád semmi szükség a proletárállamban – feleli Kun Béla. Versek nem kellenek. Majd tanulsz valami mesterséget. Ha okoskods, ki fogunk végezni.”)⁵⁸

Nem csoda, hogy a későbbiekben ekkor megjelent írásai miatt sokat támadják Márait, a „polgári életideál szószólóját és művészt, a politikától és csoportosulásoktól tartózkodó író.” Legdurvábban az *Egyedül Vagyunk* című szélsőjobboldali lap veti szemére egykori „bűnét”: évtizedekkel később valóságos hadjáratot indítanak ellene, de a lap „szellemi szimpatizánsai” még emigrációja idején is felemlgették 1919-es lelkesedését és tevékenységét.⁵⁹ Az említett *Egyedül Vagyunk* 1942. június 5-i számában Márai egy nyilatkozatot közöl⁶⁰, melyben kijelenti, hogy a *Vörös Lobogó*, nevével fémjelzett cikkei valójában nem ő írta, hanem valaki visszaélt a nevével. (Pontosabban: fogalmazása akár azt is megengedi, hogy az egykori szerző mégis ő lehessen: „...a cikket nem én írtam, megjelenéséről annak idején nem is tudtam, s a közlemény egészében nem származik tőlem.” Hivatkozik e nyilatkozatában arra, hogy az említett cikk (*Írók tanácsa*) nem az ő stílusában íródott, és szökö-

52 Zalai Népkarat, 1919. júl. 24. 187. sz. 2.

53 *Vörös Lobogó*, 1919. febr. 28. 10. sz. 10–11.

54 *Vörös Lobogó*, 1919. jan. 31. 6. sz. 13–14.

55 *Vörös Lobogó*, 1919. jún. 18. 19–20. sz. 30.

56 Élete későbbi alakulása miatt fontos kiemelni a „*Szabadulás*” című antológiáról írt ismertetését (*Vörös Lobogó*, 1919. jan. 16. 4. sz. 16–17.), melyben dicsérő sorokat is ír Révai Józsefről; egyesek szerint Márai 1948-ban személyesen Révainak köszönhetően kaphatott útlevelet.

57 *Vörös Lobogó*, 1919. márc. 28. 13. sz. 6–7.

58 Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Bp. 1938. 228.

59 Krúdy Gyulának is felróták az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság idején írt cikkei már a húszas évek elején. *Magyar író* című cikkében (Magyarország, 1920. okt. 10. 240. sz. 5.) Krúdy a következőket írja: „A szegény magyar író a vádlott pirulásával állott a bíró előtt, és az Ezerszemű pandúr harsány hangon, fennem lobogtatta vádjait. Megvan végre a tettes, aki előidézője legnagyobb testi és lelki nyomorúságainak...”

60 Nyilatkozat. = *Egyedül Vagyunk*, 1942. jún. 5. 12. sz. 5.

tései is olyanok, „amilyeneket én soha nem írtam le.”⁶¹ Mindez természetesen nem igaz, de legalábbis nem valószínű, hogy bárki így tett volna egy akkor szinte teljesen ismeretlen és fiatal újságíró nevével, írásaival. Ugyanakkor Márai írásai időnként megelőlegezik a későbbi tépelődő, az élettel szemben védelmet kereső gondolkodót. Erre tanúbizonyság 1919-es naplója, melynek szeptember 7-i bejegyzése az elmúlt hónapok eseményeinek csendes reflexiója: „Nagyon szerencsétlenek vagyunk, és nagyon sokat szenvedünk, nyilván fölöslegesen; az egyén szenvedései, érzések és keserves megismerések kínjai, s a tömegbe sodort ember rejtélyes erőfeszítései egyforma kínok. Az életet élni nagyon ritkán lehet, legtöbbször az egyetlen módus az, hogy védekezünk ellene. [...]...minden megmaradt hitemmel, minden tudássommal, minden képességgemmel hiszem, hogy az élet minden feladata közül egyetlen egy van csak, amiért igazán érdemes élni: költőnek lenni az.”⁶²

4. A berlini és párizsi tudósító (1919–1928)

...mindenki „bevonult a rovatba” előbb-utóbb, s egy kissé mindenkire úgy néztem, mint akiből még cikkanyag lehet egy napon. Ez a szemlélet nem előkelő; de a gyakorlatban ez az újságírás... (Egy polgár vallomása)⁶³

A napilap volt Márai korának legnépszerűbb információs eszköze, ezért az üzletpolitika megkívánta az olvasmányosság mellett a színvonalas újságírást is. Ebben az időben (nemre-rangra való tekintet nélkül) a kávéházba járó emberek újságot is olvastak. (A New York kávéház, vendégei kedvéért, több száz lapot járatott.) Jól jellemzi ezt a Buchmendel rövid, bécsi kávéházat leíró részlete: „...polgári hely, telezsúfolva kisemberekkel, akik több újságot fogyasztanak, mint süteményt.”⁶⁴ Márai (és a hozzá hasonló alkotók) számára a kávéház az alkotás színhelye is, ahol minden bizonnyal sok tárcája és cikke született meg a több ezerből: a kávéház olyan környezet, ami „talajt” adott az íráshoz, elősegítette a másnapi, vonal alatti írások megszületését, nem beszélve a miliő ihletadó, témát kínáló váltóról. Az író tárcáinak jó része (különösen 1936-ig) ugyanolyan csevegő hangú, mint amilyen egy kávéház hétköznapi élete; mindez német- és franciaországi éveit alatt alakult ki.

a) A német időszak cikkei (1919–1923)

Tény, hogy az előbb Németországban, majd Párizsban élő író számára az utazás, mint élmény, életeleme és írásai ihletője lesz: nem lakni megy egy városba, hanem megismerni – és elhagyni azt. Németországban elsősorban a vesztes háború utáni német lélek állapota, mélységei, válságai és magára találása érdekelte a fiatal Márait. Ez tökéletesen beleillett saját identitáskeresésébe és akkori írói elképzeléseibe, hiszen (említettük) először költőnek, majd elsősorban mindent feltárni és megértetni akaró újságírónak tartotta magát: „Az újságírás számomra – az első pillanattól, mihelyst elragadott – egyértelmű volt az idővel, amelyben élek, mely számomra személyhez kötött élmény, kitérni előle nem lehet, s minden egyformán fontos, érdekes, minden együtt és egyszerre, »közlésre érdemes«”.⁶⁵ Ez volt a már fiatalon is „újságba író” Márai ars poetica, és ez volt a később sokszor csak „térfogat-

61 Egyedül Vagyunk, i. h.

62 Napló 1919. = Új Élet, 1919. 1. sz. 12.

63 Egy polgár vallomása. Bp. 1935. 297.

64 Stefan Zweig: Könyves Mendel. = Menekülés a homályba. Bp. 1988. 388.

65 Egy polgár vallomása II. Bp. 1935. 42.

ként” említett milió, melyben idő és tér, emberek és események, sorsok és személyiségek közösen határozzák meg a jelent és a jövőt.

Ekkori írásai színvonalát jelzi, hogy személye szinte teljesen ismeretlen volta ellenére a *Frankfurter Zeitung* több cikkét közli. Emellett megjelennek tárcái a *Prager Tagblatt*-ban, de ír a *Drache* című lipcsei avantgárd hetilapnak és a *Simplicissimus* című, Albert Langen által alapított müncheni satirikus lapnak is, továbbá szerzője a *Jugend*-nek. Idehaza egyidejűleg az *Ujságban*, a trianoni utódállamokban pedig a *Keleti Ujságban* (Kolozsvár), a *Kassai Naplóban*, a *Prágai Magyar Hírlapban* látnak napvilágot cikkei. Több, mint impozáns lista egy huszonéves szerzőtől.

Márai (Lipcsé⁶⁶ és Frankfurt után) a weimari köztársaság Berlinjében élt, mely önmagában is a politikai instabilitás és megosztottság, a gazdasági káosz időszaka volt, ezért egy kitelepült könnyen élhetett át idegenséget; Rejtő Jenő a várost „az önmagából kívándorolt Európa új világa”-nak nevezte. A város aranykora idején (1924 után) Márai már Párizsban él, de így is rengeteg impulzust és élményt adott számára a kulturális sokszínűség, a koldusszegénység, sőt, a homoszexualitás által meghatározott főváros is. „A nemek pártokra szakadtak; előbb csak divat volt, később járvány a homoszexualitás. Óriási üzemek alakultak e szenvedélyek mesterséges csíráztatására” – írta önéletrésében.⁶⁷

Sokszor kávéházakba járva múlatta az időt (Berlinben legtöbbször a Romanisches, a Westend és a Nürnberg vendége volt), s meglehetősen sok nácio képviselőjével hozta össze a sors. Ez is forrása németországi évei „vadságának és zavarosságának”. *Texas* című írásában „fiatalemberhez illő”, Rejtő Jenő világára jellemző történetek sorát meséli el a berlini évekből. „Abban az időben minden este Hölderlint olvastam. Teljesen úgy éltem, mint egy fiatal költőhöz illik vesztett háború után, a berlini Oliver Platz környékén. Lépést se tettem Hölderlin nélkül. Este beültem az új bárba, tojásos konyakot ittam, és felolvastam a börtönviselt tulajdonosnak az örült költő himnuszait. Minden tojásos konyak után felolvastam egy himnuszt. [...] Leggyakrabban egy magas, félszemű, állítólag leszerelt kapitány érkezett egy különösen kifejezett farkaskutyával. Magázta a kutyát és udvariasan beszélt vele. [...] A kutyának légsőhurutja volt ebben az időben, s a kapitány szabályosan gyógykezelte. A kutya inhalált és fanyalogva itta a Selters-vizet. [...] Egy borkabátos, harmincéves, nagyon energikus ember minden este új vendégeket hozott magával. A bokszolót is ő hozta, valahonnan Neukölnből. A bokszoló középsúlyú volt és cérnavékony, nőies hangon, selypítve beszélt; a tulajdonos felesége nehézsúlyú volt és mély hangon beszélt: néhány hét múlva megszöktek.”⁶⁸

A németországi évek alatt nagyon sok olyan jellegű cikket jegyez, mely egy kíváncsi ifjú helyszíni tudósítása, oknyomozó riportja, ezért számol be sok bírósági perről (jelen van Hitler 1923-as perénél is!), extrém eseményről: kémleli, értelmezi a világot, mely körülveszi őt. *Német farsang* című, maskarába bújtatott, személyiség nélküli arcokat bemutató, egy kultúra válságát, vagy inkább végét sejtető írása⁶⁹ zárata ígéretes jövőt jósol szerzőjének: „Ha egy kultúra haldoklik, gyorsan papot hívat, s egy új vallásba temetkezik, vagy hátat fordít minden papos menekvésnek, s álarcosbálba kezd a konzulnak kinevezett lovak

66 Lipcsében az Institut für Zeitungskunde (Újságkutató/Sajtókutató Intézet) hallgatója lesz, mely 1909–1926 között működött. Az intézménnyel kapcsolatban szinte csak ironikusan nyilatkozik, ezt írja pl. Mihályi Ödönnek: „Tegnap este volt az első előadás – előzőleg bemutattak Geheimrat Büchernek, mint magyar fenomént. Geheimrat Bücher egy ós Greis, s előadása annyiból állott, hogy maga elé helyezett két ólomszedést, és typhografiai műszavakkal elmagyarázta, hogy mi a szedés. Azt hiszem, valami szedő.” (PIM Kézirattár, V. 2293/179/29)

67 Egy polgár vallomásai II. Bp. 1935. 94.

68 *Texas*. = Kabala. Bp. 1936. 165–168.

69 Kassai Napló, 1922. márc. 1. 48. sz. 3–4.

körül. Mi most ezt csináljuk a lovak körül.” Egy apró jelenségből kiindulva von le általánosítható következtetéseket és mutat be mélyebb összefüggéseket, igyekszik mindig megragadni a pillanatot, a maga múlt voltában; eközben utal az írásában vizsgált témán túl egy világszemléletre, az élethez való viszonyra is. Cikkei a jelen lenyomatai a jövő számára: mozaikok, melyekből összeállítható a világ haladásának iránya, tendenciája. „Azt hiszem, titokban valamilyen »szenzációs riport«-ról álmodtam, melyet folytatásokban közölnek majd a lapok, s nincs különösebb tárgya, csak az élet. Másfél évtizede, hogy ezer és ezer cikkben iparkodom megírni ezt a riportot. Ma sem írok mást, ma sem óhajtok egyebet.”⁷⁰

b) Jellegében más a párizsi fél évtized soktucat írása. „Olyan primitív életvágy tört ki rajtam, mint egy négeren, aki büntetlenül és akadálytalanul közlekedhet egy fehér városban. Törtém a nyelvet, s ugyanakkor hetykén hadartam; ki törődött volna ebben az állapotban a rendhagyó ígék különöségeivel?”⁷¹ Ezek a cikkek – mintha csak a hely lucidus szelleme hatna rá – könnyedebbek, nagyon sok írás foglalkozik a várossal és annak furcsaságaival, különlegességeivel, talán csak itt fellelhető jellegzetes figuráival, egyben közvetlen előkészítői hazai, újságírói fénykorának, melyben a megfigyelésen és következtetésen túl erőteljes hangsúlyt kap az általa fontosnak tartott értékekhez ragaszkodás és az irónia, mint „hordozó anyag”. Egyre markánsabbá formálódik publicisztikai stílusa, és ennek elsődleges jelentősége az lesz, hogy szinte népszerű újságíróként költözik haza. Milyen „ízek és színek” jelennek meg hírlapi írásaiban ebben az időszakban?

„Délután átmegyek a Boulevard St. Germainen, az Üdvohadseregnek a háza előtt, egyszerre látom, hogy egy úr megáll előttem, leveszi a cvikkerét, a hasát fogja és úgy nevet. Megfordulok, én is szeretnék nevetni. Vagy százötven ember masíroz az úttest közepén, kedélyes tempóban. Százötven kövér ember. Elöl ment egy, ez volt a legkövérebb, aztán hatos sorokban a többi kövér. Kérem a nevető urat, egy cingár, pápaszemes hivatalnokot:

– Kik ezek?

– Ezek a százkilósok klubjának tagjai. (...) Az elnök, aki elöl ment, borzasztóan kövér volt. Nevetett és fújt a kövér arcával, lehetett vagy százhusz kiló. Mögötte mentek az alelnök, a pénztáros és a felügyelőbizottság tagjai, ezek is voltak vagy száztizenöt kilósok. Aztán jöttek a rendes tagok, jól megtermett százkilósok, többnyire gallér nélkül a nagy tavaszi hőségben, lehettek vagy százan. A legutolsó sorban hat éhenkórász ment, egészen soványak voltak, csak úgy lézengtek a többi mellett, nem hiszem, hogy ezek többet nyomtak kilencvenöt kilónál, talán éppen csak megütötték a százat. Azt hiszem, ezek csak levelező tagok voltak. Most már mindenki csak velük törődött, az emberek leugráltak a járdáról, és nevetve masíroztak velük. (...) A rue de Rennes felől nagy robajjal egy óriási teherautó kanyarodott a menet felé. Mikor a sofőr meglátta őket, ijedten félreugrott az óriási autóval. Menekült, félt, hogy elgázolják.”⁷²

Párizs, melyet egy nagy erdőhöz is hasonlított, amennyire táplálék és táptalaj a művész számára, annyira kitaláltság az ember számára. „A franciák, az igaziak, felfogadták az idegent és utálták. Ez az érzés mély volt, emberi és őszinte. Utálták az idegent, mert féltették barbár szokásaiktól a francia hagyományt, életformát, nyelvet, kultúrát, mert szükségük volt reá, mert a francia népesedési statisztika siralmas, mert kellett az idegen munkás, eladó, felügyelő. Csak az idegen szellemiség nem kellett”⁷³ – írja évtizednyi távolságban ezekről az évekről. Párizs téma és ihletforrás, ugyanakkor a számkivettség és otthontalanság élményét adja Márainak. Mindaz, amit a franciák kizárólag önmagukat igenlő „szektarianizmusaként” él meg

70 Egy polgár vallomásai. Bp. 1935. 43.

71 Egy polgár vallomásai. Bp. 1934. 200–201.

72 A százkilósok klubja. = Az Újság, 1925. máj. 1. 98. sz. 6.

73 A métèque odébbáll. = PH, 1938. máj. 8. 103. sz. 7.

a húszas években és a harmincas évek elején, a világ befogadó kitaszítottságává lesz. A szellemi szongás és eseménydús élet, mely a francia fővárost jellemzi, írásainak, különösen publicisztikájának termékeny lehetőséget jelentettek. Ehhez társul még az, mellyel sokszor élt ezen évek alatt: ha kedve tartja (és lehetőségei megengedik). Olaszországba vagy Londonba kirándul, egyfajta élménygyűjtő, felfedező utakra. Erről az időszakról így ír Simányi Tibornak 1984. szeptember 16-án született levelében: „...akkortájt volt egy Ford T-kocsim (abban az időben inkább különtség volt, mint közlekedési eszköz), azzal jártuk a Riviérát. Az út legtöbbször Monte-Carlóban végződött, ahol elvesztettem maradék kevés pénzem, és aztán aggályosan kellett számolni a benzinkészlettel a visszaúton. A francia szellem, ízlés, irodalom tiszteletében nevelkedtem, és megbecsülésem a francia szellemi színvonalat illetően vén koromban sem változott; de meg kell mondanom, a francia emberséggel soha nem tudtam szinkronizálni, és talán soha, sehol nem éreztem magam olyan idegennek, mint az években, mikor Párizsban éltünk.”⁷⁴

„Írni Párizsról valami rút család egy nagyszerű kedvessel szemben, akivel eltöltöd a napot s az éjszakát, hogy az egyedüllét egy ellopott órájában följegyezd mámore szavait, sikolyait... Az irodalmár megbukik a város előtt; az ember lélegezni kezd. A világ örök, nagy élménye ő, fekete, sárga és fehér népek csodálatos Mekkája, ahol mindenki kényeztetett vendég. Nehéz beszélni róla, valami önző szemérem tiltja, hogy feltakard csodálatos teste titkait. És mégis: más, mint a legenda róla; másabb, csodálatosabb, egyszerűbb, tökéletesebb. Párizs egy nyárspolgári város.”⁷⁵

Számos helyet fedez fel, és kötödni kezd törzshellyé váló kávéházakhoz, kiskocsmákhoz. Ilyen színes és kultikus hely volt pl. a Dôme kávéház, mely jelentős „magyar forgalmat” bonyolított, a kialakult törzsasztalok mellett itt sakkozott pl. Tihanyi Lajos Károlyi Mihállyal. Mindent meghallgat és megnéz.⁷⁶ Így jut el 1925-ben a spiritiszták világkongresszusára, ahol nem csupán a kiállítást tekinti meg és előadásokat hallgat, hanem készít egy interjút Conan Doyle-lal, Sherlock Holmes „atyjával”⁷⁷, de egy évvel korábban nyomon kíséri az olimpia eseményeinek alakulását is⁷⁸, vagy éppen meglátogatja Succit, az éhezőművészt, aki ráunva a koplalásra és begyűjtve a mutatóványaért járó összeget, abbahagyta az éhezést és a városból is elutazott.⁷⁹

Publicisztikájában megjelennek kora fontosabb történelmi személyiségei vagy (színtől függetlenül) a diktatúra természetének feltárása is.⁸⁰ Lányi Gyula grafológiai tanulmánya találóan vázolja fel az 1928-ban hazatért író portréját: „A legmagasabb műveltséggel bír: minden irányban tökéletes ismeretekkel rendelkezik. (...) Közvetlen keresetlenséggel juttatja kifejezésre gondolatait, így is nagy műveltsége biztosítja számára a legjobb stílust. A magyar nyelv klasszikus mestere.”⁸¹

74 Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése 1969–1989. Bp. 2003. 193.

75 Párizsi napló I. A város. = Kassai Napló, 1923. szept. 24. 216. sz. 9.

76 A Kassai Napló egyetlen külső munkatársának sem jelent meg annyi cikke, mint Márainak 1925-ig.

77 Ujság, 1925. szept. 15. 53. sz. 5–6.

78 Pl. Pillanatfelvételek az olimpiásról. I. = Az Ujság, 1924. jún. 3. 107. sz. 9.

79 Succit, a híres éhező. = Ujság, 1925. jan. 3. 2. sz. 6.

80 Mindez később múltba fordulás, értékszemléletéből következően nosztalgia és értékörzés lesz egyszerre; publicisztikája Pesti Hírlappal fémjelezhető időszaka, Kosztolányi helyén és követőjeként pedig az addiginál is letisztultabb, csiszoltabb nyelvezettel válik az életmű helyenként más jellegű, hangsúlyú és stílusú részévé.

81 Lányi Gyula grafológiai tanulmányai. Ki kicsoda? = Ujság, 1930. aug. 10. 181. sz. 16. A fentieket természetesen napi szerkesztőségi kapcsolat alapján is lejegyezhetette a szerző. Az elemzés érdekessége (személyes élmény vagy grafológiai elemzés alapján?), amit Márai egyéniségéről ír, s amelyet valószínűleg meglehetősen kevesen tapasztalhattak meg ebben a formában: „Nagyon sok emberrel

Nem csak előny lesz számára az a széles látókör, amit ezen évek alatt elsajátít és a légkör, amit magába szív. Írásai ablakot nyitottak a nagyvilágra olvasói számára, de egyes kritikussai hazatérése után néhány évvel már kifejezetten negatívumként említik berlini és párizsi éveit. „Szakadatlanul a párizsi újságíró éveket emlegetni s minden dologgal szemben türelmetlen izgalomban lenni azon az alapon: – én Párizsban voltam, ott másképp van ez; ez itt és így balkáni dolog – higgye el: nem előkelő és nem természetes.”⁸² Ha az író cikkeinek tónusát ítélve tartalmaz is igazságot a megállapítás, mégis egyoldalú, hiszen hazaköltözése előtt ír a művészet fővárosáról is nem éppen hízelgő hangú cikket. Ilyen pl. az amerikai reklám-szellemiségnek magát megadó Párizs rajza⁸³, vagy néhány évvel később *Egy utca elzúllik*⁸⁴ című publicisztikája: „A Champs Élysées volt Párizs: a diadalmas, a gazdag, a megközelíthetetlen. (...) Úgy zúllott el, hónapok alatt, mint egy mondén nő, akit kidob gazdag barátja. Ez a gazdag barát a külföld volt. A Champs Élysées ma egészen kicsiben dolgozik. Az óriási üvegfalak mögött, ahol nemrég az amerikai luxuskocsikat árulták, most nem árulnak semmit. Az egyik ilyen helyiségben egyfrankos vásári játékot játszanak, miniatűr autók versenyeznek gombnyomásra, aki ötször nyer, kap egy hamutálcát.”

Lényegében e külföldön töltött (különösen a párizsi) évek termésének kiváló gyűjteménye első publicisztikai kötete. Az igényesség, a megformáltság, a nyomorában is részvételtjes humorral ábrázolt ember bemutatása jellemzi *Műsoron kívül*⁸⁵ címen, 1931-ben kötetbe gyűjtött írásait, az *Újságban* azonos című rovatából kiválogatott tárcáit.⁸⁶ Így nyilatkozott Párizsban a megjelenésre váró kötetről: „Tíz év alatt megjelent hírlapcikkeimből válogattunk ki valami ötvenet. Kedves lesz nekem ez a könyv, mert végiglátom benne fiatalkorom minden relációját.”⁸⁷

A kötetben az író szemüvegén keresztül megismert világ rendkívül változatos: embereket, az élet rejtett és feltárt titkait kutatja, iróniával, együttérzéssel, kíváncsisággal és nem kevés morbiditással. Témává teszi a halált okozó kezeket, felfedezi a sajátjával való hasonlóságot (*A gyilkos kezei*), az emlékek árján utazik, amikor felidézi lipcsei újságírói tanulmányainak komikus kalandját (*Akadémia*) vagy a *Kihalt temető* sírjai között előképét adja néhány évvel későbbi regénye legfontosabb múltbeli szereplőinek, s a bulvárhírekre éhes újságíró mutatkozik meg benne a düsseldorfi rém kapcsán lejegyzett gondolatokban (*A kéjgyilkos portréjához*). Csak e kötet írásait fellapozva is egy minden témát spiritualizáló, emlékekben és játékoságban alkotó író portréja bontakozik ki. Említett *Kihalt temető* című írásában sziporkázó, a morbiditásig szellemes hangot üt meg, mely egy ötleteiben, alkotói ereje teljében lévő íróat mutat: „Nem is kétséges, hogy az örökkévalóság egy párás melegre fűtött üvegház, ahol a lelkek legkönnyebb ruhájukban járhatnak, a meghülés veszélye nélkül. Nincs is halottam itt, csak potyázók. Halotti a csend. Sehol egy lélek, ez már a halál. Ezeknek a halottaknak nincsen semmi jövőjük, aki itt fekszik, az el van temetve. Más, ha valaki besodródik egy jól menő, friss, nagyüzemi temetőbe, ahol minden pillanatban észrevehetik idegenek, bámulhatják nevét, irigylhetik sírkövét, esetleg idegen kezek kegyelettel virágot szórnak a sírra, ami tudvalevően a

érintkezik, akiknek nagy része nemcsak érdekből keresi a vele való érintkezést, hanem szeretetre méltó egyéniségének varázsa vonzza őket.”

82 Tamás László: *Levél egy díszkeresztényhez*. = Magyar Kultúra, 1934. febr. 15. 4. sz. 165.

83 *Amerika Párizs felett*. = Újság, 1928. febr. 26. 47. sz. 5–6.

84 Újság, 1933. szept. 6. 202. sz. 4.

85 *Műsoron kívül*. Bp. 1931. Pantheon. 263 p.

86 Az évek során kétszáznál több írása jelent meg e rovatban.

87 Prágai Magyar Hírlap, 1931. ápr. 5. 79. sz. 21.

halottak legnagyobb öröme. Itt persze várhat a halott, az utolsó ítélet napjáig. Várhat, amíg fekete lesz, amíg por és hamu lesz, itt várhat a harsonára, ha közben meg nem siketül.”⁸⁸

Komlós Aladár kötetkritikája a még „szlovenszkói” időkből ismert Máraiból indul ki, és kellemes meglepetésének ad hangot: „...a legtöbb cikk már új Márait is mutat. Egy jókedvű Márait. Az egykori felhők eloszoltak, a »zendülő« megérett s most játszik. Azelőtt a kerítésen kívülről nézte az embereket, vicsorgatta rájuk a fogát s nem akart közjük állni, lassan mégis hozzájuk került, maga sem vette észre, hogyan. Most már csak csipkedi őket s enyhe, barátságos utálattal enyeleg velők. Azelőtt a teremtés koronájának érezte magát, akinek jussa van hozzá, hogy tiszta és teljes életet éljen, most beéri vele, ha el-elmulat a világ fölött.”⁸⁹ A csipkelődés később is megmarad, s kétségtelenül a színvonal is, de az említett jókedv nem túl sokáig tart.

Külön vizsgálat tárgyává lehetne tenni publicisztikája poétikai kérdéseit, ugyanis előszeretettel ír átmeneti műfajú cikkeket. Maga is alkalmazza műveire a tárcanovella megjelölést (*Medvetánc*), a prózai epigrammát (*A négy évszak, Ég és föld*). Napilapban megjelent írásai sokszor egyesítik magukban a tárca, a glossza, a kroki stb. jellegzetességeit, mert ez adja tolla alá a legmegfelelőbb kifejezési formát, ebben tud szellemesen könnyed és egzisztenciálisan fajsúlyos lenni – olvasóit pedig elvarázsolni „az olvasólenyűgözés maximumával”, ahogyan Fábry Zoltán fogalmazott.⁹⁰ Néha megelégszik azzal is, hogy csak egy jellemvonást vagy helyzetet mutat be merész asszociációkkal, emelkedetten, vagy éppen részvétellel telve. Mintha csak megfogadta volna Acsádi Ignác szellemes mondását, kihasználta mindazt az adottságot, ami a műfaj lehetőségeiben rejtett: „A modern tárca egy nagy szalon, melyben minden nap más valaki viszi a szót, melyben a komoly tudós, a kérlelhetetlen kritikus, a könnyed causeur⁹¹ és a kedélyes humorista találkoznak egymással.”⁹² S idézzük még Speidl Károlyt ugyanerről: „A tárca? Egy napi halhatatlanság.”⁹³

A nagy elődök nyomába lépve a kritika is hamar elismeri a publicista Márai erényeit, miközben bírálja is őt: „...tartja azt a színvonalat, amit Ignotus, Kosztolányi és mások a magyar újságírásban jelentettek. Egy művelt fej és érzékeny idegű költő élményeit építi bele cikkeibe. Nemzedékének egyik legbravúrosabb stilsztája. Stílusa az, amivel máris hatott: ez a hanyagnak látszó, de tökéletes eleganciájú, a mondatokat lazán mellérendelő, rendkívül megolajozott stílus, amelyben a gúnyos és fölényes kijelentések közül néha meglepetésszerűen csap ki egy-egy mélyről jövő, forró és ritka fényű mondat” – írja róla Komlós Aladár első gyűjteményes publicisztikai kötete, a *Műsoron kívül* kapcsán.⁹⁴

Újságírói aranykora: az Ujság (1924/1928–1936)

„Az utolsó esztendőök zavaros eseményeinek legélesebb szemű krónikása Márai Sándor. A háború utáni kor viharában fejtetőre állított emberiség életéből halássza ki biztos kézzel, megvesztegethetetlenül tiszta ítélettel az ember és társadalom ezernyi apró bűneinek, botlásainak legjellemzőbbjeit.”⁹⁵ Ilyennek látta az újságíró Márait a korabeli kritika; ekkor már nemcsak olvasott

88 *Műsoron kívül*. Bp. 1931. 222–223.

89 Komlós Aladár: *Műsoron kívül. Márai Sándor regénye*. = Nyugat, 1931. jún. 16. 12. sz. 831.

90 Fábry Zoltán: *Író és osztályharc*. = Korparancs. Bratislava. 1969. 84–85.

91 *causeur* (fr.): jó társalgó

92 Idézi Lovrich Gizella: *A tárca a magyar irodalomban*. Bp. 1937. 4.

93 Lovrich i. h.

94 Komlós Aladár, i. m. 832.

95 D. L. [Dormándi László]: *Hogy született a Képeskönyv?* = *Literatura*, 1932. jan. 333.

publicistának számít, de valódi írói életformát is él: „Szerzetesi életet élek a magam módja szerint. Pontos napirendem van. Minden reggel van 3 órám, amikor olvasok. Mindent elolvasok. Minden reggel van időm, hogy írjak. Könyvet. Ilyenkor nem vagyok újságíró. [...] Ha megalázó módon kell pénzt keresnem, akkor munkaképtelen vagyok. Ezért nem írok színházaknak. [...] Nem az eseményt írtam meg, hanem azt, amit bennem mindenkor kiváltott.”⁹⁶

Az érett publicistáról írja Ligeti Ernő: „Márai kitűnő megfigyelő, azaz észrevesz olyan halk részleteket, füle felfog olyan fél és negyedhangokat, amelyek más íróknak elkerülnek a figyelmét. Lehet viszont, hogy – szándékosan vagy szándékolatlanul – figyelmen kívül hagy olyan tüneteket, amelyeket más írók legelső sorban tartanak lényegesnek. Márainak látása azonban minden más írótól különbözik és mi ezzel tisztában vagyunk írásai legelső sorainál, amelybe beleolvasunk. Különleges légkör, különleges világ, különleges emberek...”⁹⁷

Külföldről való hazatérése szükségszerű: magyar író akar lenni teljes egészében. Bálint Jenő visszatekintő kérdésére („Miket írt?”) ezt feleli 1933-ban: „Aktualitásokat. Caillaux beszélt, erről írtam. Ötven sort. Lindbergh megjött, erről is írtam. Sohasem riportot. Nem az eseményt írtam meg, hanem azt, amit bennem mindenkor kiváltott. Ezt vakon csináltam. Egy napon kezdtem öntudatosan írni. Ettől a perctől kezdve nem bírtam a német sajtóban egyetlen írást sem elhelyezni. Ekkor kezdtem magyarul írni. Rájöttem arra, hogy másképp, mint az anyanyelvén, író nem írhat... Ezért jöttem haza.”⁹⁸

Legtermékenyebb írói korszaka a 30-as évekre esik. Ekkorra tárcaíróként karakteres egyéni látásmód és életábrázolás, az ironia panaceaszerű alkalmazása és a magyar nyelv mesteri fokú használata jellemzi. Lapjában számtalan műfajban csillogtatja meg érzékenységét, tudását, és nem különösebben válogat a megírt témák között sem: hajlékony stílusa és aktualizáló mondanivalója bármit ad tolla alá, hihetetlen felkészültségről és érettségről ad tanúbizonyságot.

E tengernyi publicisztika⁹⁹ Márai többféle arcát mutatja. „Minél kurtábbra fogja mondanivalóit, annál zseniálisabb. Egy lírai ötlet gyors fölvilágítása indítja meg benne az alkotás villanys áramát, és mire a második újsághasáb végére ért, az áramkör már be is zárul. Impresszionista, akinek gyorsan, azonmód, a perc hevében kell dolgoznia, olyan író, aki »az újságírás lázában« dolgozik. Márai legkiválóbb műfaja valóban az a naponként jelentkező újságcikk, amelyben az életnek egy piciny és jelentéktelen tünetét forgatja meg minden oldalról, fotomontázsszerűen, a képek huszonnégy pillanatnyi fölvételeiben, egy hajlékony hegedűjáték minden fekvésében.”¹⁰⁰ E sokféle arc közül villantunk fel néhányat, mindössze érzékeltetni akarván az említett sokszínűséget. Elsőként az ironizáló, álfreudista író portréját, aki szinte csevegő stílusban oktatja olvasóit.

„Az iszákos európai ember elcsodálkozva kérdi, hogyan lehetséges, hogy a gazdag, polgárainak magas életstandardot juttató puritánhírű, s nem utolsósorban szárazba tett Amerikának ilyen megdöbbentően magas a bűnözési statisztikája? Eddig csak azt hallottuk, hogy az alkohol ronszol és bűnbe visz. Tegyük fel, hogy ez igaz; de Amerika, mióta nem iszik alkoholt, pontosan még egyszer olyan szorgalmasan bűnözik, mint mikor nap nap mellett leszopta magát. (...) Az ember beleszomjazik, ha elgondolja és után érzi azt a szomjúságot, amely tagadhatatlanul kínozza a prohibíció első idejében az amerikai polgárt – én akkoriban Berlinben bámulgattam ezt a szomjúságot, a prohibíció első hónapjait követő időben – bámultam és csodálkoztam, ahogy a jenkik Hamburgból

96 Bálint Jenő: *Márai Sándor*. = A Reggel, 1933. máj. 29. 22. sz. 12.

97 Ligeti Ernő: *Márai Sándor*. = Pásztortűz, 1938. febr., 2. sz. 86.

98 Bálint Jenő i. m.

99 Az *Újságban* évek során 1650 cikke jelent meg...

100 Ligeti Ernő i. m. 87.

már részegen érkeztek meg, s részek maradtak Hamburgig, mikor megint hajóra szálltak. (...) ...emlékszem egy George nevű emberre a Montparnasse-on, aki meseíró volt Észak-Amerikában, s három évig nem tudott Párizsból hazautazni, mert nem akadt közben egyetlen józan napja, már a reggelinél berúgott s csendesén ivott tovább, míg ágyba nem feküdt. (...) Senki nem iszik magáért az italért (...) hanem tudat alatt keres orvosságot egy sérülésre, amely valahol, valamikor, esetleg nagyon régen, igen gyakran már gyermekkorában érte lényét és egzisztenciáját. (...) ...egy amerikai illusztrált újságban láttam Mrs. Maude Wilson arcképét, aki baltával apróra vagdosta annak a vendéglőnek a berendezését, ahol férjének, Mr. Wilsonnak titokban alkoholt adtak. A városi előjáróság ezért a hóstettért nyilvánosan virágkosarat nyújtott át a prohibíció amazonjának. A fényképen ott állanak mind: Mrs. Maude Wilson, egy pápaszemes rézkígyó, aki mellett Mr. Wilsonnak feltétlenül reá kellett kapnia az alkoholra... (...) Mikor ezt a képet láttam, rögtön elöntött a méreg, kárörvendve szaladtam a legközelebbi kocsmába, s bosszúból éhomra megittam egy egész liter bort, mert nekem is vannak sérüléseim.¹⁰¹

1929-ben indítja el Kaczér Vilmos *A Toll* című, 1938-ig megjelenő irodalmi-közéleti folyóiratot, mely urbánus-liberális szellemben, és sokszor radikális hangnemű cikkekben fejtette ki véleményét. Máraival együtt munkatársa volt Karinthy, Kosztolányi, József Attila, és legalább annyira a *Nyugat* mellett, mint annak ellenében működött. Írónk itt megjelent írásai szinte csak vitázó hangneműek, legyen szó az írástudókról¹⁰², a Baumgarten-díjról¹⁰³, vagy éppen a hatalmas port kavaráó Ady-vitáról, melyet a lapban Kosztolányi indított el vitáirátával (az Ady személye körül kialakult kultusz mellett annak versírói tehetségét is kétségbe vont!), s amelyhez Márai utóbbi véleménye mellett (túlságosan erősen) érvelve kapcsolódott. „Személye nem izgatott, lénye visszásságai nem ingereltek, számomra Ady soha nem volt más, mint nyolc kötet vers. Számomra Ady nem »Ady« volt, hanem »csak« költészet, — versek, papírra nyomtatva, könyvbe fűzve, melyek minden külső segítség nélkül állanak és buknak, s nem voltam kritikusa, pályatársa, »csak« olvasója. (...) Kosztolányi Dezső cikkét elsőrangú kritikai írásműnek tartom, és mindenben egyetértek vele.”¹⁰⁴ E lapban olvasható írásai jól példázzák az itthon helyét kereső, és azt részben megtaláló publicista helyzetét: a vitatkozó, ironikus és cinikus hangvételű, mindenről véleményt alkotó szerzőt, aki akkor sem hallgat, ha ezt megtehetné. Úgy érzi, mindenhez köze van, minden érinti őt, és ezekhez releváns módon tud hozzászólni. Ha összegyűjtenénk e lapban megjelent írásait, antológiája lehetne az író 1936-ig tartó *Újság*-korszakának, a vitatkozó, szellemes és tekintélyeket nem tisztelő szerzőjének.

Időnként nagyon kemény kritikát vált ki egy-egy írása, különösen bűnesetekkel foglalkozó cikkei. Ezek közül említjük *Déneske* című írását.¹⁰⁵ Ebben az anyját meggyilkoló diák kapcsán elmélkedik: Zemplén Géza műgyetemi tanár első feleségét ölte meg a kamasz fiú. Mit ír a tárgyaláson jelenlévő Márai a tragédia kapcsán? „A fiú zökkenők nélkül ad elő, felkészülten, dadogás nélkül, mint a jó diák a vizsgán. Ez Déneske nagy vizsgája. Anyagyilkosságból felel, tiszta egyesre. (...) Mikor ez általános, utolsó szavak után, rövid időre elhagyja Déneske a termet, csaknem hálásan nézünk a tizenöt éves anyagyilkosra, mert a reménynek valamilyen szikráját csillogtatta meg előttünk e sűrű homályban: azt, hogy – az ő véleménye szerint is, mégis – érdemes élni. (...) De miért is ne ölte volna meg a »dögöt«? Az anyát becéztek így a műgyetemi tanár otthonában, amelynek küszöbét Déneske tizenhárom éves korában lépte át

101 *Erkölc és prohibíció.* = *Újság*, 1929. máj. 1. 98. sz. 7.

102 pl. *Ad vocem ember.* = *A Toll*, 1929. jún. 2. 7. sz. 23–25.

103 *A Toll*, 1930. jan. 24. 40. sz. 4–7.

104 *Az olvasó nevében.* = *A Toll*, 1929. júl. 28. 15. sz. 7., 8.

105 *Újság*, 1933. dec. 17. 286. sz. 5.

először. Ebédközi, kedélyes diskurzusokban ez az anya neve, így beszél róla mindenki, a műegyetemi tanár is: »Anyád, a dög.« [A bíró] Amit így összekapar a sötétből, az ennyi: Az anya elmebeteg volt, túl a beszámíthatóság határán. A fiú végrehajtotta az ítéletet a »dög«-ön. Az egyetemi tanár apa ezen a rettenetes vizsgán megbukott. Nem tudok rá példát, hogy egy »magyar úriember« elvált feleségét fia előtt rendszeresen »dög«-nek nevezze; akár megcsalta az asszony, akár nem csalta meg. A bíró, hivatalból és kinjában, kénytelen lesz ítélni. De kinek van itt kedve még ítélni?»¹⁰⁶

Márai moralizáló hangneme nem váltott ki osztatlan sikert. Gaál Gábor szerint Márai, a finom úr „unja ezeket a tragédiákat (...) Megszokta, hogy az embereket egyre-másra verik agyon. (...) Egy magyar író ír így, sőt egy kitűnően író magyar író.” S még hozzáteszi: „Ezek a kivételes esetek, amikor a sajtónak nem lehet becsvágya se részletesen, se alaposan informálnak lenni.”¹⁰⁷ Márai sem a bulvár újságíró kéjérzetével ír a tragédiáról, ő sem az intimitásokat is feltáró tárgyalás információi miatt, hanem erkölcsi szempontból véli ítékezés tekintetében reménytelennek az ügyet és szereplőit. Évekkel később szellemesen fogalmazza meg kíváncsi magát önmagával és újságíró társaival, a komolyan vehető újságírással szemben: „Minden, amit kérünk, egy kis méltóság, tárgyilagosság, tartózkodás. Égető szükségünk van rá. A vérbeli újságírást talán mégsem az jellemzi, hogy csöpög a vértől.”¹⁰⁸

Írásai (és bizonyos megszorításokkal személyisége is) prófétai jelleget hordoznak, mely (újságcikkeiben legalábbis) inkább egy intuitív-intellektuális alkátú, tehetséges és (alkata, tartása és tartózkodása miatt furcsa ezt leírni) empatikus író meglátásai. Erre példák sorát találhatjuk: cikkeihez mérve évekkel később válik látható valósággá a Szovjetunió diktatórikus szerepe a „kis népek” életében, az Európai Egyesült Államok létrejötte, vagy személyes életében a halállal, s különösen az öngyilkossággal kapcsolatban leírt sorai, melyek önbeteljesítővé váltak. Évtizedekkel később kísértetiesen idézi a való élet *Az öngyilkos* című írásai sorait¹⁰⁹, melyben morbid pontossággal írja le az önpusztításra készülő ember belső lelkiállapotát. A több mint fél évszázaddal korábbi sorok saját életében, illetve halálában is kulcsszerepet kaptak: „...fejem, az az én rizikóm, a fegyver csövét, rézsútosan fölfelé irányítva be kell illesztenem a szájuüregbe, úgy, hogy a pisztoly nyílása a szápadlást érintse, a golyó azonnal átüti ezt a szápadlást, az orrcsont mögött felszalad az agyvelőbe, a két szem között üget, mindenfelé roncsol, egy centiméteres sikátort vág magának agyamban, s ha marad elég ereje még, befejezésül átüti a koponyafalat. Mindez visszavonhatatlan, egyszeri. S mindez velem történik, szápadlásommal, orrommal, agyvelőmmel, legénebb énemmel, s minden konzekvenciával. Nem lehet utána bágyadt mosollyal lábadozni a fehér ágyban, nem lehet vitatkozni, hogy kinek volt igaza. Aki szájba lövi magát, az meghal. Aki mellbe lövi magát, az legjobb esetben szeretne meghalni.”

Profetikus vonása kapcsán említjük még az életmű második felét döntően meghatározó jegyet, az emigrációt. *Emigránsok* című, 1932-ben született cikke¹¹⁰ saját, későbbi sorsának tökéletes leírását adja: „Elmegy a kávéházba – minden emigráns elmegy naponta egyszer a kávéházba –, s a lapokban érdektelen, idegen híreket olvas, mert az emigráció krízisében szenvedőnek minden érdektelen, ami nem a közvetlen otthonra vonatkozik; (...) a valóságban mindez nem érdekli, s a krízis csak akkor enyhül egy pillanatra, ha a Temps-ben kétsoros hírre

106 Az író nyilván azért is helyezkedik erre az álláspontra, mert ott ült a tárgyaláson, ahol hallhatta a megcsalt férj nem túl emelkedett kifakadását: „Az állatok között nincs ilyen aljas dög...” (Ujság, 1933. dec. 16. 285. sz. 3.)

107 Gaál Gábor: *Íráskészség és lelkiismeret*. = Korunk, 1934. febr., 2. sz. 162.

108 *Músonon kívül*. = Ujság, 1936. márc. 19. 66. sz. 5.

109 *Músonon kívül*. Bp. 1931. 62.

110 Ujság, 1932. júl. 6. 148. sz. 4.

bukkan az emigráns, mely számot ad valamilyen eseményről szülővárosában, hogy bedűlt egy ház, vagy elsikkasztottak kétszázezret egy bankban, vagy felállítottak egy új szobrot odahaza.”

Cikkei páratlan nyelvi kultúráról és szellemi igényességről tesznek tanúbizonyságot: aforisztikus mondatai és verdiktjei, finomra csiszolt és képszerű megfogalmazásai élménnyé teszik az egyébként gyorsan avuló műfajú írásokat azzal az ígérettel, hogy a „csoda” naponta megismételhető. E sziporkázó, helyenként túl könnyednek ítélt Márai-zsurnalisztika kapcsán írja Cs. Szabó László 1933. november 6-án keltezett, Gál Istvánnak írott levelében, hogy *„Márait féltem egy kicsit, utóbbi időben úgy látszik, Nádas Sándor, s a Pesti Futár lett az eszménye”*.¹¹¹

Az állóképszerű bemutatás mellett az élőkép, az ellesett pillanat ihlete, az elszalaszthatatlan titok rögzítése is jellemzi őt. Az élményzsákmányolás a kor színvonalas újságírójának, de Márainak mindenképpen alaptulajdonsága volt: *„Arról azonban szentül meg voltunk győződve, ami ma is igazság s igazság is marad a világ végeztéig, hogy a jó lap nem a szerkesztőségben készül s nem hivatalos órák (hát ez milyen csodabogár?!) alatt. Megverte a Teremtő azt az újságot, amely hivatalos órák betartását követeli az újságírótól, amely négy fal közé kívánja szorítani az újságírókat. Ha munkájának természete odaköti a szerkesztőség asztalához, ott marad, de ha nem, akkor az övé a világ. Igazi szabadság, kimondom nyíltan, fegyelmetelenség az újságíró éltető eleme.”*¹¹²

Cikkeit időnként kötetbe gyűjti, ezek sorában újabb darab a *Bolhapiac*.¹¹³ Szenvedélyesen érdekli az ember, mint személyiség, portré, alkat és önarckép. Utóbbi többnyire ironikus, az olvasóra és önmagára is kacsintó. Gondoljunk csak a *Ronda nő, kalapban* e két mondatára: *„Mikor pillantása arcomon pihent, könnyű csodálkozást vettem észre szemében, mintha megütődne, milyen emberfelettien ronda vagyok. Aztán – diszkréten – elfordította fejét.”*¹¹⁴ A panoptikum különösen alkalmas az ember bemutatására, tanulmányozására, ennek példája e kötetből *Az ember* című írás. A válogatás életképei is panoptikumszerűek, s ezzel az író egyik kedves témáját indítja el.¹¹⁵ De előkerül már a korábbiakban is (a londoni panoptikumban elkészült az írók terme¹¹⁶, és a későbbiekben is *A négy évszak*, az *Ég és föld* miniportréiban, az 1942-es ilyen című írásban (Petőfi, Villon, Arany, Kosztolányi, Shakespeare alakját felvillantva¹¹⁷) vagy az *Ihlet és nemzedék* kiválasztott személyeinek bemutatásában.

Barabás Gyula azt írja a kötetről: *„...ezekben az írásokban is nem az a lényeg, amiről szól, hanem amit mögötte érez az ember. Márai úgy mutatja, érzékelteti mindezt, ahogyan most, különösen nálunk, ilyen bátran, ilyen egyszerűen és ilyen egyénien nemes veretű művészettel csak ő tudja.”*¹¹⁸

Túllép a zsurnaliszta jól értesültségen, előnyben részesíti az egyedi hangnemű, ironikus részvétet és együtt gondolkodást. A hétköznapiakban a tragédiák mellett az élet humoros oldalát is szereti bemutatni: *„Nem akarom az urak kedvét elrontani, csak szerényen figyelmeztetem őket, hogy a nőkkel ezen a tavaszon baj van. Általában baj van a nőkkel, tekintet*

111 Cs. Szabó László és Gál István levelezése 1933–1982. Bp. 2012. Argumentum. 21.

112 Herbolty Ferenc: *Harminkét esztendő*. Visszaemlékezések. Košice–Kassa. 1923. 25.

113 *Bolhapiac*. Bp. 1934. Pantheon. 271 p.

114 *Bolhapiac*. Bp. 1934. 43.

115 Ennek jellegzetességeit tárgyalja e kötet kapcsán: Tóth Csilla: *A szöveg mint tárgy*. = Forrás, 2011. jan. 1. sz. 94–107.

116 *Panoptikum*. = Újság, 1928. aug. 2. 174. sz. 6.

117 Budapesti Szemle, 1942. febr. 105–114.

118 Nszava, 1934. dec. 16. 283. sz. 20. p.

nélkül az évszakokra; de elég futó pillantást vetni a napi anyagra, s a felületes szemlélő is kénytelen elismerni az idei tavasz veszélyességét. Kis, de illatos csokor a napi anyagból: előkelő társadalmi állású úr fiatal hölgy látogatását fogadja magánlakásában, nyájasan elbeszélget a fiatal hölgygel az új színdarabokról, a prosperitásról, a természet és a zene nemesítő hatásáról, s amiről általában az ember hölgylátogatókkal magánlakásában diskurálni szokott: a házigazda átmegy egy pillanatra a szomszéd szobába, s mire visszatér, hölgylátogatója kiugrott az ablakon, s összezúzott, meztelen testtel hever a járdán... Bocsássanak meg, de ilyen tapintatlanságra igazán csak nő képes. Soha nem hallottam még, hogy előkelő úr meztelenül kiugrott volna egy hölgy lakásának ablakán. Ha valaki vendégségben van, tartsa be a formákat, először is ne vetkőzzön le idegen helyen meztelenre – a derült időjárás nem mentség –, de ha szeszélyből, önfeledtségből le is vetkőzik, semmi esetre se ugorjon ki az ablakon. A férfiak és nők társas érintkezése bizonyos megegyezésekre épült fel, s e megegyezések összegének neve a civilizáció. Ha elő is fordul néha, szóróányosan, hogy egy hölgy levetkőzik egy idegen úr lakásán – tavaly nyáron hallottam ilyen esetet –, megengedhetetlen és felháborító, ha ilyen állapotban kiugrál az ablakon. Rendes nő nem jár fel idegen urak lakására, illetve és pontosabban, talán feljár néha, de nem ugrál.”¹¹⁹

Márai nem mindig kérdésekre akar felelni cikkeivel, jóllehet a nevelő-tanító szándékú publicisztika nem áll tőle távol, mégis inkább arra akarja rábírn olvasóit, hogy kérdezzenek, mert a kérdező ember kutató ember is, aki hiszi, hogy létezik a kérdésre válasz, s az ebből fakadó „nyugtalanság” az élet egyik legfontosabb mozgatója, lényegében a fejlődés záloga.¹²⁰ A kérdésfeltevés „kényszerét” szolgálja a Márai-publicisztika ironizáló hangvétele is, hiszen annak hol távolító, hol ellentétet felhasználó eszköztára kiválóan alkalmas erre: a kinevethető jelenség mindig közelebb is kerül az emberhez, mert saját arcvonásait felismerve benne önmagára lát, ami persze újabb kérdésfeltevéshez vezet.

Mintegy az Újság-korszak lezárásaként jelent meg 1936-ban a *Kabala*, jó néhány évig utolsó publicisztikai gyűjteménye.¹²¹ Az Ólomöntésben a mulandóságról ír szinte költői nyelven, s összeköti a vágyak elmúlásával, negatív irányú átalakulásával, közönségszebbé válásával: „Régebben dupla fedelű aranyórát kívántak az emberek, ezerholdas birtokot, s a tetejébe jó egészséget nyolcvan évig, százezer forintot, kedves és tehetséges unokákat s közéleti tisztaságokat, amelyekért remuneráció is jár. Abrándjaink ma negatívak. Ne mondják fel állásunkat, ne csökkentsék fizetésünket... [...] Lefelé licitálunk. Nincs képzelőerőnk többé. [...] A világ asztala terítve van; nem a készlet fogyott el, csak vágyaink satnyultak.”¹²²

A kötet másik írásában így oktat ki egy kezdő író: „Őn csak úgy leírja, nagyszabásúan, hogy »gyilkos«, vagy »kártérítési igény«, vagy »Marekné«, s azt hiszi, mindez következmények nélkül marad? Kérem, dobja el irtózo tollát, mint az éles kést, amely az avatott kézben gyógyít, de a gyakorlatlan kezdő csak gyilkolni tud vele. Írja le büntetésből, százszor egymásután a huszonnégy betűt, a hozzátartozó változatokkal, s talán megismeri természetüket. Ne kezdje ön rögtön ott, hogy »Józi bejött a szobába és gúnyosan felkacagott«. Kezdje az abc-nél, alázatosan, mint a középkorban a kódexíró barátok. Nézze meg az ember!”¹²³ E kötete az egyik legjobb példa arra, hogy az ironia szó eredeti jelentésének megfelelően (színelte szerénykedés, tudatlanságot színelő kérdeztetés) a vérbeli újságíró Márai ebben a „tartományban” érzi leginkább otthon magát, s ezekben a „huszonnégy órás írásokban” is képes írói erényei mellett ere-

119 Óvás. = Újság, 1934. ápr. 12. 81. sz. 4.

120 Az író által sokat szidott „tömegember” ezért nem lehet számára sohasem szalonképes, mert megelégszik a készen kapott válaszokkal – már ha egyáltalán kérdez valamit.

121 Kabala. Bp. 1936. Révai. 285 p.

122 Kabala. 63–64.

123 Levél a kezdőhöz. = Kabala. Bp. 1936. 82.

detit, szellemeset és tanulságosat felmutatni, miközben folyamatosan játszik szöveggel, témával és az olvasóval egyaránt. E játékoság része az is, hogy különböző jelentéstartományokat ötvöz, meglepő asszociációkat keltve az olvasóban.

Mindez élményt, izgalmat, élvezetet jelent számára, ezért írja publicista vallomásként is értékelhető írásában: „Szeretem ezt az idegállapotot, szeretem a pillanatot, mikor úgy érzem, meg tudtam ragadni a múlt időből valamit. Szenvedély ez, s mint minden szenvedély, ösztönös odaadást követel híveitől és megszállottjaitól. Az újságírónak nincsenek »műhelytitkai«. Közismert tény, hogy mindegyik szegény, s valamennyinek, állandóan, nikotinmérgezése van. Az olvasó nem tudja, hogy egy-egy kis cikk inkubációs ideje néha több hónap; átfutja a lapban a sorokat, mosolyog vagy bosszankodik, s aztán elhajítja az újságpéldányt.”¹²⁴

A politikai gondolkodásmódú elemzők kifejezetten rossz szemmel nézik Márai ténykedését az *Ujságnál*, s ami viszont szinte hitelesíti ténykedését, az a mindkét oldalról érkező elégedetlenkedés személyével és írásaival kapcsolatban. Mindenkitől való kívülről-látása fölényes tónust ad írásainak, s ez a tévedhetetlenség merevségével ruhazza őt fel, azt a látszatot keltve, hogy a szerző mindenkitől különböző, mindenki felett álló igazsággal bír. Különös, de ezt az érzetet erősíti választékos, könnyed és szellemes stílusa is, mely bírálói számára mindig nehezebbé tette e cikkek negatív megítélését. (A pozitívabb megállapításokat tartalmazó kritikák az említettekén kívül általában az ember személyiségét kutató-elemző, empátikus írókat dicsérik, aki humanista magatartásával közelebb visz az egymással való megértőbb hozzáálláshoz, mert az emberi mivolt mindannyiunk közös sorsa.)

Megállapításai hol prófétaiak, hol ítéletszerűek, melyeket kétségtelenül, sokszor csak a szellemesség menti éles szemű bírái előtt. Jobboldalról jellegzetes megnyilvánulása a már idézett Tamás László indulatos cikke.¹²⁵ Tamás általánosságban bírálja őt („...higgye el: nincs könnyebb dolog, mint mindennel szemben olyan nézőpontot találni, amelyből az lebecsülhető.”¹²⁶), de a cikk irányzatosságát tekintve ezután következik a „lényeg.” A *Nyugatban* folytatásokban közölt műrészletek (*Egy polgár vallomásai*) kapcsán írja a következőket: „Most még csak annál a szlovenszói városnál tart a rajz, ahonnan Ön való; még nem érkezett el azokhoz a csatornákhöz, amelyek Önt – berlini, párizsi és keleti út után – idemosták a magyar sajtó legtöményebben zsidó orgánumához, amelynek sűrítetten és penetránsan faji jellegzetességeit annyira átvette, hogy ebben a pillanatban Ön a legnagyobb aktivitással való kisugárzója.”¹²⁷

Az *Ujság*-korszak idején sokszor éri őt a „magyartalan”, a „filoszemita” vád, pedig élete során talán sohasem volt kétséges magyar író, értelmiségi, ember stb. volta. Rá is jellemző, amit egyik kedvenc írójáról írt 1925-ben: „*Krúdy az a »nemzeti író«, aki talán soha le nem írta ezt a két szót: »magyar vagyok« – az ő írásainak magyarsága olyan természetes, néma és magától értetődő, ahogy egy darab föld mindenki szemében föld, és semmi mással össze nem téveszthető. És mik teremtek három évtized alatt ezen a csöndes földön!*”¹²⁸

Ugyanakkor a másik oldalról Csömöri József is „helyre teszi” a publicista Márait; úgy gondolja (Ambrus Zoltán évtizedekkel korábbi véleményéhez hasonlóan), hogy az író és a publicista szemben áll egymással, mert az előző alkotóként nem mer, de nem is tud hazudni, utóbbi viszont kiszolgáltatott a közönségnek, a gazdasági érdekeltségeknek, és nem utolsósorban a lap betilthatóságának. Véleménye meglehetősen negatív az újságíró

124 *Ujságot írni*. 7.

125 Tamás László, i. m.

126 Tamás László, i. m. 164.

127 Tamás László, i. m. 165.

128 *Krúdy*. = *Ujság*, 1925. dec. 12. 128. sz. 9.

Máraival kapcsolatban: „...amíg Márai, a költő, mindenképpen értékes és számba veendő egyéniség, addig Márai Sándor, a publicista, a polgárság egyik fajtájának kifejezője, annak a fajtájának, amely mazochista, amely szenvedéseket éppen azért el is viseli, s noha tudja, hogy halálra van ítélve, mégis ragaszkodik a maga fikcióihoz, a maga paradoxon világához. Mazochista-rabszolgai hajlamai teszik képessé arra is, hogy a mindenkori hatalmat, a mindenkori tekintélyt – ha itt-ott gúnyosan és a gyenge emberek fölényével kritizálja is, de azért – kiszolgálja.”¹²⁹

6. Viták keresztútjében – a klasszicizálódott újságíró (Pesti Hírlap, 1936–1944)

1936 decemberében elhagyja addigi lapját, az *Ujságot* és átül a *Pesti Hírlap* szerkesztőségébe. „A *Pesti Hírlap* megtisztelt azzal, hogy új életre keltette, és gondjaimra bízta ezt a híres, negyedszázad előtt divatos rovatot: töltsen meg, ha tudom, korszerű tartalommal. A feladat lelkesítő. Lámpalázzal és elfogódottan kezdek hozzá” – írja első Vasárnapi krónikájában, *A témakör* című cikkében.¹³⁰ A lapváltás „előkanonizációjának” tekinthető, hogy az *Ujság*ba írt egyik utolsó cikkében az elhunyt Kosztolányi portréját idézi fel, akinek helyét hamarosan elfoglalja az új szerkesztőségben. „Vannak emberek, gondolom – behajtom a lapot –, akik a halál pillanatában csakugyan meghalnak. S van néhány, nagyon ritka és becses ember, aki csakugyan él és hat tovább. Ez az ő titkuk, életben és halálban.”¹³¹ Az ő gondolkodásmódjának, nyelv-művészetének és hagyományának folytatására is vállalkozik az új lapnál. E cikk tehát a tisztelgés, a megidézés mellett tudatos „átkötés” is, melyben saját helyét és szerepkörét „tisztázza” a művészet eszközeivel.

A fentebb említett „megtiszteltetés” szó egyébként helyén való, hiszen Márai új orgánumának példányszáma mintegy hetven-nyolcvanezer körül mozgott, szemben az *Ujság* harmincezer példányszámával. S megtiszteltetés a *Vasárnapi krónika* rovat is, hiszen Molnár Ferenc is e cím alatt jegyezte számtalan, remekbe szabott tárcáját. Márai stílusában, fordulataiban, hírlapi cikkei megformálásában ekkorra egyébként sok hasonlóságot mondhat magáénak Molnáréval. Például utóbbi *Öngyilkosság* című írásához¹³² teljesen hasonló felépítésűek a Márai-tárcák is. Az említett cikk szerkezete (kiindulás egy hétköznapi esetből, a téma ironizáló távolítása, kitágítása, saját tapasztalatainak önironikus színezetű számbavétele, tudományos eredmények, filozofáló gondolatok beleszövése a témába, végül meglepő következtetés) a legtöbb Márai-cikk vázát is adják. Az »*Öngyilkosság*« sorait hasonló megfogalmazásban írónknál is megtalálhatjuk. Az öngyilkosság elleni iroda molnári elemzése, a bal, az ügyetlenebb kéz helyének meghatározása („...a testrészek között olyan pozíciót foglal el, mint a zsidó a német hadseregben. Katona ő is, de előmenetelre nem számíthat”) vagy a modern öngyilkos jellemzése (nem megöli, hanem megöleti magát, ő csak a sínre hajtja a fejét, a véres munka a vonatra marad) könnyed, ironizáló, mondanivalójában mégis maradandót nyújtani akaró szándéka és megvalósítása „klasszikus” mintái, előképei Márai publicisztikájának. (Nem beszélve ez esetben a szuiciditás, a kassai polgár életművét végigkísérő konkrét témájáról, mely kérdést Molnár úgy állítja be, hogy „az öngyilkosság az egyetlen természetes halál, mert csak ebben van meg a testi elmúlással egyidejűleg az élet elmúlásába való belenyugvás is.”) További

129 Csömöri József: *A három testőr*. = Szocializmus, 1935. ápr., 4. sz. 185.

130 *Pesti Hírlap*, 1936. dec. 6. 280. sz. 5.

131 *Műsoron kívül*. = *Ujság*, 1936. nov. 26. 271. sz. 5.

132 Molnár Ferenc: *Ma, tegnap, tegnapelőtt*. Bp. 1911. 98–106.

párhuzamként említhetjük e rovat elé a közös témákat, a múltban értéket keresés és felfedezés szándékát, a polgári életvitel kérdéseinek ironikus-szatirikus szemléletét, az ötletgazdagságot, a választekós stílust stb.

Márai döntését illetően azonban a helyzet nem ennyire egyszerű: elhatározása nagy visszhangot váltott ki, egy kétpólusú (baloldal-jobboldal) országban gondolkodva a kassai polgár (mai kifejezéssel élve) „jobboldali fordulatot vett”, lépését legtöbbször csak politikai síkon, ilyen irányú változásként is értelmezték. Ezért jelent meg Méliusz József cikke – nem egyedüli példaként – Márai jobbra tolódásáról a *Magyar Nap* című lapban.¹³³ Ebben a következőket írja: „Az újfajta, kormányozható írói lelkiösmeret (sic!) a liberális humanizmus kolumnáiról – ide is a magyar októberből érkezett – a Pesti Hírlap hasábjaira vándorolt át. Pontosabban »tért meg«, hiszen az egykori szlovenszói gyermekkor »gelassen«¹³⁴ polgári szülői háza mihez sem feküldhetett közelebb, mint a Pesti Hírlap szellemi környékéhez. (...) újabb publicisztikájában elárulja a harcot, amit tehetségével és szabadsághoz szokott modorával, gondolatárításával vívnia kell, hogy becsületesen megszolgálja a nagyobb karéj kenyeret.” Rónai Mihály András 1979-ben napvilágot látott írásában ezt írja, meglehetősen indulatosan: „Hát elfeledtem volna, hogy a Nobel-díjas Ossietzky koncentrációs táborba hurcolása már hét-nyolc éve mily higgadt gondolatokat váltott ki belőle (utolsó ott megjelent cikkében) az Újság hasábjain? (melyekről ezen a trambulínon lendült át mindjárt a Pesti Hírlap honfibusabban liberális pultja mögé, megadni egyéniségének a konzervatív-nacionalista író nemes veretét, mert már ideje).”¹³⁵

Rónai, aki az íróat kizárólag egyoldalúan, helyenként gyűlölködő stílusban kritizálta, utóbbi, a publicista Márait illető vádjában nem vette észre – vagy nem tudott róla? –, hogy Márai az *Újságban* 1936-ban két cikket írt a Nobel-békedíjas Carl von Ossietzky-ről, s egyikben megírja Knut Hamsun norvég íróat, mert nem írta alá az Oldenburgban raboskodó író szabadon bocsátását követelő kérvényt.¹³⁶ S miközben Hamsunt tiszteli néhány művéért (az *Éhség*-et sodró erejű prózáért, a *Pán*-t lírai-balladai világáért), tetteivel nem ért egyet: „Mit akar Ossietzky? – kérdi a világhírű norvég költő. – Miért nem menekült el idejében?... Mert nem akart elmenekülni. Remélte, hogy az egész világ protestál majd érdekében.” S kijelenti, hogy ő, a maga részéről, nem hajlandó segíteni az Ossietzky kiszabadítását szorgalmazó mozgalmakat, nem írja alá a tiltakozást, s nem támogatja Ossietzky jelölését a Nobel-díjra. (...) Nem, ez a „nyílt levél” nem a „Pán” édes fuvolahangja. Mi egy másik Knut Hamsunra emlékezzünk. Most ismertük volna meg az igazit? Kár.”¹³⁷

A másik cikk dátuma azt sugallja, hogy Rónai vádjai megfogalmazásakor a Nobel-békedíjat egy év késéssel, 1936 novemberében átvevő Ossietzky kapcsán írt cikke gondol. Ebben Márai (közvetlenül lapváltása előtt!) azt írja a német újságíróról, hogy „...el kell ismerni, hogy Ossietzky »pacifizmusá«-ban van valami tébolyodott. Egy német, aki azt kívánja, hogy hazája az állig felfegyverzett Európában fegyvertelen maradjon, nem lehet teljesen épeszű. Ha Ossietzky pacifista elveit például Oroszországban hirdeti, már régen agyonlőtték volna. Hogy

133 1937. márc. 10. 58. sz. 3.

134 *gelassen* (ném.) – derűs

135 Rónai Mihály András: *Magyar toll*. Bp. 2003. 332.

136 *Újság*, 1936. nov. 25. 270. sz. 5.

137 Többek között ez a probléma az emlékekkel és emlékezőkkel: a személyes viszonyulás pozitív vagy negatív irányban torzíthatja a valóságot, a múltat, s az utókor elemzői számára meglehetősen nehéz a tényleges történések kibontása. Az idézett Rónai Mihály András még együtt szerepel Máraival az „1939” című antológiában, melynek bevezetőjét és egyik írását is Márai jegyzi, később Rónai – személyes okokból – engesztelhetetlen ellenséégévé válik a kassai polgárnak. Ezen akadályok ellenére sem mondhatunk le ezekről a forrásokról, de feltétlenül hasznos ismerni az egyes visszaemlékezők, szemtanúk személyes indítatásait is.

*él, s kiszabadulhat, nem bók a nációk, de nem mentség Ossietzky számára sem. Örülünk, hogy kiszabadult, de nem fogunk csodálkozni, ha mélyen hallgat a jövőben.*¹³⁸ Máraiból tehát nem a friss Nobel-békedíjas koncentrációs táborba hurcolása vált ki vitatható gondolatokat, hanem egy intenzív fegyverkezés kellős közepén lévő európai újságíró pacifizmusának létjogosultságával vitatkozik; e kétféle megnyilvánulást mossa össze Rónai.

Márai „átülését” illetően erdélyi lapok egyenesen az író fasizálódásáról beszélnek, és egyfajta (Márai által bizonyára szívesen vállalt) szegyenpadba ültetik – André Gide és Miguel de Unamuno mellé. Hatvany Lajos Lengyel Menyhértnek írott levelében ezt jegyzi le 1937. augusztus 11-én: „Márai, mióta jobboldalista lett, beszüntette a velem való érintkezést, alig köszönt, mire bejött az utcámba, mert rossz könyvet írt. Beteg szívemmel retteneteset találtam írni ellene, régi működése talaján, az Újság-ba. Jellemző, hogy csak a Virradat nevű náci lap védte meg. Attól tartok, hogy ez a tehetséges ember teljesen elvesztette magát. Herczeg Ferenc utóda akar lenni, s Revíziós Liga elnöke, erre a szerepre, sajnos éppen nem való.”¹³⁹

De miért hagyta ott korábbi lapját az író? Biztosan ösztönzőbb díjazást kapott a nagyobb hagyományokkal rendelkező orgánumnál, mely egyúttal közvetlenebb szócsőve volt a hivatalos politikának, mint az *Újság*.¹⁴⁰ Valóságos legendák szövődtek az író itteni fizetése köré. Egy elterjedt anekdota szerint azzal a feltétellel vállalta a *Pesti Hírlaphoz* való átülését, ha többet fizetnek neki, mint Herczeg Ferencnek, és így kaphatott 1001 pengőt, 1 pengővel többet a kor írófejedelménél. (Ez az összeg egy gyári munkás körülbelül háromhavi bérének felelt meg.) Ezzel szemben az *Előre* című lap¹⁴¹ ennél is horribilisabb összegről, havi 2500 pengőről tud, és a lapváltást ennek, valamint Kosztolányi Dezső megüresedő helyének betöltésével magyarázza.¹⁴² Az *Előre* Márai váltását illetően azt is tudni véli, hogy „A jövőben Légrádyék ismét rátérnek a néhány esztendővel ezelőtt beszüntetett könyvkiadásra. Az első szerzőjük, aki ezentúl Légrády-kiadásban jelenik meg, Márai Sándor lesz.”¹⁴³ Mindez nem volt ilyen egyszerű, hiszen az író stabil szerződés kötötte a Révai Kiadóhoz. Ugyanakkor a jövedelem biztosan nem elhanyagolható szempont az író döntésében, hiszen rendszeresen utazik, autója van, a legolvasottabb írók egyike, s a jövedelem a hivatalos kimutatás szerint is alapvető része a „jól menő írósnak”: az 1943-ban közölt adatok szerint előző évi adó utáni jövedelme ötvenezer pengőnél is több...¹⁴⁴

Az sem kizárt, hogy az *Újság* elhagyása – frissen kötött egyházi házasságához hasonlóan – egyféle védekezés is volt a terjedő és egyre bizonyosabban Magyarországot is érintő náci eszmékkel szemben, a „túlélés záloga”. Talán ezzel is feleségét próbálta menteni tudniillik a zsidó tulajdonban lévő liberális orgánumtól a konzervatív, biztosabb hátteret és nagyobb védeltséget nyújtó *Pesti Hírlaphoz* ment át, ugyanakkor nem az *Új Rend*hez

138 Músonon kívül. = *Újság*, 1936. nov. 25. 270. sz. 5.

139 Hatvany Lajos levelei. Bp. 1985. 375–376.

140 A német csapatok 1944-es bevonulásakor korábbi lapját több más orgánumhoz hasonlóan betiltják, új lapja az év végéig, december 16-ig továbbra is megjelenhetett. Előrelátó döntését az események rövidesen igazolják, hiszen a sajtókamara megalakulásával, a regisztrált újságírók köré kerüléssel és a zsidók lapokban való „szabályozott” részvételi arányával gyakorlatilag megszűnik a liberális sajtó és sajtószemlélet. 1919 után rendeleti úton korlátozott volt a sajtó, de a cenzúra 1939-es, és egy évvel későbbi szigorított bevezetése egészen más jellegű újságírást tesz lehetővé, mint korábbi, publicisztikájának az *Újság*gal fémjelzett korszaka.

141 1936. dec. 13. 50. sz. 8.

142 Az *Újságnál* Márai „helyére” egyébként Karinthy Frigyeset szerződtették, aki viszont meglehetősen rövid ideig végezheti munkáját, 1938-ban elhunyt.

143 *Előre* i. h.

144 A legnagyobb jövedelmek. Bp. 1943. 90.

vagy a *Szocializmus*hoz. Vagy véletlen lenne, hogy katolikus egyházi esküvőjüket, melynek során Lolát megkeresztelik, 1936 novemberében tartják, ő pedig december 6-án jegyzi első cikkét új lapjában? Nem egymást erősítő események ezek? Varannai Aurél¹⁴⁵ a liberális múlt elárulását, a hivatalos elismeréshez való utat és az üldözés elleni védelmet látja Márai tette mögött.¹⁴⁶ Ugyanitt azt is megjegyzi Varannai, hogy Lolának elmondta, férje „*azt a rajongó olvasókört, amely valósággal bálványozta, elveszíti.*” Kétségtelen: cikkei hangneme részben megváltozik, de nem az erkölcsi alapállást, hanem protestálását, vitatkozását, és annak erejét, és nem utolsósorban stílusát illetően. (Ehhez társul az is, hogy első újságírói korszaka olvasói a századfordulás szabadelvű, polgári értékeket vallók-keresők közül kerülnek ki.) Összességében 1936-os lapváltását a legtöbben csak politikai lépésnek látják, és ezt igazoltnak tudják be az *Ujság* és a *Pesti Hírlap* cikkei közötti, hangnembeli különbségekkel. Kétségtelen: az *Ujság* időszakának hangvétele némileg eltér a későbbi, *Pesti Hírlaphoz* köthető, s leginkább a „hivatalos Magyarország” hangjával azonosított időszaktól. Előbbi harcosabb, vitatkozóbb, a „hír szent, a vélemény szabad” gondolatának jegyében született írásokat jelent, utóbbi mérsékeltebb hangú, a humanizmus csendesebb, visszahúzóódóbb formáját valósítja meg. Mindez nem politikai pálfordulás (bár vannak önmagához való következetlenségei és a politikai nomenklatúrához túlságosan közel merészkedő cikkei is!), hanem írói hangnem- és hangsúlyváltozás eredménye, a stílusában „klasszicizálódó” alkotó, s nem kevéssé (a *Pesti Hírlap* időkazárára gondolva) a formálódó újabb háború árnyékában, majd súlya alatt bekövetkező események okozta változások lecsapódása életművében.

Az is tény, hogy 1936 után hivatalos állami elismerések sorát fogadja el (tagja lesz a Kisfaludy Társaságnak, levelező tagja az MTA-nak, elnyeri a Vojnits-díjat, a Kőrössy Flóra-jutalmat stb.) ezen évek alatt. Ilyeneket korábban nem érdemelt ki(?), de legalábbis nem fogadott el, igaz, nem is írt Horthy személyét éltető cikkeket sem.¹⁴⁷ Ezen időszakban nem jegyez közös nyilatkozatokat sem, pontosabban mindössze az *Együttes vallomást* írja alá 1943-ban, utóbb ezt is megbánja, míg korábban számos jegyzéket, röpiratot szignózott másokkal összefogva. Magatartása öntudatosabb, realisabb és (politikailag) ellenzékibb a „befogadottság” előtti, leginkább az *Ujság* nevével fényjelezhető korszakban, mely a harmincas évek második felére visszafogottabb, visszahúzóódóbb, „magányosabbá” és kevesebb ellenzékiiséget mutatóvá lesz. Korábbi írásai frissebb hangúak, közelebb érzi magához az élet apró és nagyobb csodáit, érdekességeit és botrányait. A *Pesti Hírlap* időszakában jóval többször fordul a múlt felé, egyre erősebben érződik művein a dekadencia, de ezt nem lehet függetlennek tekinteni történelmi ideje, az ő életét is meghatározó eseményektől és klasszicizálódó stílusától sem.

A polemizálók tehát politikai „irányváltást” láttak e lépésében, és hangnemváltozást emlegettek. Ez a megállapítás igaz és meglehetősen is egyben, hiszen egyrészt ugyanazokat az értékeket vallotta a *Pesti Hírlap*nál is, és ha kellett, 1936 decembere után is szövé tette az általa visszásnak tartott jelenségeket. Ezért írta meg (az *Ujság*ban megjelent Hitler-ellenes írások „mintájára”) például *A német négyes* című tárcáját¹⁴⁸, mely jól mutatja, hogy erkölcsi szemlélete nem változott, tartalmilag új lapjánál is hasonlóképpen

145 Varannai Aurél (1900–1989) író, műfordító, publicista, az *Ujságnál* kollégák Máraival.

146 Varannai Aurél: *Toll és bilincs*. Bp. 1989. 223.

147 Éppen ezért érdekes, hogy a „hivatalosabb” Márainak *Jób* című írását betiltják. Biztosan több ilyen cikke volt, lentebb majd idézzük *Franciák* című, szintén hallgatásra ítélt írását, illetve valószínű, hogy a most teljes szöveggel közölt *Cselédek* is ezért kellett fiókban maradjon.

148 *Pesti Hírlap*, 1937. jan. 10. 7. sz. 5.

gondolkodik. Ugyancsak ilyen szellemiségű *A csekk* című cikke¹⁴⁹, melyet többször említ úgy, mint a nyilasok ellene irányuló támadásának kiváltóját.

Mégsem jelenti ez azt, hogy ne okozhatna meglepetést őt bíráló olvasóinak egy-egy írásával. Ilyen meglepő színfolt *Kültelek* című cikke¹⁵⁰, mely egy peremkerületben lévő színház munkásoknak szóló előadásáról tőle szokatlan hangnemben ír, és pozitív erőt látat a dolgozó tömegekben: „Nem igaz, hogy a munkás, a paraszt nem »érett« a magas, az igazi művészetre. Legalább olyan érett, mint a középosztály, mely a Belváros színházaiban és mozijaiban »igényekkel« jelentkezik; igen, mindinkább hiszem, hogy éppen ez a középosztály csodálatosan szelídítette igényeit, s már-már alig képes arra az erőfeszítésre, a katarziszra, mely föltétele a művészi alkotás sikerének. (...) Ez a közönség igényesebb, mint hiszik azok, akik általában nevelik és vezetik, akik szórakoztatják vagy művelik. (...) Utoljára London külvárosaiban láttam proletár-tömegeket a színházban. Shakespeare-t játszották nekik, a »Hamlet«-et, zsúfolt ház mellett, mely lelkesen tapsolt Hamlet monológjának, áhitattal figyelte Ofélia sorsát, éppen olyan áhitattal, mint Erzsébet idejében, a Globe Színházban, s ugyanaz a tömeg: székkálló legények, munkások, csaposok. A tömeg igénye örök és időtlen. Elsorvad az a kultúra, mely nem merit ebből az igényből, s mesterségesen, mintegy dísztereken mutogatja csak csúcsteljesítményeit.”

Tehát e korszakban, lapváltása után is ír a róla kialakított, általános képet megkérdőjelező írásokat; itt a kultúra munkások nélküli elképzelhetetlen voltát vázolja, néhány évvel később, leginkább Naplójában, már csak tömeget lát bennük – igaz, a középosztályt is inkább kárhóztatja, mint dicséri. Hangneme nem is lehet olyan könnyed, mint korábban, hiszen a változó világgal együtt saját életformája is mássá lesz (pl. az „életető” utazás lehetősége 1939-ben eltűnik életéből). A változás a huszonnégy órás műfaj témái lecserélődésének ugyanúgy betudható, mint az író belső változásainak. A megváltozott idők új témákat követelnek, és erre reagál az ember is saját életfordulóival: olyan lépéseket tesz, melyek nem feltétlenül következnek az eddigiekből. „Mikor az ember élete és pályája új fordulójához ér, egyszerre néz a múltba és a jövőbe. A jövőt nem ismerem. De a múlt e pillanatban, mikor először szólalok meg e rovatban, különös erővel lobban fel számomra. Az emlékekben van valami lidérces. Gyöngye, imbolygó fényüket követem; talán eligazítanak a jelenben. (...) A témakör megváltozott. Ezek a cikkek oly könnyű és természetes lélegzetvétellel pihentek, ahogy a gyermek lélegzik álmában, a szülői ház biztos fedele alatt. (...) Ma, sokkal szerényebb eszközökkel, beéri azzal is, hogy az idő forgószeleiben elsodort tüneményeket jellemezni és helyükre tenni iparkodik. A témakör parancsol, nem az író. Nem könnyű ma írni, és nem könnyű olvasni. A téma nehéz? Nem, a lélek nehéz.”¹⁵¹ A múlt visszahozhatatlan, minden mássá lett, az író és az irány felett sem múlhat el nyom nélkül a jelen és a bizonytalan, nem sok jót sejtető jövő. A gazdasági válság alatt és árnyékában több, a stílusának megfelelő alkalmat és témát talál; *A szegények iskolája* stílusában, fajsúlyos témája melletti könnyedségében, 1940-ben például már nem születhetett volna meg.

Papír és irodalom című, 1940-ben megjelent írása az író szerepe felől értelmezi sajtó és publicista viszonyát: „...a tárcarovat vagy a cikkrovat adott az írónak népszerűséget, terjesztette nevét, hírét. Az írók sokat kaptak a magyar sajtótól, igaz, hogy mindent, amit kaptak, bőségesen vissza is fizették: megteremtették a szerencsés, egyedül való, tehetséges és magyar újságírást, mely mindig kissé irodalom is volt, megteremtették azt az irodalmat, mely sajátosan vegyült a napilap időszerű anyagával. Ezért fejlődhetett a magyar sajtó oly kivételes szintre, mint kevés kis nemzet sajtója Európában. (...) Az írók nagy többsége egyszerűen nem tud megélni, ha nem

149 PH, 1940. jún. 23. 141. sz. 5–6.

150 Pesti Hírlap, 1937. dec. 19. 288. sz. 5.

151 A témakör. i. h.

dolgozhat napilapba: ez a valóság, a kérdés gyakorlati oldala, s ezen sürgősen segíteni kell. Másik, eszmei része a kérdésnek, hogy az egész magyar irodalom, tehát a nemzet szellemi egysége szenved meg ezt a törést, ezt a néma szakadást. Az irodalom egy nemzet életében nem lehet papírkérdés, a nemzet életének egyik valóságos feltétele ez. A magyar író nem nélkülözheti a napilapok dobogóját. Válságos időkben sok mindent megvonhat magától a nemzet, s nem vallja kárát, de a szellemi termelés korlátozása veszedelmesebb minden nélkülözésnél.”¹⁵²

Nem valószínű, hogy Márai „dicsőítő cikkei” ideológiai indíttatásból születtek volna, néhány mégis az ekkor elvárt hősi kultusz jegyében fogant, legyen szó Horthy Miklós, fia, Horthy István alakjáról, vagy az 1940-es észak-erdélyi magyar bevonulásról. Azért is érdemes röviden szemlélni ezekből, mert valóságosabb képet adnak írójukról, és felhívják a figyelmet a Máraival kapcsolatos periférikus, mégsem elhanyagolható, ugyanakkor kevésbé ismert tényekre.¹⁵³

Ezen írások között elsősorban a Horthy Miklóst éltető lelkes cikkeit kell említeni. A Felvidéket, Kassát visszafoglaló Horthy éljenzése még magyarázható a trianoni seb gyógyulásával, az ekkor, szülővárosa hazakerülése miatt lelkes Márai magatartásával. „Tizenegy felé távoli, nem szűnő, egyre erősödő morajlás jelzi, hogy a kormányzó megérkezett, és csapatai élén, szürkésfehér lován halad már a város felé. Az emelvény alatt állók, a küldöttségek előtt, s közvetlen közelből szemlélhetem, mikor Horthy Miklós kormányzó leszáll lováról és fogadja Imrédy miniszterelnök tisztelgését. A kormányzó, mint mindig hivatalos és ünnepélyes alkalmakkor, tengerészi díszegyenruháját viseli; az arca komoly és nyugodt, csak pillantásában, éles sugarú, tiszta, határozott nézésében van valamilyen fátyolos köd, a meghatottság köde. E pillanatban Kassa népe, az ünneplők és a névtelen közönség, nem tud betelni a kormányzó nevének éltetésével. Ez a „Horthy! Horthy!” nem egyszerű üdvözlés; ez a pillanat, amikor egy nép üdvözli szabadítóját, s utoljára így talán csak Rákóczi Ferencet üdvözölte Kassa és Felső-Magyarország népe az utcákon.”¹⁵⁴

E lelkesedés rövid idő múlva alábbhagy, éppen ezért meglepő, hogy csaknem egy évvel későbbi *Ünnepi beszéd* című írása¹⁵⁵ már a korabeli Horthy-kultuszba teljesen beleillő sorokat tartalmaz: „A Kormányzó, kezében a kézirattal, nyugodt és tiszta pillantásával végigné a tömeget. Aztán, határozott és erős hangon, olvasni kezd. Szavait közvetíti a rádió; a kupolacsarnok kitarúl e pillanatokban, az egész nemzet itt van most az államfő körül, hallgatja szavait, s mikor, a kormányzói szótart egy különösen jelentős fordulatainál, kirobban az egyetértés rivalgása, mintha csakugyan a nemzet nagy családjának ünnepe volna ez a nap. Szereplők, rendszerek változnak, de a nemzet megy tovább: ez az érzés tölt el mindenkit, aki a Kormányzó szavait hallgatja.”¹⁵⁶

E propagandisztikus írások kétségtelenül megfelelnek a „hivatalos Magyarország” ekkori elvárásainak. Ullein-Reviczky Antal, a sajtó egyszemélyű irányítója 1942. november 18-án így összegzi a lapok alapfeladatait: a közösségi érzés, a hazafiság, a nemzet iránti szeretet erősítése, mert „nagy adag hitre, önbizalomra és nemzeti öntudatra van szükség.”¹⁵⁷

152 Pesti Hírlap, 1940. jan. 10. 6. sz. 5.

153 Nem utolsósorban azért is, mert ezek alapján látják sokan igazoltnak az íróval szemben a „jobbaldalista” vádat.

154 Pl. Horthy Miklós felszabadította Kassát. = PH, 1938. nov. 12. 257. sz. 1–2.

155 Pesti Hírlap, 1939. jún. 15. 134. sz. 5.

156 Ez a hangnem folytatódik a néhány nappal későbbi, *A háttér* című cikkében is: Pesti Hírlap, 1939. jún. 18. 137. sz. 5.

157 Idézi Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Bp. 2011. 224.

Miközben úgy érezzük, a politikát és politikai szférát súroló cikkeivel túllépett Márai azon a körön, mely elzárkózással, autonóm különállással megfelelően védte személyiségét, maga is deklarálja, hogy az író dolga nem lehet más, mint írásaival véleményt mondani, mert más módon nem szólalhat meg, az újságírók pedig vétenek, ha közéleti-politikai szereplésre buzdítják az írókat.¹⁵⁸ E nagy vitát kiváltó véleményét sokan kommentálták (pl. Szabó Lőrinc, Vaszary Gábor, Szabó Dezső, Harsányi Zsolt)¹⁵⁹, de mint a fentebbiekkel illusztráltuk, ekkorra ő maga is túllépett ezen a bűvös körön.¹⁶⁰

1943-tól erősen megritkulnak lapjában cikkei, ezek egy részét (1942 második felétől) már Caliban álnéven írja, egyre több az emlékező jellegű írás (elsősorban az *Új Időkben*, melyben szinte önálló sorozatot szentel ifjúkora legfontosabb városainak, valamennyi itteni írása az emlékezés, a nosztalgia jegyében fogant). A német csapatok bevonulása után az ország (ideiglenes) felszabadulásáig mindössze 19 cikke, elbeszélése jelent meg – annyi, mint amennyit korábban tíz-tizenkét nap alatt jegyzett.

A háború után emigrációjáig más okból, de ismét alig ír cikkeket. Ez azt is jelenti, hogy 1944-ig gyakorlatilag véget ér a korábbi értelemben vett publicista Márai tevékenysége, ezt követően történelmi (német, majd szovjet megszállás) és személyes (emigráció) okok miatt válik szórványossá, majd lehetetlenné számára az újságba írás. Ezért is nő meg a *Napló* szerepe idehaza, majd az emigrációban még inkább. Befelé forduló, a naplójának és a naplójában élő író lesz elsősorban, a közönségtől nem, de a közélettől teljesen elfordul. Néha fürdőbe, kiskocsmába jár, de ezek is csak egy elmúlt, gazdagabb élet maradék romjai már. A háború bevégezte mindazt, ami már egyébként is elpusztult: „Mit sajnállok Budán? Lakásomból? Semmit. Ez az életforma megérett a pusztulásra; mindenben, ami történt, egyfajta törvény telt be.”¹⁶¹

A Krisztinavárosban járva-elve írja prózába öntött verses vallomását, mely – gondolatilag – *Verses Könyve* részének tekinthető: „A romok, a Vár, a Krisztinaváros, a Tabán és a Vízivárak romjai, ezek a repkénnyel leborított, halott műemlékek és otthonok, minden alszik, mélyen, elvarázsoltnak, a halál komor bűvöletében. Sokáig nézem ezt a különös varázslatot, s először gyászolom. Életem egy része feszít e temetőben; talán a legjobb része.”¹⁶² Mindezek ellenére 1945-ben még nem látja reménytelennek az országot, és benne az írók helyzetét, ugyanakkor megfogalmaz néhány, rövid idő múlva nagyon is időszerű gondolatot a kialakuló „új renddel” kapcsolatban. „A jobboldal leszerepelt Magyarországon. De mit várhatunk a baloldaltól?” – mondta Mikó utcai háza romjainál Varannai Aurélnak.¹⁶³

A kialakult légkörben 1945–1948 között kis számban jelennek meg cikkei, s ezek sem hordozzák már azt a feszültséget, izgalmat, ami addig lázban tartotta olvasóit. Igaz ez témáira (gyakorlatilag kizárólag a háború utáni állapotok adják azokat, illetve a *Medvetánc* egyes írásait közlik tőle), és a mennyiségre is (alig egy tucat valódi publicisztikáról van szó). *Írástudó* című írása jól jelzi: ezek a cikkek átmenetek műfajban (legalább annyira esszéisztikusak, mint tárcajellegűek) és témában egyaránt. Nem tud nem a háború alatti időszakról, magatartásról írni, s azt mérlegre tenni, mi lesz ezután. „Meglepő módon az

158 *Állás és hivatás*. = Pesti Hírlap, 1941. aug. 17. 187. sz. 5.

159 Film Színház Irodalom, 1941. szept. 5–11. 36. sz. 19.

160 S akkor még nem szóltunk néhány magas rangú személyhez (pl. Szombathelyi Ferenc, Hardy Kálmán) fűződő, jónak nevezhető kapcsolatáról.

161 *Budai séta*. = Budapest, 1945. dec. 15. 3. sz. 96–97.

162 A Teljes Napló 1945. Bp. 2006. 308.

163 Varannai, i. m. 224.

írástudó személye a közönséget néha csaknem jobban érdekli, mint az, amit ír. E tüneményt nehéz magyarázni. Aztán vannak írástudók, akik életükben személytelenek, s csak haláluk után kezdenek élni. Ezek a költők s azok a próféták, akik olyan prózát írnak, mintha verselnének. Az írástudók többsége gyűlöli ezt a fajtát. Néha egymást ölik meg az írástudók, méregbe mártott gyilokkal vagy körmonfont elismerés oldalába mártott töltőtollal. De az írástudók általában meglehetősen szívósak. Legtöbbször magas kort érnek el, s érelmeszesedésben halnak meg, általános székeszszenben.”¹⁶⁴

A függetlenség elvesztésének veszedelme idővel egyre valószínűsőbb lesz. A „szabadulás” évében a választások kapcsán még csak megmosolyogni való rigmusok jelzik az új idöket: „Ha a Kommunista Párt győz, A magyarok győztek, Szavazzatok boldogságot Szegény magyar népnek!”¹⁶⁵ A hatalmat erőszakkal magához ragadó tömörülés „párteszttétája”, Lukács György folyamatosan írja kritikának álcázott, elfogulatlanak nem nevezhető ítéleteit. Először az általános nem kíváncsi irodalmi jelenségek között említi Márait (pl. a József Attiláról szóló [!] *Pártköltészetben*)¹⁶⁶, aztán 1947-ben a *Sértődöttek* I. kötete kapcsán már erőteljesebb jelzőket használ¹⁶⁷, néhány hónappal később pedig *Az élödsdiség lázadása* című cikkében¹⁶⁸, Márai távozása után négy hónappal, nem takarékoskodik a verdiketekkel. Míg Lukács elsősorban intellektuális módon, Horváth Márton érzelmi-ideológiai alapon, nem kevés gyűlölettel beszél az íróról. Kiváló alany erre Márai, aki nem lett a háború után sem „szociálisabb” (nem vesz részt társaságokban, a társadalmi életben, nem lesz tagja pártnak) és megjelent művei (pl. a *Medvetánc* tárcanovellái, abban különösen a *Hattyú* című írás) csak erősítik a pózolással, elefántcsonttoronnyal, különállással jellemzett Márai-képet. Mindaz, amit *A német négyes* című cikkében csaknem egy évtizeddel korábban lejegyez, valóssággá lesz: „A párt, amely azonosítja magát a nemzettel, természetesen kíméletlenül kiüti az író kezéből a tollat, a festő kezéből az ecsetet, ha nem úgy ír és ábrázol, ahogy egy zavaros és nevetséges túlzásokra önműködően hajlamos, szűkkeblű és alacsony homlokú párt-irodai terror szeretné és elképzei. A szellemi rémuralomnak csak első szakasza ijesztő; második szakasza nevetséges; s a nemzet összességére ez a fejlődési szakasz a veszedelmesebb. Mikor a párt már úgy érzi, hogy ő az állam, s nemcsak engedelmességet követel, hanem belső, feltétlen odaadást is, nevetséges lesz szándékaiban, mert a lehetetlent követeli.”¹⁶⁹

8. Az eltűnt publicista – az emigráns Márai (és olvasói) legnagyobb vesztesége

Az emigrációs élethelyzet és légkör még inkább elhallgattatja őt: a száműzött állapot, az emigráns magyarok egymáshoz való viszonya, saját szituációja és megélhetési problémái egyre inkább a „hangzó publicista” szerepe felé terelik őt. Így lesz a Szabad Európa Rádió munkatársa¹⁷⁰, ahol az adó alapvető céljai és a nemzetközi helyzet miatt elsősorban

164 Világ, 1945. júl. 22. 57. sz. 2.

165 *Ha szavazni mentek*. Bp. 1945. 3.

166 Lukács György–Horváth Márton: *József Attila*. Bp. 1946. 3–32.

167 *Márai új regénye*. = Forum, 1948. febr., 2. sz. 127–133.

168 Szabad Nép, 1948. dec. 26. 298. sz. 9.

169 *A német négyes*. i. h.

170 Ezzel kapcsolatosan csak röviden, összefoglaló jelleggel írunk, mivel a rádiós műfaj nem azonos a sajtóban megjelent írásokkal. Célunk ehelyütt mindössze annyi, hogy a megváltozott viszonyok között alkotó Márai ekkori, a publicisztikához legközelebb álló tevékenységét érzékeltessük. Bővebben l. Fedőneve: Ulysses I. Bp. 2014. 581–588.

politikai jellegű felolvasások hangzottak el tőle, de kulturális tartalmú jegyzetek, hazatekintések is szerepelnek itteni másfél évtizedes tevékenysége repertoárjában. Ezzel a Máraival elégedetlen az emigrációs magyarság is, és már 1950-ben megfogalmazza az íróval szembeni hiányérzetét. Szilágyi József elemzésében a „Miért hallgatnak azok, akiknek volna mondanivalójuk?” című alfejezetben arról ír, hogy a szélsőséges hangok mellett hallgatnak a „komoly értéket jelentő írók”. Értetlenkedése közben a szerző név szerint említi Márait: „Avagy a dúvadként mindenfelől felbukkanó »utánpótlás« olyan dús aratással biztat a jövőre, hogy szó nélkül beletörődhetünk teszem egy Márai Sándor megdőbbentő hallgatásába? Vagy talán elfelejtették nagyjaink, hogy ez a most összeszorított fogakkal némaságba vonult Márai nem is olyan régen Magyarország egyik legkiválóbb publicistája volt? Ahogy Márait mondtam, mondhattam volna másokat is, többeket is.”¹⁷¹ Csendben megjegyezzük, hogy Márainak publicisztikaként olvasható írása először Szilágyi cikkének megjelenése után egy évvel jelenik meg, ezt követően mindössze utánközlések, esszéjellegű írások látnak napvilágot.

Nyomatásban mindössze egy-két tucat új cikke jelenik meg, de ezek sem tudnak felülemelkedni politikai jelene valóságán, és csak néhány pillanatra csillantják fel az egykori újságíró zseni tehetségét.¹⁷² Felolvasásaiban is találunk erre példát, ilyen a *Vasárnapi krónika* 47. adása, melyben az íróra jellemző ironikus-cinikus hangnem mellett a részvétel és empátia is megszólal; az indiaiak természetét pusztító szent és érinthetetlen majmokban a kommunistákat látta. „Most arról ír a szovjet sajtó, hogy az orosz kollektívákban feltűnően elszaporodtak a lopások. E különös világ szókinccse szerint lopás az, ha a végsőkig kiuzsorázott szovjet zsellér megkísérel menteni valamit a szent majmok harácsolása elől nehéz munkájának eredményéből, a termésből, maga és családtagjai számára. De a Kreml tudja, hogy ezek a »lopás«-nak minősített tünemények a szovjet szövetkezetekben nem egyebek, mint a meggyötört nép politikai ellenállásának kifejezése. És ezért az újkori szovjet jobbdágyok ma is, mint 1861 előtt, mind tudatosabban védekeznek egy éhezhető és rabtartó rendszer, s ennek kárt tevő szent majmai ellen. Elő egy pillanat, amikor a nép megtudja, hogy a majom, amely kárt tesz a vetésben, nem is olyan szent. És ez a pillanat nem csak az indiai majmokra lesz veszélyes.”¹⁷³

Az 1951 októberétől a SZER-nek dolgozó Márai számára most válik valósággá 1935-ben adott interjújának gondolata: „A rádió bizonyos területenkívüliséget jelent a magyar irodalomnak. Mindenki találkozhat itt mindenkivel. Az író hangja, előadásmódora, bizonyos bensőséges, meghittebb viszonyba kapcsolják az író és a közönséget, illetve hallgatóját.”¹⁷⁴ Saját korábbi elképzelését kényszerűen újra kell fogalmaznia, mert 1937-es gondolatait is felülírja az idő: „Nem hiszem, hogy az írott szót, az újságot valaha is pótolni tudja a rádió, a hangos filmhíradó, a távolba látó készülék, vagy mind a korszerű csodák, melyekkel a technika a jövőben még megajándékozhat. A nyomtatott szóban van valami bizalmas, személyes, amit nem pótol a képszerű látás, sem a hallás akusztikai élménye. Igaz, az újságíró betűje elpárolog a pillanattal; de az olvasás pillanata bensőségebb élmény, mint a látás vagy hallás pillanata.”¹⁷⁵ Emigrációs rádiós ars

171 Szilágyi József: *A magyar emigráció sajtópolitikája avagy „boszorkányokról, akik nincsenek.”* = Hungária, 1950. okt. 13. 41. sz. 3.

172 Pl. Az utolsó csapat, Lenin szakállja; mindkettő elhangzott a SZER adásában. Felmerül a kérdés, a rádióban elhangzó jegyzetei miért nem láttak napvilágot rendszeresen a sajtóban (jogi, személyes, politikai okok miatt?), de erre nem tudunk érdemben válaszolni.

173 *Vasárnapi krónika* 47. = Fedőneve: Ulysses I. Bp. 2014. 246.

174 A rádió területenkívüliséget jelent a magyar irodalomnak – mondja Márai Sándor. = *Rádióélet*, 1935. nov. 22. 48. sz. 7.

175 *Újságot írni*, 6.

poeticáját munkája elején így fogalmazza meg: „Akik ezt a munkát elvállalták (...) magyarok, akik számot vetettek a magyar költő szavával, és tudják, hogy bűnösök közt cinkos, aki néma.”¹⁷⁶

Kezdetben az Ulysses álnevet használta (szimbolikusan jelezvén saját létformáját), vasárnaponként előbb egy, majd két alkalommal közvetítették felolvasását. „Ulysses vasárnapi krónikája következik. Ulysses a magyar irodalom egyik legnagyobb élő reprezentánsának fedőneve. Minden vasárnap délben tizenkét óra öt perckor és délután tizenkilenc óra öt perckor mondja el a Szabad Magyarország Rádiójának hullámain vasárnapi krónikáját” – hangzott el éveken keresztül a felvezető szöveg. 1956 után Candidus (őszinte, becsületes) álneven jelentkezett, mely névváltoztatás az eltiport magyar forradalom utáni belső állapotváltozásával is kapcsolatba hozható. Addig bolyongó, az utazásban és a világ, az emberek megismerésében és felfedezésében élőként, s egykor talán hazatérőként határozta meg magát, de a szovjet megszállás és a Moszkvával kollaboráló Kádár-kormány, a (várható) megtorlások nyomán változás észlelhető magatartásában és hazájához való viszonyában egyaránt.

Paulay Erzsinek ezt írja 1951. október 9-én kelt levelében: „Mindössze annyit vállaltam, hogy minden vasárnap tíz percen át beszélék haza és a világban élő magyarokhoz, ha akad, aki meghallgat. E célból minden héten egy napra Rómába kell utaznom és ott felvevőgépbe mondani a mondókámat, amelyet természetesen egészen szabadon, mindenféle előzetes vagy közbeeső cenzúra nélkül írok és mondok el. Többet nem vállalhattam, és minthogy ebben megállapodtunk, tulajdonképpen be is fejezem itt vendégszereplésem.”¹⁷⁷ A rádiózás illékonyabb a napilapokban megjelent tárcánál is: utóbbi is csak kérésézetű, huszonnégy óráig él, de a forma legalább megőrzi azt, a rádió szava már csak elhangzik, nyom nélkül, s a hallgató sem olvasó már, számára is egyszeri, pillanathoz kötött mindaz, amit hall – ha éppen hallja. Márai az évek során (1967-ig volt a Rádió munkatársa) több száz felolvasást tartott, melyek közül az első időszakban a *Vasárnapi krónika* (Sunday Talk) címmel jelzett sorozaté volt a főszerep. (A cím természetesen emlékezés a *Pesti Hírlap* egykori, maga által is jegyzett rovatára.) Rádiós sorozatában változatos témákat mutat be hétről hétre, híreket, eseményeket kommentál, visszaemlékezéseket tart, és hazája, valamint saját helyét keresi a megváltozott világban. Szellemi tallózásaihoz több hazai lapot, például az *Irodalmi Újságot*, *Magyar Nemzetet*, a *Köznevelést* is megvásároltak számára, ezért tűnik folyamatosan jól értesültnek, vigyázó szemeit a hazáján tartja.

A *Vasárnapi krónika*n kívül *Book of the week*, *Letter from the West* (a nyugati kulturális eseményeket bemutató adás), *Diary of New York* címmel hangzottak el műsorai, melyeket egyéb, speciális programok is kiegészítettek (pl. *Christmas Talk*, *New Year Talk*), időnként valamelyik drámáját közvetítették, vagy éppen interjút készítettek vele. Az emlékekre való visszatekintés klasszikus példája első karácsonyi levele, melyben felidézi Kosztolányi és Krúdy alakját; mondanivalója lényegét felolvasása befejező soraiban rejtje el: „Szerencsésebb népek nagyobb erővel fejlődtek, mi kérelmelhetetlen erővel tudtunk megmaradni. Most is ezt műveljük. Ez a mi titkunk, egy nemzet titkos műfaja. És titkos fegyverünk az emlékezés.”¹⁷⁸

Sokféle műfaj jelenik meg felolvasásaiban, és – írott publicisztikájához hasonlóan – csak ritkán vegytiszta formában. Írói szándéka nemes, azonban felolvasott írásai színvonalra egyenetlen, közel sem olyan kiváló, mint idehaza volt publicisztikája. Sokszor hiába az egyedi hangnem, a találó témaválasztás: az idők során többször hangzik el tőle

176 *Nyugati Hírnök*, 1951. nov. 15. 19–20. sz. 3.

177 PIM Kézirattár, GYNSZ 2004/18/01.

178 Márai-hagyaték, PIM, jelzet nélkül.

elfogult, megkeseredett nézőpontból írott jegyzet, melyet áthat a hazai helyzetet előidézők, fenntartók. és a mindezt beleegyezéssel fogadók megvetése, elítélése, minden fajta distinkció nélkül.

Fentebb említett gyengéi mellett is választékos, szabatos stílusban beszél a legkülönbözőbb témákról: a hazai kitelepítésekről, a rabigába kényszerített magyar irodalomról, az ifjúság otthoni lehetőségeiről, és szemlézi a hazai lapokat, időnként nem kímélve tartásukat vesztett hazai íróinkat. Ilyen a Lenin szakálláról érzéki-politikai verset író Kónya Lajos¹⁷⁹, vagy az otthonát, a családját és Lenin képét – ki tudja miért – géppisztollyal megvédeni kívánó Kuczka Péter „alkotásai” kapcsán tartott felolvasása. *„Ha egyszer hazakerülök, és az a tisztesség érne, hogy Kuczka Péter költői eszmecserére hívna meg otthonába, bizonyosan hiszem, nem gépfegyverrel harcolunk majd egymás ellen, hanem érvekkel.”*¹⁸⁰ Éppen ezek az írások jelzik legjobban, hogy (csakúgy, mint idehaza, napilapjaiban) a fanyar, intellektuális humor különböző árnyalatai lépten-nyomon jelen vannak alkotásaiban, s általában ezek a legszínvonalasabbak.

Összességében a felolvasások árnyalják az eddigi megállapításokat a „hazáját gyűlölő”, emigráns Máiról. Egyrészt a féltés hangján szól az ország népéről, amely kiszolgáltatott a Szovjetnek és hazai lakáinak. Még az olyan írókkal szemben is keres (és talál) felmentést, mint az egyébként sokszor el- és megítélt Illyés Gyula. 1952-ben az *Osorai példát* szemlézi, és bár kritikusan ír szerzőjéről, feltételezi, hogy „műhamisítás” áll a dráma szövegének hátterében. *„Arra is tanít, hogy a költő, aki megszólal egy hazában, ahol nincs többé szabadság, elveszti szava hitelét, akkor is, ha tehetséges, ha egyforma ügyességgel forgatja a tollat és a köpönyeget. Meggyőző példa Az osorai példa, hogy egy költő, aki tiszteletre méltó jellemproblémát, az osztályhoz való hűséget állította munkássága középpontjába, hogyan lesz osztályáruló, éppen akkor, amikor jelképesen és festett szavakkal a nemzeti szabadságharc és az osztályszabadságharc azonosságát bizonygatja.”* S hogy a költőtárs tehetségét nem, csak tisztességét vonja kétségbe, erre példa e „személyiség-recenzió” zárata: *„Hinnünk és remélnünk kell, hogy a bolsevisták megint egyszer meghamisították egy magyar költő művét. Mert ha nem így történt, akkor a magyar színpad talán gazdagabb egy tehetségesen írott színdarabbal, de a magyar irodalom szegényebb egy költővel.”*¹⁸¹

1956-os felolvasásai még inkább az együttérzés hangján szólaltak meg; New Yorkból Münchenbe, majd a már biztos bukás idején Nápolyba és Rómába utazik XII. Pius pápa segítségét kérve, remélve, de hiába. A forradalom idején elhangzott felolvasások szövegének ismeretében meglepő: az idős Keresztury Dezső is úgy emlékezett vissza (egyébként ez a szokványos Szabad Európa-s Márai-kép), hogy az író arra biztatott: *„...tegyétek pusztá földdé az országot...”*¹⁸² Felolvasásaiban egészen 1967-ig nem szűnik meg emlékezni egy elmúlt kultúráról, egy elmúlt Magyarországról, ahová egyre reménytelenebb a visszatérés, s amelynek nyelve az író, a művész, az ember számára emiatt még fontosabbá vált.

Zárszó

Márai Sándor több évtizeden át háromezernél több tárcával, cikkel jelentkezett aktuális lapjaiban, s (*mutatis mutandis*) az emigrációban is folytatja e tevékenységét, de radikálisan más jelleggel: kisebb látószögű témákkal, helyenként fakóbban és irányzatosabban,

179 Vasárnapi krónika 85. = Márai Sándor: *Fedőneve: Ulysses I.* Bp. 2014. Helikon. 431–435.

180 Vasárnapi krónika 101. = M. S.: *Fedőneve: Ulysses I.* 507.

181 *Fedőneve: Ulysses I.* Bp. 2014. VK 45.

182 Magyar Nemzet, 1991. dec. 28. 303. sz. 11.

hiszen ezen „hangzó írárok” megszületésében sem életforma, sem élményvilág vagy egzisztenciális biztonság nem segített.

Annak tudatában jegyeztük le a fenti gondolatokat, hogy a Márai-kutatás egyik legnagyobb adóssága éppen az író publicisztikai munkássága, filológiai, kiadási és elemzési szempontból egyaránt. Manapság (természetesen?) nem szívesen jelentetnek meg a kiadók előre láthatóan néhány száz, esetleg ezer példányban eladható műveket, mégsem szabadna hagyni, hogy ilyen színvonalú íróink munkássága, vagy annak egy része ne jelenjen meg kötetben, kizárólag anyagi szempontok miatt. (Fried István professzor e kapcsán, rendszeresen említett példájával élve: Goethének a mosócéduláit is közreadták az életműsorozatban.) Az is a közreadás mellett szól, hogy Márai helye összességében biztosan legkiválóbb publicistáink sorában van, ezért reméljük, hogy hírlapi írásai sem maradnak örök időkre bezárva azok első megjelenési helyére.¹⁸³

S hogy mennyit vett az író és az emigráns íróval a hazai publicisztika, ennek bizonyosságául, befejezésül idézzük őt: *„Mintha valamilyen külön toxin dolgozna és mérgezne az újságíró idegrendszerében; nem bírja ki a hallgatást. Minden délután hat felé ott talált az idő az asztal előtt, abban a különös idegállapotban, amely nem kellemes és nem romantikus, inkább csak mesterségesen hevített: mindennap megöltek valakit vagy tönkrement valaki, mindennap hazudtak egy nagyot valahol, vagy rikító izléstelenséget követtek el, mindennap „történt” valami, abból a bűzös és szomorú nyersanyagból, ami az élet...”*¹⁸⁴

Jegyzet a szövegközléshez:

„Mintha valamilyen külön toxin dolgozna és mérgezne az újságíró idegrendszerében; nem bírja ki a hallgatást” – idétem az író fő művéből a passzust a publicista Márairól szóló tanulmányom végén. A kassai polgár termékeny újságírói tevékenysége talán éppen ebben a mindent elmondani akarásban gyökerezik. Ha számszerűsítjük a tényeket, azt látjuk, hogy fő lapjaiban összesen 2995 megjelenése volt, emellé kell odaszámítani a további írásokat közlő melléklapokat. Utóbbi cikkek száma sem elhanyagolható, hiszen egy-egy folyóiratban meglehetősen sok, csak ott megjelent írást közölt tőle. (Pl. *A Toll, Képes Vasárnap* vagy az *Új Idők*.) A Helikon Kiadó 2008–2013 között hét kötetben mintegy 800 cikket jelentetett meg a válogatott publicisztikát bemutató sorozatában. Ha ehhez hozzá-számítjuk a *Műsoron kívül*, a *Bolhapiac*, a *Kabala* és a *Vasárnapi krónika* közel 200 cikkét, és a megjelent tematikus antológiákat (pl. *Ajándék a végzettől*), valamint a Lazi Kiadó három kötetét és a *Japán kert* (Madách-Posonium) című kétkötetes válogatást, az derül ki, hogy máig a Márai-publicisztika mintegy 35–40%-a maradt kötetkiadás nélkül. Ugyanakkor több öröndetes tényről is beszámolhatok. Az egyik, hogy Márai minden ismert elbeszélése és verse megjelent már, ezek döntő többsége elsőként szintén periodikumokban látott napvilágot.¹⁸⁵ A másik fontos dolog, hogy a kötetben meg nem jelent írárok mellett teljesen új cikkek is előkerültek az utóbbi időben. Ilyeneket talált és közölt Ötvös Anna kassai történész (a Matzner család históriájának szakavatott ismerője) az író szülőváros-

183 Azért is szükséges lenne ezek megjelenése, mert senki sem keresne tőle cikket pl. a *Bukaresti Kurír*-ban vagy a *Miskolci Napló*-ban, ezek hozzáférhetősége pedig erősen korlátozott.

184 *Egy polgár vallomásai*. Bp. 1935. 294–295.

185 Természetesen mindig előbukkanhat újabb ismeretlen mű, ilyen a Kassai Hírlap 1915-ös évfolyamában közölt *Vers* című költemény, mely még nem szerepel a *Halotti beszéd* (Bp. 2010. Helikon) című, az addigi összes ismert verset tartalmazó kötetben.

ában megjelent 1915-ös napilapokban. (Közlése: Irodalmi Szemle, 2012. máj. 5. sz. 3–12.; 2012. aug. 8. sz. 5–7.)

A kötetben való megjelenés kis esélye ellenére is, évek óta gyűjtöm a Máraival kapcsolatos irodalom bibliográfiai adatait, és rábukkantam magam is újabb, a Márai-bibliográfia 2003-ban megjelent kötetében nem szereplő írásokra, ezek közül most két „újnak” mondható, nemrégiben felbukkant cikket szeretnék bemutatni; mindkettő más-más okból számít kuriózumnak. Az egyik az író 1919-es, később sokat kárhoztatott, de (politikai és életműve egészét érintő) jelentőségében nem olyan nagymérvű cikkei közül való. Az ifjú Márai proletárdiktatúrában való részvétele ugyanis sokkal inkább tudható be a család és a családi hagyomány elleni lázadásnak, az ifjúság kalandjának, mint konzekvens politikai állásfoglalásnak, még ha az ellene e cikkek kapcsán megfogalmazott vádak leginkább erről is szólnak. Ezzel együtt a Fabik Károly különítményvezetőről szóló írás tovább tüzelheti azokat, akik a '19-es Máraiban lelkes kommunistát látnak. (A most közölt interjú egyébként budapesti és vidéki lapban egyaránt napvilágot látott.)

A másik cikk teljesen ismeretlen, akkori lapjába, a *Pesti Hírlap*ba szánt 1942-es írásának kefelevonata alapján közlöm, mely végül nem kapott publicitást. (Az egyik budapesti antikvárium árverésén tűnt fel a semmitmondónak tűnő nyomtatvány, onnét vásárolta meg a Petőfi Irodalmi Múzeum.) Érdekes lenne tudni, mi az oka, hogy a *Cselédek* című írás fiókban maradt végül. Maga ítélte gyengének, korszerűtlennek írását? Vagy a cselédkérdés megoldásának, problémájának tőle is szokatlan megoldását nézte rossz szemmel a sajtóra felügyelő cenzúra? Korántsem lehetetlen, hogy a kor egyik legnevesebb hazai publicistájának e cikkét hallgatásra ítélték: eléggé ismert példa *Jób* című írása, mely cenzori okok miatt végül csak a háború után, az *Ihlet és nemzedék* című kötetben kaphatott helyet.

A most bemutatásra kerülő cikkek felbukkanása több dologra is figyelmeztet, elsőként a feltáratlan lapok forrásértékére: periférikusnak tekintett sajtótermékekből újabb, eddig nem ismert írások ismét előbukkanhatnak Máraitól és más kiemelkedő íróktól egyaránt. Másrészt magángyűjtemények is tartalmazhatnak újabb, ismeretlen vagy félig ismert írásokat. Előbbire a most közlésre kerülő *Cselédek*, utóbbira a 2015-ben felbukkant autográfia, az *Egy polgár vallomásai* részlete is figyelmeztet. (www.pim.hu/hu/marai_sandor/oktober/)

Talán egyszer az is elkövetkezik, hogy Márai kötetben eddig meg nem jelent cikkeit is kézbe vehetik az olvasók, teljessé téve a Helikon Kiadó jelenleg befejezettnek tűnő sorozatát.

Apokalipszis, 1945 (Steinbeck-illusztráció)

2. Apokalipszis, 1960 körül

Apokalipszis, 1971

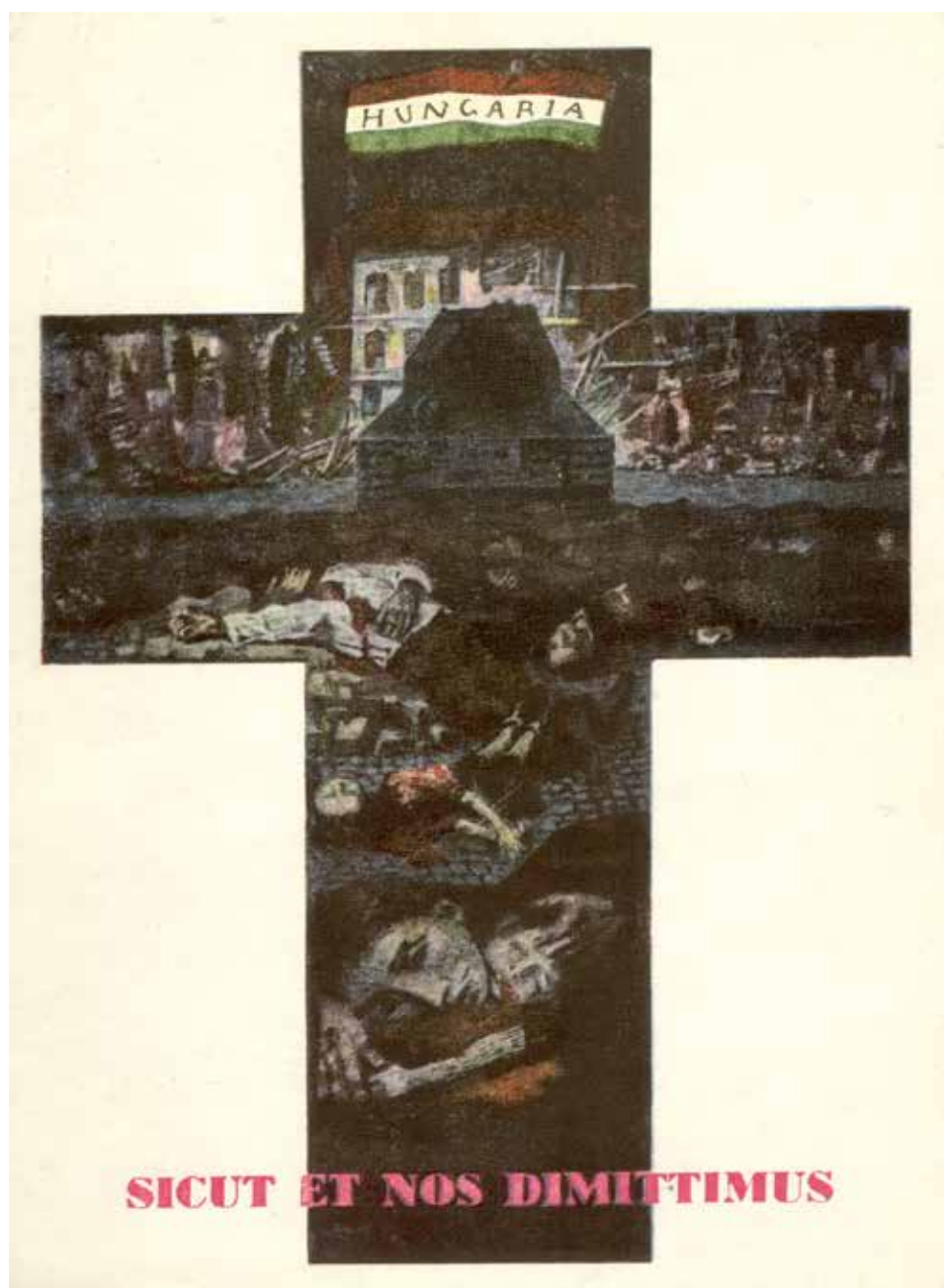
Félelem, 1960 körül

Félelem, 1960-as évek

Forradalom, 1956

Sicut et nos dimittimus, 1958

Háború, 1970-es évek

Háború, 1970 körül

Háború, 1971

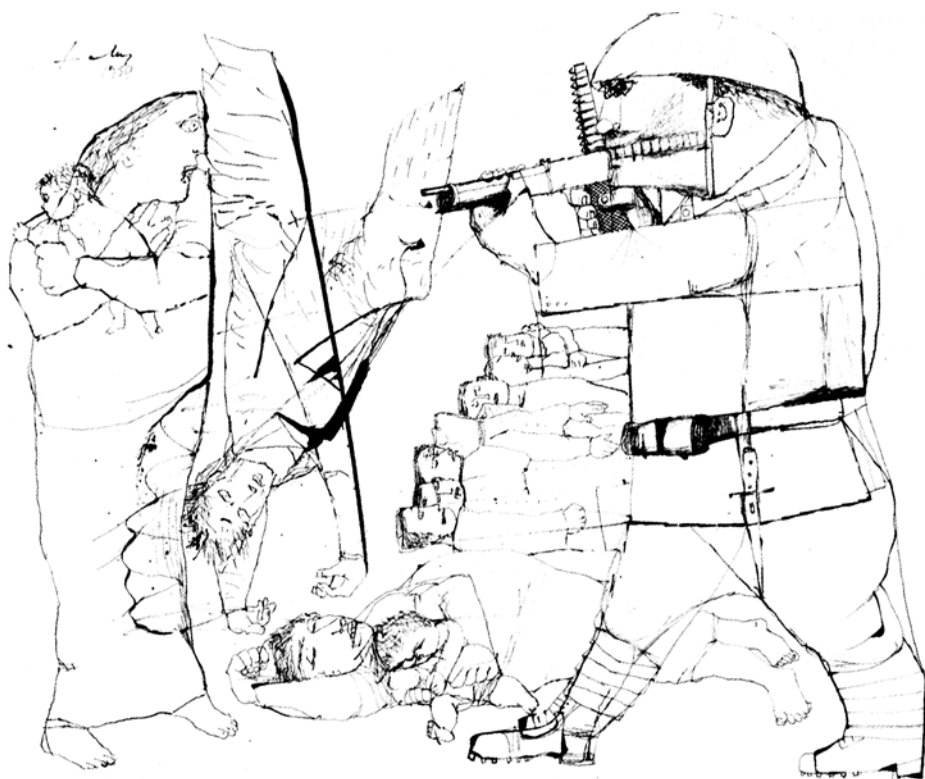
Harcosok, 1975

Håborù, 1971

Kivégzés, 1980 körül

Nincs kegyelem, 1959

Kivégzés, 1978

Ex Libris Lajos Szalay, 1970-es évek

Sümei György

Szalay Lajos háborúja

A fegyverek közt (sem) hallgatnak a műzsák

Inter arma silent musae! Cicero szállóigévé vált megfogalmazása vonatkozhatott a korabeli római harcokra, a műzsák fegyverropogás alatti csendes elhúzóására, művészeti alkotások létrejöttének szünetelésére. Ám nem – vagy csak erősen megszorítva – vonatkozik a 20. század háborúi alatti alkotói magatartásokra. Az első világháborúban haditudósítók raja (írók, újságírók, festők, rajzolók stb.) dolgozott a frontokon, az első és második vonalban. A nagy háború világának vizuális megrögzítői (Mednyánszky László, Nagy István, Vaszary János stb.) valószínűleg világszínvonalon, vagyis a legmagasabb művészi szinten tudták visszaadni a háború okozta döbbenetet: a földült országok, népek és emberéletek kataklizmáját.

Szőnyi István festőművésznek a második világháború idején megjelent könyvének utolsó fejezete az *Inter arma silent Musae!* címet¹ viseli. Szerinte az „ismert és sokszor idézett közmondás annak a felfogásnak tömör kifejezése, amely azt vallja, hogy a művészek alkotni csak nyugodt, békés korokban, gazdag, jólétben élő társadalomban, minden megrázkódtatástól mentes, viharoktól védett légkörben tudnak”. Hozzáteszi még, hogy „eszerint a művészet nemes, finom virága langymeleg, párás üvegházban tud csak teljes pompájában kibontakozni”. Közép- és újabb kori művészettörténeti példák bemutatásával eljut addig a fölismerésig, hogy „a régi jó idők egyáltalán nem voltak olyan nyugodtak és gondtalanok, mint amilyeneknek hinni szeretjük őket”. Saját korában széttekintve már merőben máshová, a cicerói mondással ellentétes oldalra teszi a hangsúlyt: „A mai élet sem nevezhető nyugodtnak, nem heverünk rózságyon s korunk felettébb sűrű történésű. /.../ Az élet nem tűr halogatást, nem vár, elmúlik. Nincs módunk magunkat időben sem előre, sem hátra helyezni: vállalni kell korunkat s helytállni azért az eszményért, amelynek szolgálatára a tehetség kötelez.” Szőnyi István summás megfogalmazásának két karakteres sarkpontja: vállald a korod és kövesd tehetséged kijelölte eszményeidet.

Szalay Lajos (1909–1995) festő- és rajzolóművész, valamint nemzedéktársai néhány évesek voltak az első világháború idején, ám a másodikat fiatal felnőtként (jobbára hadköteleként) élték át. Közvetlen emlékeik, emlékfoszlányaik lehettek, vagy közvetettek születhettek az első világháborúról is. Szalay részt vett egy első világháborús rajzpályázaton, amelynek sikeres darabjait – így Szalayét is – bemutatták Bécsben. Az első rajzolói sikere azonban ellentmondásosan, rossz emlékként rögzült benne: „Én is bevitettem a többi gyerekekkel együtt rajzot a háborúról – ahogy azt én láttam. A tanító úr behívatta anyámat: – Ezt ő rajzolta? – Igen, tanító úr, de nem fog többet megtörténni! Ezeket a rajzokat elküldték Bécsbe egy kiállításra 1918 körül.”² Öröm és keserűség együtt érte Szalayt e világháborús

1 Szőnyi 1943. 83–85.

2 Szalay 1991. 31.

gyerekrajzai miatt: öröm, hiszen az első kiállítási szereplése a kilencéves gyereknek, de bánat és szomorúság is egyúttal, mert a családjától, a közvetlen környezetétől nem kapott biztatást, dédelgető szeretetet a sikeres, bécsi tárlatra kijutott rajzai miatt: „*Nagyon szépen tudtam gyerekkoromban rajzolni. De az egész környezet, a közvetlen családtól kezdve egész végig, mindenki ellenséges szemmel nézte ezt a hiábavalóságot.*”³ E háborús rajzokból az egyetlen fennmaradt példány, noha gyerekrajz, információ tartalma miatt fontos, az egész életműre vonatkoztatható jellegzetességet rögzít legelőször, legelső alkalommal. Valóságosan első abban a formában, ahogyan a katonákat lábvédővel ábrázolja. A kis, tömeget megjelenítő kompozíció bizonyosan nem közvetlen élményből született, hanem elbeszélésekkel, képpel, esetleg fotóval megtámogatott közvetettekből. Mégis olyan erős lehetett a képi, olyan mély és meghatározó a vizuális élmény, hogy a katona fászlizott lába a háborúban, harcban résztvevők attribútuma lett és maradt, az egész életműben azonosíthatóan. Hiszen még jó fél század múlva is alkalmazza katonarajzain, noha magát a lábvédőt már rég nem használták a magyar katonák. A következetes, mondhatnánk makacs képhasználat rajzi toposzt, kiüresedett formát is eredményezhetett volna. Ám Szalay mindig lüktetéssel, feszültséggel telíti a rajzait, s így nem válik üres formaismétléssé, inkább a katonáknak, a harcban, a háborúban résztvevőknek, mint a nagy történetfolyamokban, a homéroszi eposzokban: állandó jelzőjévé, kategóriajelölővé nemesedik, az erőszakot elkövetők, vagy azt katonaként elszenvedők egyértelmű képi azonosítójaként.⁴

Szalay saját maga is jócskán kivette a részét a katonáskodásból, ez erkölcsi parancs lehetett a számára az első világháborúban harcoltak példája nyomán és a hagyomány szerint is: „*Tarnabod az első helyek egyikén áll a hősi halottak listáján. Nem volt divat menekülni a katonaságtól. »El kell menni« – ez annyira benne volt a vérében az én falumnak, hogy én, akit nem vettek be a sorozáson, mert csotrogány voltam, én kénytelen voltam addig erősködni, amíg fel nem vettek. Bekönyörögtem magam, mert nem bírtam volna ki azt a tudatot, hogy alkalmatlan vagyok, mert a magyar gondolkodás szerint asszonyt sem kaptam volna. Aki nem volt katona, mert nem vált be, az nagyon nehezen tudott nősülni, mert valahogy hitványnak és alkalmatlannak tartották a családi életre azt, aki katonának nem vált be. Benne volt a vérünkben a katonai szolgálat kötelező tisztelete és elfogadása. Katonának lenni kellett, az országot meg kell védeni.*”⁵ Valójában elég sok kiképzési és frontszolgálati időt töltött le Szalay.⁶ Az első kiképzési alkalmakat ő maga írta listába, ez összesen tíz és fél hónap, ám ehhez még hozzá kell számítanunk részvételét az erdélyi bevonulásban⁷ és haditudósító rajzolóként való részvételét a II. magyar hadsereggel a Donnál. A többszöri behívása miatt rögzülhetett időskorára az a meggyőződése, hogy „*én voltam mindenütt, ahol magyar hadsereg járt Oroszországban. De hogy hol, meddig voltam? Kb. 2 évig.*”⁸ A katonaságnál töltött idő meghatározásában pontosnak gondolhatjuk, ám a részletekről, a katonaságnál vele történekekről már kevésbé volt közlékeny, nem szerette fölidézni az ottani eseményeket. „*Bennem van egy képesség, hogy be tudom a lelkemet hunyni, mint más a szemét, ha olyan körülmények közé kerülök, ami nekem nem tetszik.*”⁹ Legelsősorban bizonyosan a katonasága tartozik ebbe a kategóriába. Ezzel

3 Szalay 1989. 18.

4 Szalay 2009b 14.

5 Szalay 1989. 19.

6 Katonai szolgálata: „1932. okt. 1. – 1933. jún. 1., 13. gy. e. Miskolc, tényleges, 1937. aug. 4 hét gyakorlat 1/II. hőr. kerület, Bp., 1938. 6 hét gyak. lövészrezd, Vásárosnamény. Katonai rendfokozat: karp. tizedes.” MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, MKCS-C-I. 57/1305-1-3.

7 Barcsay 1977.

8 Szalay 1991. 56.

9 Szalay 1989. 20.

kapcsolatban működött legerősebben a már-már amnéziaszintű felejtése. Bizonyos szempontból ugyanez történhetett az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó rajzai miatti argentinai „kiűzetése” kérdésében (az erős argentinai magyar baloldali emigráció tette), mert ezt a történetet is rendre általános és rövid, olykor önellentmondásos módon intézte el. A beszélni, magyar nyelven passziózusan fogalmazni szerető Szalay nem óhajtott emlékezni élete kudarcos, megaláztatással és kiszolgáltatottsággal teli eseményeire. Mintha tudatosan törölte volna őket emlékezete raszteréből. *„A háborúról nem szeretek beszélni (haditudósító században szolgáltam), meg a háborús bűnösök tárgyalásáról sem, ahol meg a bírói emelvényen ültem fenn mint megfigyelőféle.”*¹⁰ A bevonulását az adott történelmi körülmények elfogadásával magyarázza: *„Az Erdélybe való bevonulás számomra a gondolkodásra jogot nem adó körülmények parancsa volt. Társadalmi helyzetem és magyarságom kötelezővé tette, hogy menjek, ha az akkori értelemben hazának nevezett fogalom engem behívott.”*¹¹ A nehézségek, a fizikai erőnlétet és akaratot is erősen igénybe vevő katonai szolgálat elviseléséhez sajátos, egyéni képességét is hozzáfűzi: *„Mérhetetlen magasfokú képesség volt bennem a szükség kibírására. /.../ Amit öt percig kibírtam, azt kibírtam akár három évig is. A hirtelen erőfeszítés és a kitartó erőfeszítés nálam egy volt. Mindenki azt hitte, amikor Erdélybe bevonultunk, hogy össze fogok esni már az első kilométer után, de már javában bent gyalogoltunk, amikor én még mindig nagyon fitten mozogtam azzal a fölszereléssel, amely nekem mint tizedesnek járt, pedig már a tisztek is szinte lógtak, mint a hullák.”*¹² A nehéz, esetenként embertelen körülmények elviselése és kibírása Szalay Lajosnál, az érzékeny idegalkatú művésznél fontos kérdés. Mert a jelenlétén túl az átélteket művészi módon is szerette volna megragadni, hitelesen kifejezni mint haditudósító. *„Meg akartam rajzolni a halált, amit nem láttam, csak éreztem. Milliókat. Nem vérszagot éreztem, hanem halálszagot.”*¹³ A háború általános hatásáról vallotta: *„Lecsapott a második világháború. A szétzúzott világban minden ember cserepekre tört.”*¹⁴ *„Falhoz mázolt denevérként vinnyog bennem a félelem, ha annak a szörnyű mészárlásnak a szagát megérezem.”*¹⁵ *„A háború nekem a legnagyobb ellenségem, mert a létezésnek a háború a legnagyobb haragosa. /.../ Minden háború a Kain-Abel-testvérharc folytatása. /.../ Ha én azt hinném, hogy a rajzaimmal a háború ellen tiltakozni hiábavalóság, akkor is tovább kellene csinálnom. Nem tehetek másként.”*¹⁶ Szinte eleve elrendelésként, önmagára kötelező feladatként értelmezte alkotásaival a háború elleni tiltakozást. Ezt a meggyőződését alapozhatta meg, és egyúttal föl is erősíthette a személyiség fontos alapvonása, vallásossága. *„Ifjú koromban vallásos nevelést kaptam. Ezért a rajzaimban vallásos eszmék hatnak.”*¹⁷ *„Az én művészetem vallásos jellegű.”*¹⁸ *„Az erkölcsi maximalista”*¹⁹ Szalay tehát ab ovo kötelességének érezte, hogy a 20. század emberének legnagyobb kataklizmájáról, a második világháborúról – és minden, általa megtagasztalt 20. századi erőszakról – rajzi jelentéseket, vizuális látleteket fogalmazzon. Az már művésze egyediségéhez tartozik, hogy „háború ellenes” művek a teljes életműben meghatározóan vannak jelen.

10 Szalay 1987. 15–16.

11 Szalay 1987. 25.

12 Szalay 1987. 25.

13 Gaster 1970. 57.

14 Szalay 1980b 117.

15 Szalay 2009. 21.

16 Szalay 1987. 68.

17 Szalay 1979b 72.

18 Szalay 1987. 19.

19 Cs. Szabó 1962. 28.

Rajzolói gyakorlatát is erősen befolyásolta a háború, az arra való fölkészülés. Ugyanis az addig kizárólag jobb kézzel rajzoló, műveit azzal megalkotó Szalay megtanult bal kézzel is rajzolni. *„Fátumos szerencse: megtanultam bal kézzel rajzolni, mert egészen világos érzésem volt, hogy el fogom veszíteni a jobb karomat. A századosom egyetlen órára ült a kocsiban a helyemre. A kocsi felborult, az ő jobb karja leszakadt, meg is halt.”*²⁰ A haditudósítók képzőművész tagjai közül Polony Elemér festőművész naplót vezetett, amelyben az 1942. július 7-én írtakban így szerepel Szalay: *„Bechapott egy gyújtóbomba. Átfúrta a második emeletet és az első emelet tisztí étkezdéjében akadt meg a parkettben. A plafon és a padló gyulladt meg, de rövidesen eloltották. /.../ A villany akkorára már kialudt. /.../ Riadt hangulat. Mellettem Szalay idegesen kérdezősködött visszafojtott lélegzettel.”* Kurszk bombázásáról, a város felgyújtásáról („*A felgyújtott város nem akart kialudni*”) szóló másnapi, július 8-án fogalmazott beírásban ezt rögzítette Polony: *„Este, mivel Szalay már csaknem az idegösszeroppanás szélén állt, őrnagyunk engedelmével, egy másik bajtársunk kalauzolásával, elkísértem, és mellette maradtam egy óriási pincében, amely valamikor sörraktár volt. /.../ A városba nyúlt be a domb aljában. Hatalmas földréteg fedte, úgy hogy Szalay egy kicsit megnyugodott láttára.”*²¹ A közvetlenül veszélybe került Szalay később azt is bevallotta, hogy *„a háborútól szörnyen féltem”*.²² Ennek csak látszólagosan mond ellent a gyakorta hangoztatott önjellemzése: *„Kinn voltam a fronton, s halottakat nem láttam! Haditudósítóként cikáztam ide-oda, de a lelkemet be tudtam hunyni, mintha szem lett volna.”*²³ A Polony Napló-bejegyzése szerint mintha mindig mégsem sikerült volna a lélekbehunyási kísérlete, a legnehezebb helyzetekben a karpaszományos tizedes esendő emberként mégsem volt képes erre.

Szalay háborús (az ihlette, arra reflektál, emlékezik, ellene tiltakozik) műveinek legalább két rétegét szükséges megkülönböztetnünk. Az első, a legprimerebb hányadába az a kevés számú rajz, vázlat tartozik, amelyeken az élményi közvetlenség, a helyszín rögzítése, bemutatása a cél. A második, műszámban is tetemesebb együttesbe a haditudósítói szolgálat után, a már bizonyos rálátással, egyfajta időbeli távolságból készült rajzi összefoglalók sorolhatók. S még azt is figyelembe kell vennünk, hogy Szalayék sok költözése, ország- és földrészváltása miatt e térreuma tartozó műveinek csak egy részét, a föltételezhető egésznek csupán kisebb hányadát ismerhetjük. Másik, ugyancsak lényegi kérdés, hogy Szalay rajzkönyveiben, az ő tudatos összeállításában önálló rajzciklusba vagy lazábban rendezve szerepelnek háborús rajzok.

A haditudósítói nézőpontja összefoglalójának tekinthetjük a hadi események fölött katonaruhában, sisakban ülő, töprengő rajzkrónikást, előtte fehér papírlappal. Önarckép, önvallomás-jellegű mű ez a háború, a hadi történetek fölött elfoglalt pozíciójáról, sajátos képrögzítői bázisáról.²⁴ Az események, a harcba indulók fölött, a háború zajlását magasból figyelő alkotói álláspont csupán az első benyomást, inkább csak az elképzelt/vágyott alkotói szándékot tükrözi. A valóság, maga a háború ezt is fölülírta: földre, vagy éppen lövészárókba, bunkerbe kényszerítette a rajzolókat, a harcokkal, harcolókkal azonos szintre. A *Bajtársiasság* című kétoldalas temperavázlaton²⁵ lövészárókban egymásra utalt

²⁰ Szalay 1991. 36.

²¹ Polony Elemér (1911–1991) festőművész kézzel írt *Naplója* 1942. VI. 10. – IX. 11-ig terjedő időszakra vonatkozó följegyzéseket tartalmaz (Mgt., Bp.).

²² Szalay 1991. 80.

²³ Szalay 1991. 25.

²⁴ *Háborús emlék* (Don-kanyar), 1942–1943, papír, tus, tempera, 320×212 mm, jelezve nincs. (Kovács Gábor Művészeti Alapítvány). Reprodukálva: Sümegi 2009. 76.

²⁵ *Bajtársiasság*, 1942, papír, tempera, 244×166 mm, jelezve balra lent: Bajtársiasság. A hátoldalán hasonló jelenet (Mgt., Bp.).

katonák dinamikus jelenetét rögzítette. A *Zsitovíri templom*²⁶ rajzán nemcsak a hagymakupolás épületegyüttest jelenítette meg, hanem a környező házak vázlatos képét is adja. E műnek a hátoldalára álló katonák csoportját, egy lótetemet és vonuló trén vázlatos képét rögzítette. A hadba vonulást, a Mednyánszky László által az első világháború frontjairól oly szuggesztíven megidézett jelenetet, hadtáppal, szekerekkel vonuló csapattestet jelenít meg enyhén fölülnézetből. A dombhajlatban vonuló, magaslatra fölérő katonák Szalay első világháborús rajzához hasonlóan lábvédőket viselnek.²⁷ Egészen más a hangulata és jellege a verthadsereg-részeknek, a túlélőknek, a hiányos öltözetű sokat szenvedetteknek a dermesztő, ugyancsak áldozatokat követelő télben Szibériába, hadifogságba hajtását föl-idéző kompozíciónak.²⁸ Megtépázott, elcsigázott emberek – lovasok felügyelete mellett – vonszolják magukat, maradék életüket cél nélkül, kényszeredetten, végső kétségbeeséssel az ismeretlenbe. Lemondó szomorúság, kilátástalanság és a tragédia szele lebeg e szuggesztíven, az egyes végtagok eltűlésével még expresszívőbb szcenizált jelenetben. Ez a rajz Farkas István festőművész, a Singer és Wolfner Kiadó vezetőjének a gyűjteményébe tartozott. Szalay rendszeresen dolgozott a kiadónak. A fronton készült háborús rajzairól említi, hogy „az elkészülteket Farkas Istvánnak küldtem el. Azok megjelentek talán az *Új Időkben* meg a *Magyar Nemzetben*.”²⁹

Aztán fordulat következett, amit ő így említ: „42-ben Kurszkig jutottam haditudósító szakaszban, amikor megtudtam, hogy nekem propagandát kellene csinálnom, nem tudósítást. Többé egy vonalat sem tudtam húzni.”³⁰ Ez önmagában, erkölcsileg megokolja az ilyen nemű művek alacsony számát az életműben.

Szalay önálló rajzkönyvei közül legelsőként az 1945-ben megjelentbe válogatott be három olyan kompozíciót, amelyek egymásutániségükben, időrendjük szerint egyfajta logikusan egymásra következő képsorban foglalják össze a háború történetét, röviden: *Búcsú, Ezerkilencszáznegyvennégy, Hazatérés*.³¹ Szalay az első összefoglaló jellegű rajzkönyvében, a Tucumánban (Argentína) megjelent antológiában³² önálló, címmel és fejezetkező rajzzal bevezetett ciklusokat képezett.³³ A hetedik, a háborút megidéző rajzantológia a bevezető sisakos katonafejfel együtt 13 rajzot tartalmaz. Kezdő darabja az idős, kétségbeesett anyától búcsúzó katona 1939 címen.³⁴ A növekvő évszámokhoz mint címekhez rendelt művek a háborúnak az egyes ember életében jelentkező eseményeit mutatják be. 1940: a búcsúzó, frontra induló fegyveres katona kétségbeesetten szorítja magához a feleségét és a gyermekét. 1941–42: egy katona törrel leszúrja a másikat, az oroszán kiteríti az őzet. 1943: két háborút megjárt csontvázalak támogatja egymást. 1944: térdre esett, fohászkodó ember. 1945: képek a háborús bűnösök tárgyalásairól: bírói pulpitus, vádlott vallatása, arcok a teremből. A másik 1945 címen közölt kompozíció: a térdre kényszerített, fegyveres katona őrizte töviskoronás Krisztus-Emberről agresszíven vallatják, vádolják. Az 1941–42 és

26 *Zsitovíri templom* 1942, papír, tus, 280×230 mm, jelezve jobbra lent: Zsitovíri templom Szalay. Hátoldalán rajz (Mgt., Bp.).

27 *Vonuló trén*, 1942, papír, tus, 233×148 mm, jelezve jobbra lent: Szalay (Mgt., Bp.).

28 *Szibéria felé*, 1943, papír, tus, lavírozott tus, 298×208 mm, jelezve balra lent: 31 Kecskeméti Képtár, ltsz.: 82. 833. 18. Reprodukálva: Sümei 2009. 79.

29 Szalay 1991. 56. Szalay háborús rajzait nem találtam az általa említett lapokban.

30 Szalay 1991. 36.

31 Szalay 1945. *Rajzok*.

32 Szalay 1954.

33 1. Poetry – Arts. 2. Love. 3. The Family. 4. Woman. 5. The Man. 6. Death. 7. The War. 8. Religion.

34 Ugyanez a rajz *Búcsú* címmel Szalay 1945-ben szerepelt először.

1943 című rajzok közé ékelte mű: *Apokalipszis*, az Apokalipszis négy lovasa házak, kikötő fölött lebeg fenyegetően.³⁵ A ciklus utolsó két rajza *Peace* címen: oszlophoz kötözött katona és három kötéllel fölakasztott. Szalay háborús rajzciklusa egyéni élményeivel is alátámasztva a szenvedést, az emberi kiszolgáltatottságot, a kegyetlen megtorlást mutatja be. A vallásos neveltetésű, keresztény Szalay odáig eljut, hogy a fővádló a könyvre, a Bibliára mutat határtalan agresszivitással. A sorozat kronologikusan haladó, évről évre történő események kibontása. A rajzok kifejezőereje nagyban hozzájárul ahhoz, hogy illúzióktól és külsőségektől mentes emberi drámát lássunk, a háború okozta mély kataklizmát érzékeljük. Szalaynak a „*tőmondatokba szorított szenvedés, dráma a rajzom*”³⁶ kijelentése fokozottan vonatkoztatható a háborús rajzaira, amelyek a későbbi rajzkönyveiben is meg-megjelennek, de már nem ennyire kiforrottan, tisztán koncipiált ciklusba rendezetten, mint a tucumáni rajzkönyvében, hanem szétszórtabban, kevésbé koncentráltan.³⁷

Általános jellemzők fogalmai közé nehéz beszorítani Szalay háborús rajzait (is), mivel a megrajzolt vizuális rettenet szavakba formálása szinte lehetetlen vállalkozás. Ezért csupán megkísérlem az általános jellemzőik (óhatatlanul szimplifikálással) fölsorolását, a talán legfontosabbak számbavételét. A kivégzés tematikájú kompozíciók az agresszív szembenállást, szembefordulást (kivégzők és áldozatok), a nyers, szemtől szemben elkövetett erőszakot formai elemként ismétlik.³⁸ Ezekben az egymásnak feszülő formai halmazokban a függőleges (katonák fegyverrel) mindig az agresszív, a támadó, a megsemmisítő. A vízszintes formarendű a kiszolgáltatott, az áldozat, a levert, a meggyilkolt, a megsemmisített. Szalaynak az 1956-os magyar forradalmat megidéző rajzaiban is tovább él ez a kompozíciós alaprend azzal a formai gazdagodással, hogy egy új síkban, a függőleges-vízszintes alaptengelyhez képest átlósan jelennek meg a segítők, az enyhítők, az angyalok.³⁹ E misztikumba hajló, az égiek segítségét igénylő (már csak öbennük bízó?) művészi akarat konkrétumokban is képes megnyilatkozni.

A formai általánosítás síkja mellett ugyanakkor erős konkrétumokkal is él. A második világháború személyekben meghatározható okozóit is fölsorolta egyik rajzán. Az eleső, a levert katona fölött Hitler, Churchill, Sztálin, Horthy (?), Mussolini profilképe.⁴⁰ A katonákat ugyanolyan változatos formarendben jeleníti meg (vonuló, rohamozó stb.)⁴¹,

35 Megjelent illusztrációként: John Steinbeck: *Lement a hold*. Fordította: Vas István. Új Idők Irodalmi Intézet R. T. (Singer és Wolfner). Budapest, 1945.

36 Szalay 1991. 76.

37 Pl. Szalay 1979a, Szalay 1980a, Szalay 1981.

38 *Kivégzés és Kivégzések* című kompozíciók: Sümegi 2009. 18–19. Ide sorolható további művek: *Kivégzés*, 1940, papír, tollrajz, 207×228 mm, jelezve nincs. MNG Itsz.: FK. 5336., *Kivégzés*, 1957, papír, tus, 430×356 mm, jelezve jobbra lent: Szalay 57, Miskolc város tul., *Nincs kegyelem*, 1959, papír, tus, 320×440 mm, jelezve balra fönt: Szalay 1959, Herman Ottó Múzeum Itsz.: 1990. 242. *Kivégzés*, 1974, papír, tus, 399×388 mm, jelezve jobbra lent: Szalay Paris 1974, Petőfi Irodalmi Múzeum, Itsz.: 90. 132. 1. Lásd: Sümegi 2009. 123.

39 Lásd ehhez: Szalay 1957. A *Szegény hazám* sorozatkezdő rajz után a *The Hungarian Tragedy* ide tartozó műveit.

40 Szalay 1987. 103.

41 Pl.: *Katonák* 1956, papír, tus, 423×306 mm, jelezve nincs. Dobó István Vármúzeum, Itsz.: 95. 46. *Harcosok*, 1967, papír, tus, 355×267 mm, jelezve balra fönt: Szalay 67, Dobó István Vármúzeum, Itsz.: 95. 22., *Katonák*, 1968, papír, tus, 423×288 mm, jelezve balra lent: Szalay 68, MNG, Itsz.: F. 71.49., *Roham*, 1976, papír, tus, 500×405 mm, jelezve jobbra oldalt: Szalay 1976, Nógrádi Sándor Múzeum, Itsz.: 82. 366., *Parancsra*, 1978, papír, tus, 500×415 mm, jelezve jobbra lent: Szalay 78, Nógrádi Sándor Múzeum, Itsz.: 82. 370.

mint a háborút, a harcot magát, a legyőzötteket, az elesetteket és támadóikat.⁴² Szalay háborús rajzai motivációinak összefoglalójául is az alkotót kell idéznünk: „*En a háborútól pánikszzerűen féltem. Nemcsak azért, mert az egy szörnyű dolog, hanem mert nekem részt kellett benne vennem, akár tetszett, akár nem. A háborút borzalmasnak érztem akkor és érzem most is. Úgy éreztem, a bennem levő szellemi rang kötelez engem arra, hogy a háború ellen kiabáljak.*”⁴³

Szalaynak a második világháborúban készült műveiből kiállították a „78. Málhásállatvezető, 79–82. Harctéri rajzok, 98. Bunkerben, 99–101., Harctéri akvarellek”⁴⁴ címen jelzetteket. Ugyanezen a tárlaton szerepeltek mindazon művészek, akik a haditudósító szakaszban szolgáltak, akik közül többeket megemlít Polony Elemér (1915–1991) festőművész⁴⁵ a naplójában, Szalayn kívül Ballagó Imre (1915–1997)⁴⁶, Benyovszky István (1898–1969), Megyeri Barna (1920–1966), Pándy Lajos (1895–1957).⁴⁷ A képzőművész haditudósítói munkáról elsődleges forrás lehet a Polony-Napló, amely érzékletes leírásban mutatja be a hadba vonulást, a megismert városokat, azok közvetlen környezetét és a hadi történeteket. Rögzíti azt is, hogy mikor, mely helyszínen, milyen motívumot (épületet, tájat, tájrészletet vagy katonát stb.) rajzolt vagy festett. Tehát e napló képzőművészeti, vizuális szempontból is megkerülhetetlen írott forrása a keleti fronton megfordult képzőművészeknek és az ott keletkezett – vagy később létrejött – képzőművészeti alkotásoknak.

Ha a bevezetőben Szőnyi Istvántól idézett cicerói mondatot Szalayra – és haditudósító társaira – próbálom aktualizálni, akkor Szőnyi István fölismerését megerősítve mondhatom: bizonyos műzsák (az intim szféráé, a privát életé pl.) csatazajban nem aktívak, mások viszont főleg a csatazajban mozognak otthonosan. Szalay Lajos a kor kihívására, a háborúra, az erőszakra teljes életművében tiltakozó, erősen protestáló művekkel reagált. 1980 körül keletkezett ex librisén a lantját oldalánál pihenő állásban tartó költő/művész elszálló repülőre figyel, lábai előtt hanyatt fekvő lótetem. Főlirata ugyan egyértelműen cicerói (Inter armis silent musae), ám Szalay háborús művei zömének a vizuális üzenete összességében ettől eltérő: a háborúban sem hallgatnak a műzsák.⁴⁸

42 *Háború*, 1950, papír, tus, 360×235 mm, jelezve balra lent: Szalay 950 (Mgt., Bp.), *Háborúban*, 1950-es évek, papír, tus, 700×500 mm, jelezve balra fönt: Szalay, Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba, ltsz.: 405., *Borzalom*, 1960 körül, papír, tus, 396×348 mm, jelezve balra lent: Szalay, Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba, ltsz.: 408.

43 Szalay 2009a. 88–89.

44 Haditudósító kiállítás a Pesti Vigadóban 1943. május 2–12-ig. Képek és szobrok jegyzéke. A kiállításról: *A Haditudósító Kiállítás csodái*. Pest, 1942. május 1., (*Haditudósító kiállítás*), Szépművészet, 1943. 158.

45 Polony Elemér: *Sebesült honvéd*, karton, akvarell, 398×503 mm, jelezve nincs, MNG, ltsz.: 1944–3733.

46 *Magyar honvéd a keleti arcvonalról*. Ballagó Imre rajzai. Előszó Ambrus József. Budapest, Nemzetőr, 1943.

47 Pándy Lajos: *Háborús rajz I–XII.*, 1942, Kecskeméti Képtár, ltsz.: 81. 760 – 81. 776.

48 Néhány példa erre: „Még a fegyverek közt sem hallgatnak végérvényesen a műzsák. Franciaországban Alfred Stange olyan műemlékeket fényképez, amelyekben német és francia kölcsönhatások jelennek. Bécsben Huber Ernő 162 akvarellt készített a birodalmi autótutak kiépítéséről. Olaszországban 20 fiatal festő különféle tengeralttjárókon készít rajzokat, vázlatokat a modern búvárhajók jellegzetes életéről és katonáiról. Svájcban »Train expo« vonat járja be a katonatáborokat csupa festménnyel, szoborral, iparművészeti tárggyal, könyvekkel megtöltve.” *Művészetek a háborúban*. Magyar Iparművészet, 44. évf., 1941. 76–77.

Felhasznált irodalom

- Szőnyi István 1943 *A kép. Megjegyzések a művészetről*. Budapest. Vajna és Bokor
- Szalay Lajos 1945 *Rajzai*. Budapest. Új Idők Irodalmi Intézet R. T. (Singer és Wolfner)
- Szalay Lajos 1954 *Dibujos. Drawings*. Tucuman. Universidad Nacional de Tucuman
- Szalay Lajos 1957 *Dibujos – Drawings*. Buenos Aires. Guillermo Kraft Limitada
- Cs. Szabó László 1962 *Hunok Nyugaton*. Látóhatár (München). V. évfolyam, szeptember. 5. szám. 443.
- Gaster, Bertha 1970 *A művész megszólal*. Szalay Lajos. New Hungarian Quarterly, 1970/30. szám. 83–88.
- Szalay Lajos 1979a *Rajzai*. Békéscsaba. Megyei Könyvtár
- Szalay Lajos 1979b *A Genezisről*. In: Tóth Piroska (szerk.): *Érintések*. In memoriam Szalay Lajos. 72–73. Miskolc. Miskolci Galéria Könyvei 5/1996.
- Szalay Lajos 1980a *Rajzai*. Békéscsaba. Békés Megyei Könyvtár
- Szalay Lajos 1980b *Életrajz fényképekkel*. Új Írás, 9. szám. 116–121.
- Szalay Lajos 1981 *Rajzok*. Békéscsaba. Megyei Könyvtár
- Szalay Lajos 1987 *Végtelen a tenyérben*. Bakonyi Péter interjúi. Budapest. Múzsák.
- Szalay Lajos 1989 *Interjú*. Történeti Interjúk Videotára – Soros Gyűjtemény. Budapest. Országos Széchényi Könyvtár
- Sümei György – Tóth Piroska 1991 *A művész kötelessége az erkölcsi bátorság*. Beszélgetések Szalay Lajossal. Miskolc. Miskolci Galéria
- Szalay Lajos 2009a *„A lehetetlent keresem”*. Két beszélgetés Szalay Lajos festő- és grafikusművésszel. Közreadja: Sümei György. Hitel, május, 88–89.
- Szalay Lajos 2009b *„Egyetlen dimenziónk a jelen”*. Szalay Lajos festő- és rajzolóművész levelezéséből. Budapest. Miskolci Galéria – L' Harmattan
- Sümei György 2009 *Szalay Lajos műveinek a világa*. Budapest. Kovács Gábor Művészeti Alapítvány. 4–36.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.
Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249
E-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

